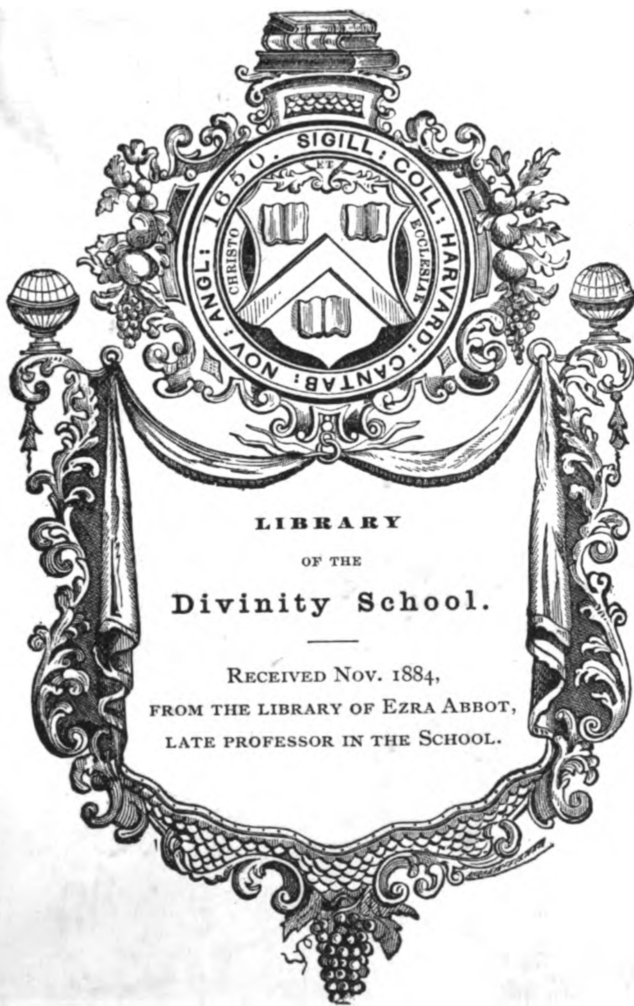

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
LIBRARY
OF THE
Divinity School.
RECEIVED NOV. 1884,
FROM THE LIBRARY OF EZRA ABBOT,
LATE PROFESSOR IN THE SCHOOL.

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 5.

Kyrkohistorisk Årsskrift

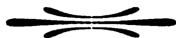
UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

FEMTE ÅRGÅNGEN

1904

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA 1904
WRETMANS BOKTRYCKERI

INNEHÅLL.

Uppsatser och undersökningar.

Meddelanden och aktstycken.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1904.

Fredagen den 29 april 1904 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å teologiska fakultetens i Upsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, ägnat en tacksamhetens och erinrans gärd åt under året bortgångna ledamöter, särskildt teol. doktor Harald Ahlberger, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1903—april 1904.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Kyrkohistoriska Föreningens medlemsantal sjunkit med vid pass ett trettiotal, i det 38 medlemmar genom att icke utlösa årspublikationerna de facto utträdt ur föreningen och endast 10 nya medlemmar under året anmält sig. En fast beräkning af det närvarande medlemsantalet omöjliggöres emellertid däraf, att från flera håll, särskildt från föreningens amerikanska afdelning ännu icke redovisning hunnit ingå för antalet af dem, som utlöst de senast distribuerade skrifterna.

Föreningens litterära verksamhet har under året varit synnerligen omfattande. Den i januari d. å. utsända fjärde årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift med dess tvänne bilagor, Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, första häftet, och Akter rörande ärkebiskopsvalet i Upsala 1432 innehöll icke mindre än 706 sid. eller 44 1/4 ark text.

Bidrag voro lämnade af professorerna H. Lundström, O. Ahnfelt och A. O. Lindfors, lektorerna H. Huldt, E. Wermcrantz, H. Levin och E. Bergman, teol. assistenten J. T. Bring, docenterna E. Meyer och Hj. Holmquist, doktor S. Lampa, professorn vid Augustana-Synoden i Amerika N. Forsander, kyrkoherden E. Bergelin och S. M. kandidat N. Jacobsson samt en kyrkohistorisk bibliografi af doktor K. Setterwall. Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång hafva utgifvits af professor Herman Lundström och Akter rörande ärkebiskopsvalet i Upsala 1432 af fil. licentiaten Algot Lindblom.

Bidrag till nästkommande årgång äro utlofvade af bl. a. professor H. Lundström, riksantikvarien H. Hildebrand, domprosten J. A. Eklund, lektorerna H. Huldt, E. Wermcrantz, H. Levin, amanuensen Janse och kyrkoherden Bergelin.

Upsala den 29 april 1904.

Josef Helander.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse

afgifven den 29 april 1904.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1903.

Kassans ställning befanns den 31 december 1903 som följer:

Grundfonden:	kapital	kr.	1,175: —
	besparade räntor	»	151: 20
	Summa	kr.	1,326: 20
Inkomster:	764 årsafgifter à 5 kr.	kr.	3,820: —
	3 » à 4: 75	»	14: 25
	Postprenumerantafgifter	»	12: 27
	Transport	kr.	3,846: 52

	Transport	kr.	3,846: 52
	Återbetalade porton	»	95: 42
	Redovisn. fr. P. A. Norstedt & Söner	»	32: 98
	Diverse inkomster	»	3: 36
	Räntor	»	9: 73
	Behållning från år 1902	»	365: 61
	Summa	kr.	4,353: 62
Utgifter:	Tryckning af Årsskriften med bilagor	kr.	2,841: 05
	Författarearvoden	»	970: 12
	Post	»	447: 14
	Diverse: annonser m. m.	»	64: 75
	Behållning till år 1904 kontant . .	»	30: 56
	Summa	kr.	4,353: 62

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattar, för föreningens kassaförvaltare, herr rektor D. Viotti.

Upsala den 29 april 1904.

C. G. Wahrenberg. *O. P. Holm.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades rektor D. Viotti full ansvarsfrihet med tacksamt erkännande af den skicklighet och det intresse, han nedlagt på vården af föreningens ekonomi.

Efter rektor Viotti invaldes i föreningens arbetsutskott domkyrkokomminister O. P. Holm. Professor Nils Edén och doktor J. Helander utlottades ur arbetsutskottet men återvaldes båda. Till kassarevisorer utsågos pastor C. G. Wahrenberg och docenten Hj. Holmquist samt till deras ersättare domkyrkosysslomannen Teol. kand. N. J. Söderberg och teol. kandidat J. Viotti.

Föredrag hölls af doktor J. Helander öfver ämnet: **Hedendom och kristendom under svenska kyrkans äldsta skede.**

Efter årsmötet sammanträdde föreningens arbetsutskott för val af funktionärer, och utsågos

till ordförande och redaktör af Kyrkohistorisk Årsskrift: professor Herman Lundström;

» vice ordförande: domprosten J. E. Berggren;

» sekreterare: doktor J. Helander.

Vid ett senare hållet sammanträde har arbetsutskottet med sig associerat såsom kassaförvaltare:

pastor Nathanael Sandberg.

Sekreteraren.

Från en studieresa i Tyskland 1843—1844.

Efter P. Genbergs Dagboksanteckningar och Bref.

Nyligen föll mig i ögonen ett uttalande om »den ännu oskrifna historien om hegelianismens inflytande på vår bildning». Detta uttalande har säkerligen grund för sig — om detsamma också gäller mycket mer än hegelianismen, att historien därom i vårt land är oskrifven. Vi känna nog i allmänhet ganska litet, huru de andliga strömningarne i vårt land närmare gestaltat sig under det nyss flydda århundradet.

Det synes mig, som vore just den person, hvars namn läses ofvanför denna uppsats, en af de mest lärorika typerna från den tid, då den filosofi, hvars relativa slutpunkt var Hegel, starkast trängde in hos oss. Om Genbergs yttre inflytande, dels på grund af hans lefnadsöden, dels genom hans säregna tillbakadragenhet, icke blef så synnerligen märkbart — han är dock otvifvelaktigt en af våra klaraste tänkare likasom en af våra mest tilltalande stilister från den efter-Tegnérska epoken.

Då han var en man, hvars intresse från början omfattade äfven det religiösa området och sedermera till sin lifskallelse blef en kyrkans man, torde det möjligen anses ligga inom planen för denna tidskrift, om här meddelas ett och annat ur hans utvecklingshistoria. Vi välja närmast en episod — visserligen kort, men betydelsefull: hans tyska resa under åren 1843—1844. Hans då förda dagböcker ge anledning att förnya bekantskapen med en hel rad kända representativa namn från filosofiens och teologiens områden. Det är af intresse att

liksom se deras bärare på nära håll med hjälp af Genbergs skarpa blick. Ty — en skarp blick hade han. Det är nog icke ofta Sverige har utsändt en så väl förberedd »studerande» som denne unge akademiker, hvilken Lunds universitet icke utan grund betraktade såsom en af sina bästa alumner.

Vi våga därför försöket att, med hjälp af dagböcker och bref, här meddela sådant, som synes oss ligga inom de studie-områden, hvilka — åtminstone propedeutiskt — tillhöra den teologiska bildningssferen.

Tidpunktens allmänna karaktär är oss välbekant: det var ju icke själfva den stora tiden, »geniperioden». Denna var slut. Och det nya, som kommit att karakterisera senare sekel-hälften, var ännu ej kommet. Men äfven öfvergångstiderna hafva sitt intresse. —

Genbergs resa gällde främst *Berlin*. Denna stad hade, tack vare lärare som Schelling, Schleiermacher och Hegel, ännu öfver sig hela glansen af en vetenskapens metropol. Och med stora förväntningar ankom Genberg dit våren 1843.

I ett bref, skrifvet nyss efter ankomsten till Berlin, gif-ver Genberg uttryck åt sin stämning gentemot »staden och folket».

»I en stad, där så mycket gjorts för att sprida bildning, i en stad, där så mycken skönhet och prakt blifvit utbredd, skulle man tro, att denna skönhet framkallats af ett behof, af en känsla, som behöfde spegla sig i dessa omgifningar. Men det är icke så. Folket har icke en bildning, som kan upp-bära, eller ens respektera dessa vackra tillställningar. Därför slår man fingrar och tår af statyerna, och ingen Warnungs-tafel kan freda arkitektoniska prydnader från att nedsmutsas. Det är icke bekant, att sådant skedde i Athen. Men Berlina-ren är också ingen Atheniensare. Han saknar i grunden hu-manitet. Trubbighet i umgänge, brist på skönhetssinne och smak, stelhet och yfviga åthäfvor är det mesta man möter. Med djup bugning tager jag undan de lärde; af flere bland dessa har jag rönt ett godt bemötande och till och med väl-vilja.»

»Det för mig lärorikaste här — fortsätter han — har varit museum, icke djurens likväl; ty den stora elefanten med

sitt sällskap af kameler och vildsvin frågar jag icke efter. Utan jag menar den där sköna antiken i Lustgarten, som blir vackrare för hvar gång man ser den. Den står där så klar och så enkel och så ren, som vore den tänkt af en grek. Den innehåller också mycket både grekiskt och romerskt. — Småsaker från deras husliga lif, och äfven stora saker. Ser man noga på allt detta, så kan man finna, att hvad nutiden brukar är platt och prosaiskt emot dessa fragmenter. Se på alfrescomålningarne från Pompeji! Några få, enkla, anspråkslösa drag! men hvilken stor tanke skiner icke fram genom denna enkelhet. En lampa är nuförtiden ett tämligen prosaiskt ting. Den antika lampan har en mening — hon är symbol, varierad på tusende sätt, med undantag af det platta, som är nutidens uteslutande variation. Dryckeskärlen — en skön gudavärld dansar kring bräddarna och mytologiens djärfvaste poesi har slagit ned som blomdoft öfver de jordiska håfvornas omhöljen. Ett rus ur sådana bägare måste vara skönt. Att supa sig full ur slipade spetsglas är barbariskt.» —

För en svensk företedde *Berlins universitet* naturligen storartade proportioner. »Den utkomna lektionskatalogen upptager», säger Genberg, »med smått och stort 154 lärare, som utlofva upplysning öfver alla ting i himmelen och på jorden.» Det är, säger han, med en viss aktning man nalkas dessa Berlinerprofessorernas anslag. »Men huru förvånad blef jag icke att däribland träffa en, som lika hastigt som säkert genomgår den till abiturientexamen erforderliga kursen. Således äfven här läxläsning och pluggning.» En annan lofvar att granska och förbättra akademiska specimina samt dem »in eloquentem sermonem latinum transferre». Således uppenbar plöjning med andras kalf, och anslaget därom i själfva Berlinerakademiens förstuga! Och det stötte nog den lundensiske latinaren, då han i Index lectionum för semestern läste på de första raderna: »latinæ linguæ usum videri et ab hujus sæculi et a nationis ingenio abhorrere».

Genberg kom snart underfund med, att äfven de lärda storheterna hade sina svagheter. Särskildt stöttes han tillbaka af den icke blott akademiska utan äfven specifikt tyska öfverlägsenheten. »Jag besannar och bekräftar en

af andra gjord erfarenhet, att Berlinprofessorerna, äfven där de som mest visa sig humana och förekommande, äro ett i grunden högfärdigt och uppblåst släkte. — Huru talade icke Zumpt — språkforskaren — om Madvig. »Er schickt mir seine Sachen» — »ich habe ihn vorgeschlagen» — och dock är Madvig en annan man än Zumpt och honom öfverlägsen i många ting. Värre blef det naturligen, då Genberg kom till de sekundära storheterna. Så då han gick att höra en herr Stuhr, som lofvat »mythologiam populorum septentrionalium exponere». Där mötte honom lappar och heimskringla, skridfinnar och Sturleson, kväner med sina olika stafningar i den brokigaste oreda — med gester, både runda och aflånga. »Och denne man, som presenterar denna smörja och för att gifva den åtminstone sken af lärdom citerar författare, som han kompilerat — med deras citater — denne man har mod att öfver hvar och en uttala sin förkastelsedom. — Sedan han först plundrat alla citaterna ur Geijer rörande Sveriges äldsta folkstammar och deras boningsplatser, dem han dock icke aktat efterse, huru de ligga, så citerar han äfven Geijer, men vill visa sin öfverlägsenhet genom att på myndig vågskål uppväga Geijers hela litterära värde. Han har visserligen, säger han, grosze Gelehrsamkeit und Sammlerfleisz, men hans arbete är dock i det hela byggdt på ganz falsche Ansichten, så att det blott kan begagnas såsom bidrag till materialsamling — för bearbetning — kanske af Stuhr?»

Det kan emellertid vara skäl att som ett motstycke mot denna »negativa kritik» meddela ett uttalande, som visar, huru universitetet tog sig ut i sin imponerande glans. Skildringen afser en akademisk festlighet till kungens ära.

»När aulans deux-battans slås upp, är det svårt att hålla sig i svalkan af Horatii tempererade lefnadsvishet — 'nihil admirari' — vid åsynen af det tåg, som öppnas af tvänne pedeller med gyllene spiror, män med Eisen-Kreutz på bröstet, med steg och hållning, som vore de lefvande inkarnationer af Bewusstsein att fordom hafva slagit Napoleon och nu gå i spetsen för Berlins samlade fakulteter — denna långa, vördnadsbjudande rad. Första paret, just hyggliga gubbar, med grånande hår, med stjärnor och band, med värjor, som glida

på de svarta sidenbyxorna, hvilka vid knäet aflösas af besläktade strumpor, som med allt för smal uppriktighet smyga ned i lätta skor — detta 'par nobile fratrum' var *Raumer* och *Boekh,* dåvarande rektorn och talaren för dagen. Kom så en man med becksvart hår, judiskt utseende, sofvande ögon och distraherad uppsyn — *Neander* — och vid hans sida en smårund liflig figur — *Twesten* — Berlins Johannes Pettersson — mutatis mutandis. Efter dem kommer en erinran om Excellens De la Gardie — det är *Marheineke,* med allvarlig, nästan stelnad min, hvars lugn icke rubbas, äfven om den gedigna humor bryter fram, som öfverallt genomskimrar anletsdragen. De följande exemplaren af 'Sapientia divina' och den vida manstarkare raden af 'Sapientia humana' var det knappt tid att beskåda. Märktes likväl, att af Hegelska filosofer ingen var närvarande mer än *Gabler* — han är den ende som har full lön — de öfriga lära icke få någon fyllnad. Den där långa, magra karl'n med de sega, uthålliga dragen är *Trendelenburg* — den där ståtliga imponerande gestalten är *Johannes Müller.* Den där — och den — och många, många — det vill knappt taga slut annorlunda än ett decimalbråk, hvari de senkommande siffrorna kunna lämnas utan uppmärksamhet.»

»Snart rullar från katedern hela behaget af en Ciceronisk svada. — Det är Boekh som visar 'quantum principis animus valeat ad litterarum studia promovenda'. Den där långa robusta mannen därframme, med det friska, ärliga ansiktet, han som följer så noga hvarje afsats i ljudfallet, hvarje utvikning, eller sammandragning af perioderna — är *Zumpt.* En annan frågar icke alls efter formen; men talets innehåll skulle du kunna läsa i hans spelande fysionomi — det är *Steffens.* En har somnat därborta — jag tror det är en jurist. När talet framrullar kring Fredrik Wilhelm IV:s fötter en panegyrisk vändning om hans ädla och frisinta vård om fri forskning, så vänder Gabler ryggen mot en pelare och ser ut åt dörren. 'Dixi', och så bugar talaren för epåletternas gyllene ring kring katedern. De största och blankaste pryda en åldrande man med blekt ansikte — det är *Eichhorn.* — Han gör en rund bland gubbarna — ack, så smidiga och mjuka, alldeles som

Brunius, nämligen när någon 'ex superiore loco' tilltalar honom. Allt annat som blänker och blixtrar rör oss icke — cedant arma togæ — tänkte jag — det är blott generaler och sådant där. 'Cedant arma togæ', hade jag väl skäl att komma ihåg, ty jag stod under Fr. August Wolffs byst.»

»Det var en fest för kungen — årligen återkommande — kunde således vara utan betydelse — men den var det icke. — Kungen är älskad och ärad — och blir det allt mera, nämligen af den äldre, solidare delen. Hos en och annan ungdomlig otålighet är kärleken förkolnad. Man berömmer hans vidsträckta kunskaper, hans upphöjda ridderliga sinne, med sin lilla tillsats af romantiskt svärmeri — man berömmer hans vältalighet och mycket annat. En edition af Demosthenes har nyligen blifvit dedicerad 'Fred. Guilielmo Quarto, Eloquentissimo'. Ville man höra på 'altera pars', så kunde man väl få höra vissa motvikter till allt detta — men som sagdt är — styrkan ligger på förra sidan. — Ständerna hafva nyligen förärat honom en tafla, som kostat 24,000 thaler — den föreställer hans hyllning. Jag har sett den vackra presenten — full af 100:de-tals porträtter. Det i mina ögon vackraste var en läktare, där man genast igenkänner Rauch, Schelling, bröderna Grimm, Tieck, Dieffenbach, Schönlein, Steffens och flera — en tung läktare. Till prydnad i sina rum låter kungen måla porträtter af dessa och andra sina stora män — det är vackert af kungen.»

Med tiden måste Genberg dock något modifiera dessa uttalanden om kärleken till konungen. —

Genbergs studieintressen voro mycket omfattande. På det mera humanistiska området kunde han väl räknas såsom fackman i två branscher: *den klassiska filologien* och *filosofien*. Han befann sig personligen på öfvergång mellan båda. Den lärareplats vid akademien han innehade var en adjunktur i latin. Men han sökte samtidigt professur i filosofi.

Den klassiska filologien synes hafva varit bland de mera tillbakasatta ämnena. Genberg träffade studenter, som i en mycket föraktlig och löslig ton talade om det klassiska studiet. »Bildung des Geistes» — menade de — vore det enda, som kunde komma i fråga, och denna kunde endast genom nu-

tidens författare inhämtas. Detta gjorde, att filologernas föreläsningar voro föga besökta. Zumpt hade blott 10 åhörare och Lachmann dubbelt så många — bland 1,700 studenter!

Genberg låter icke tidsströmmen rycka sig med. Han bringas blott att djupare reflektera öfver *det klassiska studiet*. Och han tänker sig en reform af detsamma — som väl nu kanske i åtskilligt är genomförd. Men det kan måhända vara af intresse att höra den framsynte svenskens uttalande i frågan — för 60 år sedan.

Genberg vill icke släppa antiken. Han vill »värma vår nordiska köld i den grekiska elden». Men skall detta ske, så måste studiet blifva vida mer djupgående än den vanliga, endast kritiskt-grammatiska behandlingen. »Att läsa de gamles skrifter endast för att därur uppfiska fraser, och åter med dessa fraser anställa resonnerande, grammatiskt-kritiska analyser, hvarigenom skriften som skön skapelse egentligen försvinner — alldeles som naturens skönhet genom anatomi — det är som ville man sönderslå antikens statyer för att anställa kemiska analyser med marmorn. — Jag begriper nu rätt väl, huru man i gamla dar med en så oändelig kärlek och själfuppoffring kunde hängifva sig åt antiken, huru man kunde förälska sig i frasen — man kan värdera en arm eller en fot af en antik staty —, huru man kunde gräfva sig rent af in i forntiden och bära endast dennas ord på tungan. Men i den tiden läste man också skrifterna för skrifternas egen skull, icke för att bråka sönder dem till material för mikrologiska undersökningar. Man upptog produkten, hel och färdig, i ett friskt och lefvande sinne, och man imiterade den — vann takt och förmåga däruti genom idelig, ihärdig öfning, icke genom regler och analyser, hvilka, när allt kommer omkring, allt mer och mer aflägsna förmågan af säker uppfattning och trogen framställning.»

Antikens studium borde återgå till denna äldre metod — men på samma gång bedrifvas med andra medel än hittills. Åskådningen måste tagas till hjälp. Ett steg till en bättre framgång vore en såvidt möjligt fullständig samling afgjutningar af antikens skulpturer och en samling af antikviteter, så att man finge *se* de ting, som i böckerna omtalas. Annars inskjuter man våldsamt den egna, torftiga, prosaiska omgifnin-

gen i den antika lefnadsordningen. »Man läser om deras amphora, dolium, toga — men hur se dessa ut och hvad äro de? — en flaska, ett fat och en mantel? Ingenting mindre. Kläd en romersk talare i en modern dräkt — han är icke längre hemma på forum, utan kan på sin höjd vara passabel på torget i en modern småstad.» — Genberg fann, att man i Tyskland gjort åtskilligt i den antydda riktningen. Man föreläste arkeologi med yttersta noggrannhet och med hjälp af planscher, under det man i Sverige »läser i mörker och begriper därefter». Men den enhetliga synpunkt Genberg förfäktar hade ej heller i Tyskland kommit till sin rätt. Skrifterna voro dem fortfarande endast material för grammatisk analys. »Realdisciplinerna äro endast tillgripna af rent historiskt eller antikvitets-intresse, som är något annat, mera blekt och matt än det filologiska.» »Jag har själf — säger Genberg — skattat min dryga del åt denna oriktiga åsikt — men hvad jag under resan haft tillfälle att se har ändrat min tanke.»

Bland språkmännen uppsökte Genberg *Grimm,* hvilken på honom gjorde ett synnerligen djupt och godt intryck. »Jakob Grimm — den älskligaste och mest vördnadsvärde jag här träffat.» »Godhet, flärdlöshet och välvilja framlyser ur hvarje hans blick och hvarje hans ord.» Den berömde forskaren frågade efter Tullberg, Reuterdahl och Almquist. Den senares dialektstudier hade väckt hans stora intresse, men med hans lexikon var Grimm icke belåten. —

Hufvudparten af Genbergs intresse tog dock *filosofien.* Den hufvudfråga, som trädde honom till mötes var denna: Hegelianismen eller — Schelling?

Vi meddela hans egna lifliga skildringar af situationen.

»Jag är ännu — skrifver han till Carl August Hagberg — som du ser, i den stora sanddosan Berlin, eller preussiska Örnens mage — ty hans klappande hjärta ligger vid Rhen, och det tänkande hufvudet, onaturligt nog, i Königsberg, politiskt taladt, ty annars, hvar tänker man om icke i Berlin, hvar finns intensives Wissen om icke här? »Wo es sich um das Denken handelt» — var den högstämda början till terminens första föreläsning. På Denken föll en så skarpt eleverande accent, att jag genast märkte hvad klockan var slagen. Vi-

saren stod på Hegel. Om det var morgon, middag eller afton kan du därefter själf uträkna. Jag har hört många olika timslag, morgondrömmar, middagsljus och aftonskymning — allt i regelbunden afvexling — ett aprilväder med solsken, moln och ostadiga vindar. Kanske märker du, att detta syftar på filosofien och vill du fråga, huru hon för närvarande behandlas i sin prisade metropol, så ligger svaret till en del i det sagda. Sedan Hegel är borta, finnes här ingen ande, nog mäktig för att kufva — ingen erkänd mästare som oemotståndligt drager alla till sig. En hvar vill bli en medelpunkt, men det faller sig något svårt att få ihop periferien. De många försöken löpa in uti och störa hvarandra. Ingen hörsammar det archimediska budet 'noli turbare circulos meos', utan, obevekliga som soldaten, stöta de till.»

»Jag skall utpeka de mest framstående dragen i bataljstycket. Först ser du Hegelska drakskeppet manövrera i storm — men du ser äfven, att hos 'kämpar ombord' röjes ingen bäfvan. *Michelet,* en djärf och öfvad sjöman, utvecklar örlogsflaggans bjärtaste färger, ser med stolthet på den af mästaren själf anspända tacklingen och svärjer på, att icke en tråd skall springa. Men något springer dock — nämligen rodret hit och dit. *Gabler* lägger det åt höger, för att hålla transcendent kurs med 'jenseits' till synpunkt, men efter nautikens strängaste regler för öfrigt. Michelet rycker rodret till vänster. Friskt opp i vinden, säger han, diesseits till 'Rhodus' det var mästarens egen kurs. I förstäfvens vänstra bog stå fribytare med bomber och raketer för att antända tempel och kojor. Dessa 'Wildfänge' vill Gabler kasta öfver bord för att betrygga färden. 'Men håll', ropar Michelet. 'Det är icke eldens skull att gamla rucklen brinna. Det är seglaren därborta, från München, han som med de mystiska seglen och den skolastiska tacklingen håller kurs på de saligas öar, det är han som hopstapplat brännbara ämnen i så vidunderliga och eldfängda gestalter, att blotta ljuset antänder dem.' Emellertid vänder sig Gabler mot en djärf kapare, som redan äntrat drakskeppet och söker skaka dess innersta fogningar. Mot de af Kant, Aristoteles och Jacobi lånade anfallsvapnen sätter Gabler den hegelska skölden — det stora slagsvärdet

mäktar han icke föra. — För att vinna framgång i striden förkunnar han: jag och äldre tro på kristendomens Gud. Aha, ropar Michelet, det var högra sidans svanesång. Hit med rodret. 'Styr transcendent, säger *Marheineke*, som lugn håller det metafysiska sänklodet, styr transcendent, jag bottnar djupet ändå'.»

»Allegorien är redan nog lång för att blifva tråkig och jag vill därför afbryta. Men jag får icke undandraga mig dåliga konstnärers plikt att under taflan skrifva hvad den skall betyda. Den skall betyda, att Hegelska skolan är i strid både *inåt* och *utåt*. Lärjungarne äro, som bekant är, icke ense om tydningen af mästarens ord i vissa ömtåliga punkter. Ju mer dessa beröras, desto mer tilltager söndringen. Michelet (i sin Entw. Gesch. d. n. ph.) söker gifva en vacker färg åt denna söndring, och visa, att detta är den enda form som filosofiens historia numera kan få. Nya principer, nämligen högre, kunna icke mer uppkomma, säger han — men därför får filosofien icke vara overksam. Det åligger Hegels lärjungar, bland annat, att genomföra systemets tillämpning på alla vetandets områden och att till utvecklad totalitet bringa Hegelska filosofiens 'an sich seiende Totalität'. Satser som hos Hegel finnas i en brännpunkt sammangjutna till spekulativ enhet, skola utvecklas därigenom (?), att skolans olika fraktioner representera de motsatser, som i enheten redan finnas upplösta. Meningen med detta kan jag icke förstå; mig synes det nästan gå baklänges, och jag kan icke finna annat än att vänstra sidan tagit saken om bakfoten. Enligt Michelets sista planritning öfver skolans ställning finnas numera tvänne centra, samt gradationer inom hvardera sidan, allt efter som die Vorstellung får mer eller mindre gälla inför den spekulativa tanken. Michelet har ställt sig själf i vänstra centern i hop med *Vatke* och *Snellmann;* men jag tror, att han rättare har sin plats ytterst till vänster. Så vidt jag kan finna, går vänstra sidan, såsom andra ytterligheter, vida utöfver sin mästares både mening och afsikt. Identiteten af tanke och vara blir i mångas ögon så förhatlig just genom det egna bruk, som vänstra sidan gör utaf den. Filosofiens resultater, hvad innehåll de än hafva, låta icke så där omedelbarligen flytta sig ut i lifvet. Att med

denna identitet i munnen löpa ut på gator och stigar för att hugga ner all verklighet, som icke befinnes identisk med en viss subjektiv tanke, det är mindre förstånd än missförstånd. Med sådana anlopp mot den kompakta verkligheten måste man nödvändigt löpa hornen af sig, hvilka annars, jämte annan prydnad, gärna kunde få behållas, om man ville göra *sin* tanke identisk med en förefunnen verklighet — hvilket väl var Hegels mening. Och därmed är icke sagdt, att tanken skall blifva stock eller sten. Vänstra sidans lära, som vill utrota all föreställning, emedan den är en lägre, osann, förnuftet icke adæquat form, måste, konsekvent genomförd, leda till försöket att förstöra hela naturen, emedan äfven den är en lägre form för sanningens tillvaro, och vida lägre än föreställningen, som dock på något sätt artikuleras som tanke. Ja — förstörelsen måste slutligen träffa äfven det tänkande subjektet, ty detta kan icke gärna finna ro förr än det afhuggit sig armar och ben och all lekamlig omklädnad för att slutligen en 'reiner Geist' sväfva öfver ruinerna af världen.»

»Tro icke att jag härmed smädar filosofien — långt därifrån! Om orden föranleda detta eller annat missförstånd, så låt dem vara in suspenso, tills jag kommer hem, så skall jag närmare göra reda för, hvarför jag anser rabulistisk filosofi icke vara den rätta, och icke vara Hegels. — Högra sidans lära är nyligen, och senast, uttalad af Gabler (i hans Würdigung der Heg. phie). Du finner däri Gablers bevisning, att förhållandet mellan tanke och vara icke *kan* tänkas sådant, att den förra skulle vara en produkt af det senare, utan tvärtom, att allt vara förutsätter tänkat, ett tänkande absolut subjekt, som i varat uppenbarar sig och hvars tankar *efter*tänkas af det ändliga subjektet. Så fattad har läran ingenting fientligt mot kristendomen, så att hon gärna, ifrån den sidan, kunde få vara oanfäktad. I Gablers nu nämnda bok, Michelets Entw. G. samt Trendelenburgs log. Unters. har du hufvudverken öfver filosofiens närvarande ställning, högra och vänstra sidans skarpaste motsatser, samt den dubbla striden mot Trendelenburg och Schelling.»

»Efter denna långa episod återvända vi till auditoriet 'wo es sich um das Denken handelt'. Det är *Werder* som

läser logik och metafysik med ett flödande fantastiskt ordsvall, hvari hegelska satser simma som peppar i kål. Det är icke underligt, att Hegels lära så mycket missförstås, då hon *så* behandlas. Werder bär sig åt ungefär som om en matematiker vill uppvisa ett facit som en annan funnit, väsnas en stund med detta, och undvika allt besvär med själfva analysen. — Michelet läser bättre, men har dock till en del samma fel. Han saknar hållning i katedern och har icke lugn nog för att gå till grund med saken. Han har icke väl framställt en sats, som ännu väntar på utläggning, förr än han genast löper ifrån den, gör polemiska utfall hit och dit, citerar tidningar för dagen och framför allt franska revolutionen. Han ropar på historien, men har icke väl satt ena foten ned på ett historiskt faktum förr än den andra är halfvägs till världens fyra hörn på en gång. Men han har onekligen mycket pikant i sina vändningar, kan väl tillspetsa en sarkasm, fint anlägga en allusion, uttalar de djärfvaste och mest rabulistiska satser med en glad frimodighet, som har för mycket tycke af sann och uppoffrande ridderlighet för att icke samla kring honom en talrik ungdom. Också lefver han med fullt intresse i sin sak, skrifver böcker oupphörligt, och håller hvar termin två eller tre särskildta föreläsningar. Och alla dessa ansträngningar hafva ännu icke betagit hans väsende ungdomens liflighet och elasticitet. Han skrifver bättre än han läser, ehuru äfven i skrifterna röjas mer celeritas industriæ än tarditas diligentiæ. Jag har några timmar hört honom läsa nyaste filosofiens historia, detsamma som han läst förledet år och redan utgifvit af trycket. Men i det muntliga föredraget blir det både mer och mindre än det tryckta — mindre sak, men mer pikerande episoder, som tacksamt senteras af hans fullsatta auditorium, omkring 150. — Afsikten är att genom en genetisk framställning af nyare filosofien afgöra striden mellan Schelling och Hegel. Schelling piskas som en gammal rock, så det dammar efter. 'Er hat Hegel einen spätergekommenen genannt. Das ist ganz richtig m. H. H. (så snart Michel säger das ist ganz richtig, och han säger det ofta, kan man vara säker på att han har en dolk i bakhåll). Hegel ist allerdings ein spätergekommener. Men som sådan är han kallad att vederlägga

sin föregångare. Så gjorde Fichte med Kant, Schelling med Fichte, och Hegels föregångare das ist Schelling, m. H. H. Er hat also sein Verhältniss zu Hegel sehr gut aufgefasst.' Af Schellings positiva filosofi gör han narr oupphörligt, hvaraf du kan se blott en liten del i hans tryckta bok. — *Gabler* har vida mindre åhörare än Michelet, men läser bättre. Han håller sig strängt vid saken, utan löpningar på sidan — går troget i mästarens fotspår — deducerar noggrannt, och röjer allvar i allt sitt åtgörande. — Hans föredrag är något segt och tautologiskt — alldeles som hans skrifter, men har, såsom dessa, ett stadigt innehåll. — *Hotho,* ästetikern, behagade mig mest af alla. Den hegelska mekaniken sätter han i gång utan synbart besvär. Den dialektiska knifven förer han med sådan säkerhet, stadga och lugn, att man icke bäfvar, om han skär intill hjärtat, ty man märker, att han icke skadar en fiber. Jag har hört honom 3 timmar; redan den 4 blef auditoriet så fullt, att det icke rymde en hospitant. Rummet var ett af de mindre. Nämner jag nu äfven Marheineke, Hennig och Vatke, samt att i Königsberg och Halle finnes en, väl icke så talrik, men vida kompaktare styrka än här, så kan du veta, att det ännu, oaktadt målbrytningen, har långa vägar innan Hegelianismen tystnar.»

»Den förnämste antihegelianen är, under Schellings frånvaro, *Trendelenburg,* en positiv och allvarlig man. Han har stort rop om sig och man bygger i allmänhet mera hopp på honom än på Schelling. Han är i katedern icke allt hvad man skulle vänta. Där saken medgifver och fordrar en strängt åtdragen bevisning, halkar han ofta öfver med tämligen sväfvande uttryck.»

»Du ser, att jag tagit mig friheten säga min tanke rent ut. Jag har på resan icke medtagit någon skyldighet att anhänga vid en eller annan, att förtjusas ex officio eller förtörnas dito — utan jag följer min egen insikt, så långt den räcker, och när den tryter, så behöfver ingen tro mig. Men det kan du tro, att det är lustigt nog att påse allt det otyg, som här emellanåt af smått folk uppdukas. I den motvind, som nu blåser på Hegelska filosofien, får man se personer, som väl annars aldrig skulle våga att på egen hand skjuta ut en bräck-

lig planka, modigt uppspänna lånta och lappade segel i ingen mindre afsikt, än att draga åstad för att upprätta den magnetiska pol, som skall göra en ända på missvisningen i farvattnet. — Så har jag hört en ungdom hopsätta några empiriskt psykologiska resonnementer till en stege, hvarpå han ville klifva upp för att bryta spetsen af den hegelska logiken — för att sedan fastställa filosofiens enda sanna princip — allt medan han förväxlade induktion och deduktion med analytisk och syntetisk metod. — En annan förklarade: »die wahre Methode ist die eklectische». — En tredje polemiserade strängt mot Hegels Philosophie der Geschichte; sedan hon blifvit lyckligen undanröjd, hade han plats nog för att framlägga sin egen åsikt så här: 'die Gesch. m. H. H. ist nichts anderes als die Uebersetzung des Factums in die Vorstellung' — en säck, som onekligen rymmer ganska betydligt. — En underlig sed bland de yngre är den, att en hvar, han må hafva före hvad som helst, genast löper upp till de högsta frågorna, för att, innan han går vidare i sitt ämne, partout fastställa och lösa 'die wahre Aufgabe der Philosophie', och detta allt med mycken sidovördnad mot alla tänkare, som nånsin funnits i världen. Du må väl icke, i hvad jag nu sagt, finna anledning att tillvita mig samma slags sidovördnad. Stryk då ut 'sidona'. Om jag säger, att vissa här skramla med former utan innehåll, och med Denken, som icke tänker, så tror jag att den synden kan förlåtas. Jag vill icke säga något förnärmande mot allt stort och förträffligt, som här finnes; jag vill blott säga, att icke allt är sådant, och att här i allmänhet finnas flere planeter och kometer än solar; hvilket väl också är lagen i 'Méchanique céleste'.»

»Det filosofiska sällskapet fortsätter sina sammankomster, men tidskriften har ännu icke blifvit synlig. De hafva något svårt att komma till rätta med Michelet. — En gång påstod han: 'ich bin ein absoluter Geist'. Detta ville de öfriga icke medgifva, enär han ju i alla fall blefve något relativt, om de andra, med samma rätt, gjorde samma påstående. Han lofvade betänka saken till nästa gång, och förklarade då, att efter som det var bot- och bönsöndag (den 10 maj) så ville han bekänna: 'ich bin nur ein Moment im absoluten Geiste' — en

värdighet, som ansågs kunna honom medgifvas. Detta har Gabler omtalat för mig.»

»Det lärer vara fråga om, så har Michelet sagt mig, att företaga, om jag fattade hans ord rätt, någon slags öfverarbetning af Hegels skrifter för att undanrödja en och annan, åtminstone formel, olikhet i vissa punkter mellan hans yngre och äldre arbeten, gifva språket på vissa ställen mera klarhet, innehållet mera utveckling, och det utvecklade systemet mera afrundning. Michelet har redan visat prof på denna åtgärd i sista upplagan af Geschichte der Philosophie, där han med afseende fästadt på Hegels 'Sinn und Geist' vidtagit betydliga ändringar. Jag vet icke, hvad jag skall säga om detta. Sträcker sig åtgärden längre än till hvad, som är upptaget ur åhörares kollegiihäften, så är den för grym och våldsam.» — —

»Den nyaste filosofiska litteraturen har inga mera betydande skrifter att uppvisa. Mest specialskrifter i filosofiens historia och, ännu mer, stridskrifter mot Schelling. En hel litteratur utväxer kring hans namn, fast han själf icke trycker någonting. Det är vämjeligt att se denna gulgröna flod af lössläppta passioner och ilska. Vill du se det bittraste af denna slags polemik, så läs: 'Friedrich W. Jos. v. Schelling. Ein Beitrag zur Geschichte des Tages. Leipz. 1843'. Den onämnde författaren skall vara Kapp, som någongång blifvit misshandlad af Schelling, och nu hämnar sig med mer än mänsklig grymhet.» — »Dit Schelling kommer — sade rabulisterna — där har gräset grönskat för sista gången.»

»Studenternas antal här säges vara i aftagande. Omkring 300 skola denna termin hafva aftågat till Bonn för att höra Dahlman, som drar till sig från alla håll. Någon orsak torde väl också ligga i den stränga bevakningen här. Man andas friare i Rhenpreussen, och Burschenleben har där tillfälle att fritt utveckla sin Eigenthümlichkeit, som icke rätt vill gå här i Berlin. Intet underbart skägg, intet långt hår kan här växa, ingen värja gömmas i käppen, och ingen 'Kneipe' är fredad för de filistéers intrång. Vederbörande hade förleden termin uppvädrat någon liten förening. Man fick tag på 8, som affärdades med den hugnande tillsägelse, att polisens ögon skulle

se på dem på hvarje tid och ort — en uppmärksamhet som faller något till besvär.»

Det vattnades i munnen på Berlins studenter, då de hörde »studentmötet i Upsala» omtalas. Men — säger Genberg — det stannar också vid blotta vattningen. I myndighet stå de långt efter sina svenska medbröder.

— — — — — — — — — — — — — —

»För öfrigt äro — skrifver Genberg i ett annat bref — de filosofiska auditorierna i allmänhet tämligen tunnsådda, med undantag af Michelets ena som är så fullt, att han knappt slipper in.) Där lägges Schelling upp till stut, må du tro. Det är utan exempel i historien, att någon människa blifvit så rådbråkad som Schelling. Nu senast har den gamle rationalisten, teologen *Paulus* i Heidelberg, utgifvit en stor lunta på 600 sidor mot Schelling. Jag har icke hört någon som tager Schellings försvar. Man saknar hos honom metod och vetenskaplighet, en synd, som aldrig kan förlåtas i Berlin, hvad värde än en och annan kan fästa på hans satser. Det hörer, äfven här, till ordningen, att gubbarna hugga på hvarandra i enskildta cirklar. Jag har haft tillfälle höra detta några aftnar dels hos Gabler, dels hos Trendelenburg. I sådana sällskaper talas icke, såsom hos oss, om politik, om befordringar, om tidningsskvaller, utan om Sein och Denken, das Absolute, die dialectische Methode och andra högt uppsatta auktoriteter Filosofiens hela terminologi förbrukas gärna på en kväll, ända från 'Nichts' till 'Einzelnheit'. En hvar bedömer strängt alla, som i någon mån tänka olika med honom själf, det vill säga alla andra. Kring Trendelenburg samlas mest Antihegelianer, som tilltvåla Hegelianerna så godt de kunna. Hos Gabler och Michelet affärdas Trendelenburg och hans likar mycket förnämt och knapphändigt. Några yngre finnas, som vilja gå utöfver Hegel, som det heter, d. v. s. fortgå i hans riktning, men gå vidare. Bland andra en ung man Glaser, som nu senast skrifvit 'Philosophie und Wirklichkeit', erkannerligen mot Trendelenburg. Det gör mig ondt för Trendelenburgs frus skull, som är en ovanligt hygglig människa. Du skall veta att professorsfruar taga del i sin mans litterära både samtal och öden. Hon är dotter af Karl Ferdinand Becker, språk-

forskaren, som du känner; men du känner hvarken henne eller hennes syster. Icke heller känner du Marie Gabler, men du bör veta, att hon har blå klädning och blåa ögon, båda rätt vackra. Därför visa studenterna henne den äran att skrifva hennes namn på bänkarna i auditorium vid sidan af Evelina Hegel. Det låter något! Du ser att studenternas tankegång går från filosofi till filosofiska döttrar, från det abstrakta till det konkreta, och således den rätta gången.»

Vid nyåret 1844 skref åter Genberg till sin vän Hagberg ett långt »filosofiskt» bref. Det blef dock aldrig afsändt.

»Du vill veta, förmodar jag, huru de filosofiska konstellationerna för närvarande se ut, om de båda en våt natt, eller en ljusnande dag. På nära håll sedda betyda de hvarken det ena eller det andra, och de äro på långt när icke så märkvärdiga som de synas på afstånd. Du menar kanske, att jag icke ser skogen för tränas skull — jag ser både skog och trän, samt med buskar och ogräs. Tiden arbetar på stora frågor, det är sannt. Det går en feberskakning genom statens och kyrkans innersta nerver. Icke besvaras de frågorna — icke stillas den skakningen *här*. I grunden göra Berlinarne därtill mycket mindre än de själfva tro. Icke en man, icke en bok, icke ett decennium löser sådana frågor — folken och historien göra det — och många folk, äfven det svenska, äro i historien komna vida längre än vissa tyska konglomerationer. Jag har erfarenhet nog för att kunna säga, att i socialt lif, i politiskt vett, i samfundsanda äro tyskarne i allmänhet, nämligen så vidt jag sett, och äfven berlinarne, långt under hvad man skulle vänta. De äro en 'rudis indigestaque moles', sammanhållen af snålhet och egoism — ty det är grunddraget — det barbariska, outplånliga grunddraget i tysk karakter — öfvergjutet med slafsinne och kryperi, *en* ytterlighet, lika vidrig som den andra — rabulismen. Denna senare har här och hvar börjat blåsa sitt väder öfver de tunga massorna — och löper åstad med abstrakta, filosofiska satser, för att bruka dem till häfstänger. Därmed göres en stor otjänst både mot massorna och mot filosofien. De förra äro nämligen icke mogna för den sublimerade staten i vissa hufvuden, eller för den ihåliga kyrkan i vissa hjärtan, och denna stat och denna kyrka äro

själfva icke så mogna, att de kunna utplanteras på Guds jord. De som äflas med denna plantering åberopa sig nu på filosofien — tro, att får man blott den eller den logiska frågan afgjord — den eller den kategorien justerad, så skall man genast kunna sätta yxan till roten. I fall *den* vinner i en dispyt, menar man, så skola vi göra det så, i fall en annan vinner, så. — Man står och gapar efter filosofiska satser, för att taga dem färska som de komma ur dialektikens smältugn och kasta dem i rabulismens köttgrytor eller i servilismens crambe recocta. Däraf alla dessa berättelser, historier, skvaller, som uppdukas i tidningarne (mest i Sachsen och Rhenpreussen) och användas antingen som sås till den stärkande spis, man har att erbjuda, eller som preservativ mot en uppvädrad, besvärande sanning. Man räknar till och med skocken i auditorierna för att kunna säkert bestämma, om sanningen är på ena sidan om väggen eller på den andra. Filosofien lider härigenom den ytterliga förnedring att blifva neddragen i dagens usla, politiska tidningar — där sista draget af hennes anda förvinner bland den vämjeliga smörjan af partihat, lössläppta passioner, sårad fåfänga och uselhet. Det gör mig ondt att se den brokiga massan af allt detta; det är en förargelse att se alla dessa flyg- och stridskrifter, som surra i luften, likt trollsländor, utan att man just kan märka, hvarifrån de komma eller hvart de fara, ty det veta de icke rätt själfva. Blott en ansats upp i luften 'ins Blaue hinein', det är intelligens, så några svängningar hit och dit — det är 'intensives Wissen'. Det är väl, att jag en gång kommit på nära håll för att se, hvad allt detta betyder. Det mesta betyder ingenting. Det finnes icke tecken till filosofi i en stor del af hvad som framträder med filosofiska anspråk. Tankens stränghet och aga, forskningens möda och allvar, nitets stilla trohet, sanningskärlekens försakande makt, alla dessa dygder, som ledsaga vishetens gudinna, som teckna och pryda tänkarens panna, de träffas icke hos den lättfärdiga tärna, som löper i gator och gränder och med sina åthäfvor visar, huru lögnaktigt hon påstår sig vara född ur Jupiters hjärna. Men hon blåser upp sig med intelligens — eller rättare, hon blåser upp intelligens,

nämligen i form af bubblor, som vid minsta knäpp antaga hela simpelheten af en på jorden nedfallen vattendroppe.»

»Jag sade att filosofien förnedras — filosofen, den sanne filosofen förnedras äfven. Det är en förnedring, skulle jag tro, att den akademiske läraren på sin kateder ställes i bredd med politiska kannstöpare — man måste ju anse honom för en sådan, då man jagar efter hans satser och uppsnappar skvaller ur auditorierna för att därmed fylla sina politiska tiggarpåsar. Hos Goethe vändes det till filosofiens smädelse, att hon icke kan locka fram en hund bakom kakelugnen — men det kan sägas till filosofiens heder, att hon icke är till för att locka hundar. Och om dessa taga sig före att själfmant skälla på henne, så bör hon därvid kunna uppföra sig såsom månen säges göra i liknande tillfällen. Om vissa småkryp äflas hit och dit, alldeles som när man slår i en myrstack, då tusende löpa kors och tvärs utan att veta, om de löpa därför, att något redan händt, eller därför, att något skall hända — och i hvilketdera fallet som helst är löpandet lika onyttigt — så följer icke däraf, att filosofien är en sådan 'stack', som kan förkofras med hvilken trädpinne som hälst. Och om berlinarnes uppblåsta högmod älskar att i deras intelligenta metropol se det Sinai, hvarifrån nya lagens taflor, ur moln och åskor, skola nedbäras för att hugna en väntande mänsklighet — så äger detta sin riktighet, hvad molnet och de teatraliska åskorna angår (ty berlinarnes tomma skryt är onekligen något sådant), men liknelsen haltar på berget, taflorna och mänskligheten.»

»Men är icke Schelling, frågar du, en sådan Moses, som redan krossat sina gamla taflor, och nu som bäst graverar i de nya? Det var egentligen orätt af den föregående meningen att tvinga Schelling in i denna mosaiska liknelse, som pinar honom. Jag vill taga honom därur, med den anmärkningen, att jag med det föregående icke skurit allt öfver en kam — *så* galen är jag ändå icke — utan jag har blott velat skära undan vissa krypväxter, slå från öronen vissa ollonborrar, för att sedan redigare kunna se och höra hvad som förtjänar ses och höras.» — — —

»För att tala om mera lätta och exoteriska ting, som mera skicka sig för bref, så vill jag nämna, att det är om

aftonen kl. 6 som Schelling träder upp i metropolens största auditorium, där han väntas af omkring 300 åhörare. Han tar sig väl ut i den nästan bländande belysningen af de många lampor och vaxljus, som för aftonen hafva den afundsvärda lotten att bestråla hans dunkla koncept och hans ljusa hår. Gubben ser riktigt vacker ut, en skön bröstbild i en värdig infattning — jag menar det uppfyllda rummet där hufvud tränges vid hufvud såsom stenarne på en gata — ögon och öron äro spända såsom af girighet — och pennor lyftade — örnar som hvila på vingen, färdiga att fånga hans tanke i hvarje dess minsta vändning. Han synes icke frukta deras tillspetsade klor — hans stämma sväfvar icke som en skrämd dufva — stadig och klar rullar hon sin silfverklang öfver den lyssnande hopen. I början var tilloppet så öfversvallande, att Neanders stora auditorium ej kunde rymma allt. Därinne voro dubbla rader på alla bänkar, och långa svansar i gångarne därutanför. Sedermera, då den ytligaste nyfikenheten afskummats, har rummet hållit ofvannämnda valör. Men hur drager han en så stor uppmärksamhet? frågar du. Därtill bidrager dels det valda ämnet — prima principia. — Man vill höra om han uppränner något nytt, sammanhängande system; dels en förut tämligen allmän förmodan, att han från katedern skulle affärda en hop af sina djärfvaste motståndare — — —.»

»Schelling nedlåter sig icke till dem. Endast Hegel vänder han sig mot — i förbigående, et tamquam aliud agens — blott en gång har han nämnt Hegels namn. För öfrigt sätter han sig öfver alla sina motståndare. En bland dem tror sig dock härifrån göra ett undantag — en gammalmodig yngling med betänklig uppsyn, med affekterad vårdslöshet i yttre habitus, i handen en lång staf, som med gudomlig likgiltighet faller hit och dit, ett träaktigt bevis på en tankens koncentration och 'in sich Zurückgekehrtheit', som icke nedlåter sig till uppmärksamhet på utvändiga Erscheinungen. Denne ungdom — till hvars tyska 'Eigenthümlichkeit' också hörer namnet *Schmidt* — har mot Schelling skrifvit en bok, nog seg och släpande för att göra det icke otroligt, att Gabler haft sin näsa med i det blötet — i tysthet, ty högeligen berömmer han både boken och författaren. Denne Schmidt inbillar sig,

att Schellings föreläsningar syfta på honom. 'Eine sehr grosse Ehre für Doctor Schmidt', säger Gabler. Visserligen — om det vore sant. Men det är lögn. Jag har ju själf hört hvartenda ord. Emellertid har Schmidten nu på en tid lämnat sin rock oknäppt och låtit hatten falla längst bak på toppen af sitt transcendentala hufvud. Det är otroligt, med hvilken lätthet man redan här kan ställa i vinden 'lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar' — man gör af saker och ting både annat och mera än de äro.»

»En del Hegelianska auditorier hafva glesnat. Orsaken därtill ligger dels hos föreläsarne själfva, dels i yttre förhållanden. Somliga läsa nämligen på ett icke alldeles berömvärdt sätt — för litet sak och allvar, för mycket skrammel med tomma ord — med skal utan kärna. Med yttre förhållanden, menar jag, att Hegelska läran är illa anskrifven på högre ort, som här är en absolut ort. Studenternas största strömfåra rinner genom akademien, efter föreskrift, för att snart komma till bord och bröd. Desse speja noga efter gradtalet på sina lärares 'gunstiga' barometer, för att i sin 'Anmerkungsbogen' icke hafva annat än renläriga namn (jag tänker icke på teologien), då de klappa på dörren till det praktiska lifvet. Glesningen, som nämndes, gäller icke alla på långt när. De *använda* Hegelianerna stå sig i allmänhet bättre än de *rena,* jag menar de rena filosoferna. Jag tror mig hafva märkt, att dessa höras nästan blott af utländningar — schweizare och polacker, som här äro många. Preussarne gå mest hos Trendelenburg. — Han fyller tre auditorier om dagen. Han läser tre timmar dagligen — alla för fullt hus. Tilloppet har, sedan förra terminen, betydligen tilltagit. Inser man nu anledningen såväl till det ena som det andra af här nämnda fakta, så ligger det för en dag, huru fåkunnigt det är att åberopa sådana yttre omständigheter som bevis för eller emot en läras sanning och vetenskapliga värde i och för sig. Större delen af dem, som i sådana fall brukas som additiva bevis, hafva icke dom i frågan — de fara som spånor i strömmen. Lika litet kan jag med dem, som väl hafva omdöme, men bruka detta så slafviskt och ensidigt, att de påstå, att all sanning ligger hos en, all lögn hos en annan. Icke är Schelling en lögnens

apostel — icke är Hegel ett sanningens helgon. Jag för min del har icke det vidlyftiga svalg, att jag kan sluka en filosof hel och hållen, såsom ormen slukar höns — hvilket dock vore en fördel, ty så kunde man ligga i orörlig lättja ett halft år och digerera. Utan jag vill nödvändigt hafva min egen insikt med — hvilket vill säga, att jag kommer icke långt. Jag må väl icke med dessa mina yttranden löpa fara, att du anser mig för det medelting mellan varm och kall, hvilket bibeln antager på något eget sätt böra häfvas ur munnen — eller att du anser mig stå på den illa beryktade medelväg, som hvarken bär hit eller dit. Troligen bär min väg ingenstans, och är således icke heller någon medelväg. Men huru kom jag här att tala om mig själf? — det begriper jag icke, ty *så* stor är icke bristen på ämnen. Det var blott en förvillelse.» — —

Man kan nog förstå orsaken till, att Genberg icke hemsände detta »kätterska» bref. Det betecknar nog också på visst sätt en tidpunkt, då hans hela filosofiska hopp var som mest brutet. Man finner nämligen, huru han sedermera ur det kaos, han skildrat, dock arbetar sig upp till en fastare position. Och denna blef väsentligen den *hegelska högersidans*. Mot slutet af sin Berlinvistelse skrifver han i dagboken: »Mina filosofiska studier ligga numera för mig med mera intresse, med större omfattning och i ljusare dager än för några månader sedan».

Bland de personer, som i det föregående omnämnts, återkommer ofta i dagboken *Michelet*. Han skildras som en ung man med lifligt och raskt väsen, med gester, som kunde förslå till många skådespel. Han lyfter stundom sin näfve, så att man fruktar katedern skall springa i stycken, men han hotar blott utan att slå till. I sina utflykter utan koncept bereser han himmel och jord. Mycken svulst och bombasm och intetsägande exklamationer. Hans trossats är denna: det är »die deutsche Wissenschaft, som styr världen». Med allt sitt tal om historien och dess gudomlighet — »Gott ist die Geschichte, meine Herren» var ett uttryck som hördes från filosofiens ämnessvenner — misshandlade Michelet historien på ett sätt, som nog var typiskt för hegelianismens utlöpare. »Han kommer från de stora orden och sväfvande fraserna icke till

saken annorlunda än genom att kasta sig ned på ett godtyckligt — som det synes — valdt faktum, hvilket åter under hans behandling förlorar hela sin individualitet och upplöses i abstraktioner. Han saknar, om icke förmåga, åtminstone lugn och sans att redigt framlägga ett historiskt resultat. Detta är gärna gifvet redan på förhand och genom metodens ofelbara schematism och rörelselagar.» Behandlingssättet är, menar Genberg, rent af parodi på Hegels egen stränga vetenskaplighet och konsekvens. Öfverallt sättes resultatet af undersökningen såsom afgjordt på förhand, och det som icke passar in därmed affärdas med infall — sådana som följande om »icke-jaget»: »Dieses nicht-Ich ist ein unverdauter Stein im Magen des Fichteschen Gehirns». Hvad »begrepp» är i Hegels mening blef aldrig klargjordt. Och stundom har Genberg litet svårt att ej skjuta någon skuld på *Hegel* själf, trots den beundran han hyser för mästaren. Hegels metod gör, att åtskilligt passerar för filosofi, som under andra förhållanden alls icke skulle kunna komma med sådant anspråk. »Har man anbragt sin trehet — och den kan alltid på något sätt anbringas, så har man sanningen redan färdig, konkret och lefvande, och man kan sedan öfver, under och vid sidan af det logiska staffaget anbringa hvarjehanda snack, som i sitt påtagliga nonsens aldrig kunde anbringas, om man ej vore fullt försäkrad, att all robur och securitas redan vore anlagd i logiska metodens a-b-c.» — Och dock: medvetandet om den absoluta sanningens ägande hade väl knappt någonsin varit större än just nu. Men i denna tid af ljusnadt medvetande är det endast vänstra sidans hegelianer, som befinna sig i ljuset. Hegel själf var »unbewusst» — såsom Michelet skriftligen bevisat. — Michelets religiösa ställning var radikal. Han sades vara »vår Herres personliga fiende». Han uttalade om treenighetsläran sådana godtköpsfraser som den, att »Gud skulle ha nedstigit på jorden som en handtverkare» o. s. v. »Glaube an Facta wäre das schlechteste von Allem — ein Factum vor 1800 Jahren — det kan kritiken rifva ned, rycka hit och dit.» »I dag — heter det en gång — affärdades Kristus. Guds son är icke en individ — utan skapelsen o. s. v.»

Det torde till en del hafva varit vänsterns skryt, och

högerns mera besinningsfulla allvar, som — förutom den i religiösa afseenden olika ställningen — drog Genberg till de senare och särskildt till den vida mindre frappante *Gabler*.

Mycket intresserar honom alltjämt den gamle *Schelling*. Under den första semestern — hösten 1843 — läste han icke, utan hade ledighet för hälsans vårdande. Om det första sammanträffandet med veteranen berättar Genberg: »Sökte sedan — det var den 1 juli 1843 — och fick företräde hos Schelling efter en stunds väntan i hans förmak. En väntan på Schelling — det stora prydliga rummet fästade därunder ingen uppmärksamhet, icke den mjuka elastiska divanen med sammetsöfverdraget, ty mannen med det stora namnet, som dragit en hel samtid med sig i djup och allvarlig tanke — den mannen var blott genom en dörr skild från mig. Dörren öppnas, och med mer än vanlig uppmärksamhet fäste jag mina ögon på den undersätsige mannen i gråa nattrocken, som med välvilligt nedlåtande kom emot mig. Placerad vid hans sida i hans egen tjänstgörande soffa i inre rummet hade jag tillfälle att betrakta de icke vackra, men skarpa och lifliga dragen, de ännu eldiga ögonen under en bred panna, som prydes af en krans af hvita hår. Profilen är skarpt, nästan barbariskt tecknad — —.» Samtalet rörde sig om Sverige, där Schelling sade sig äga många vänner, och det öfriga norden; och ville filosofen hafva reda på hegelianismens utbredning i norden. Artigt beklagade den gamle, att han ej kunnat inhämta kännedom af svenska språket, så att han kunnat taga kännedom om en litteratur, ur hvilken han visste, att mycket vore för Tyskland att hämta; han hoppades, att studium af svenska språket snart skulle vid Tysklands universiteter blifva så allmänt, att svenska litteraturen icke längre vore dem en undangömd skatt.

Den 27 januari 1844 firades Schellings födelsedag med en »Ständchen». En hop studenter samlades på gården, belysta af facklor af drypande fur. Man spelade och sjöng: integer vitæ. Och Schelling tackade. »Då vid lifvets afton skuggorna förlängas, så är det en ljuf tröst att veta sig lefva i minnet, att hafva lämnat något kvar. Och hvar kunde den akademiska läraren detta om icke hos den studerande ung-

domen. Jag har sökt en stråle af högre ljus — jag har sökt att uppfatta och återgifva några toner af skapelsens och lifvets grundackorder, och det gläder mig om de funnit gehör i ynglingars sinnen.» Efter ett trefaldigt upprepadt: »Unser verehrter Lehrer, Herr Professor Schelling, Er lebe hoch!» kom den firade läraren ned på gården och tog med sig hela studentsvärmen upp på rummen, där det blef fråga om drickning af bischoff — i kappor och öfverrockar.

Ganska växlande äro Genbergs omdömen om den berömde filosofens verksamhet. Hvass emot Hegel, var Schelling stundom obillig, såsom då han förklarade hela dennes åtgärd för ett återfall i Wolffisk formalism. Äfven hos Schelling förnams det typiska öfverskattandet af sitt eget. Pythagoras' och Aristoteles' principlära hade ingen förstått förr än Schelling upplyst därom. »Kants antinomier kunna icke kallas förnuftets, ty det finns icke förnuft i dem.» »Hög ton och stora ord» mötte också hos honom. Han föreläste rapsodiskt och fragmentariskt, och kom ofta tillbaka till detsamma. En del syntes tillkommet för att fylla häftet och timmen — tomt Hin- und Her-Reden. »Det blir i längden tråkigt.» Anteckningen lyder en gång: Schelling — abrakadabra. Och dock blir det emellanåt annorlunda. »Schelling, om människan, en skön timme.» Genberg talar om hans sköna, ofta nästan platoniska framställning, hvari snillet blixtrar ännu ofta lika djärft och skärt som i hans ungdom, om också fragmentariskt, såsom då. »Ty det är blixtarnes natur — de äro gudomliga fragmenter.» En gång tillämpar Genberg på honom satsen: »Ju större snille, dess sämre lärare». — Resultatet blef dock i det hela, att han kände sig besviken. Han ansåg, att Schelling i sin gamla identitetsfilosofi, genom hvilken han — såsom också hegelianerna ex speciali gratia medgåfvo — en gång i sin ungdom bildat epok, nu ville inlägga mera än som då fanns där, något som för Genberg liknar falskt spel. Och den nya »positiva filosofi», som utlofvades, blef det ingenting af. »Ärligare vore att säga rent ut, att filosofien är impotent att lösa sitt problem.» »Den positiva filosofien är icke längre filosofi. Denna mysterio-teosofiska blandning, denna berättelse af Guds historia, huru långt står den icke tillbaka för bibelns

enkla: 'I begynnelsen skapade Gud himmel och jord'. När allt ändå går därpå ut, när detta är både förutsättning och slutpunkt, hvarför grumla denna enkelhet med mystiska fraser.»

För Genbergs klara, äfven genom experimentella studier öfvade uppfattningsförmåga var tydligen den Schellingska naturfilosofien i grunden osmältbar. Så mycket han än kunde anslås estetiskt af både ett och annat — teoretiskt kunde han ej dragas med i den strömfåran. Samma förhållande ter sig vid beröringen med en annan af veteranerna från seklets romantiska morgongryning: *Steffens*. — Gubben såg svag ut, då han steg upp i katedern, »men har han väl satt sig, så tindrar ungdomlig eld i hans ögon och flammar i hans ord.» »Fritt, lifligt, genialiskt och fängslande» föreläste han inledning till psykologi. Hans tid var ju egentligen förbi. Och dock kunde man icke höra honom utan intresse. Om en af hans föreläsningar heter det: »En skön timme, blomstrande af poesi och snille. Han talade om insektvärlden — en rörlig växtlighet — fjäriln en flygande blomma — om kvinnan såsom centrum för hela skapelsen — om kärleken, kring hvilken poesien anskjuter sina rikaste blommor.» Men på samma gång stärktes Genberg i sin åsikt, att naturfilosofien är poesi mera än vetenskap. »De uppvisade analogierna äro sköna, hänförande, målande — men icke förklarande. Det är frukter, som ännu uppväxa ur hvad Schelling såsom yngling utsådde.» När Steffen talade om ögat såsom Aufschlieszung des Inneren — det var alltigenom poesi. Han talade »om klokhet, om vilja m. m.» och Genberg anmärker: »Den inre kärnan, det systematiska, det sammanhållande saknas. En genialisk blomsterkrans utströs nästan handlöst.»

Samtidigt med att Genberg efter sitt eget uttryck hörde »filosofiens lefvande stämma», begagnade han också tiden för ett ingående studium af de bortgångne mästarne från Aristoteles till Kant och Hegel.

Kant imponerar. Efter slutläsning af »Kritik der reinen Vernunft» skrifver Genberg: »Huru skön är icke hans slutbetraktelse — tvänne ting, som efter fortsatt eftertanke ådraga sig alltmer beundran och vördnad: stjärnhimmeln öfver mig och moraliska lagen uti mig. Kant är klassiskt ren och klar.

Han beskådar begreppen från alla sidor — ordnar, reder dem med mycken skicklighet, med lugn och sans och utan att antecipera resultater eller vinna dem genom subreptioner. I behandlingens lugn och redlighet, i stilens klarhet och jämna hållning, i utförandets fullständighet utan öfverflöd och trivial utplattning liknar honom ingen af de följande — minst Hegel.» Med sin skarpt kritiska stämning mot »tyskeriet» gläds Genberg att finna, att — Kant egentligen icke var tysk. »Jag gjorde en angenäm upptäckt — att nämligen Kant är af skottskt ursprung, således i grunden ingen tysk. Kant var rätt fram, utan behof och förmåga att insinuera sig. Gjorde trög befordran. Blef magister först vid 31 år — professor vid 46.»

Hos *Hegel* däremot finner Genberg ständigt åtskilligt att anmärka. Hans polemik förefaller honom orättvis. »Han strider ofta mot meningar och föreställningar som aldrig någon haft». När Genberg läser Hegels framställning om »das Gute und das Gewissen» finner han däri blott »tomma, arma bestämningar». Om hans efterföljares ställning till honom skrifver Genberg: »Ingen filosof har i så hög grad behöft en skola som Hegel — ingen har i så hög grad blifvit af sin skola misshandlad som han. Kant, säger man, blef på gamla dagar en kantian. Han lämpade sina tankar i vissa delar efter de åsikter, hvartill hans lärjungars bearbetningar hunno. Det är svårt att säga, om detsamma kunde hafva händt Hegel vid en längre lefnad. Såvidt man kan döma af det förhållande, hvaruti vissa ur Hegelska filosofien afledda riktningar stå till mästarens egna skrifter, när dessa tydas, men icke förtydas, finner man sig föranlåten besvara frågan med nej. Konsekvent, efter sina tydligt uttalade åsikter, skulle han hafva ogillat junge Deutschland — samt Strausz och konsorter.»

Under inflytandet af den Hegelska filosofien frodades sådana elementer i »tyskeriet» som voro för Genberg synnerligen motbjudande. I hvilken fråga som helst — äfven i striden mellan olika droskbolag — fordrade den tyska grundligheten, »såsom segheten af dem själfva kallas», att allt skulle »återföras till sina principer». Stallmästaren, som gaf ridlektioner, lät icke ryttaren stiga upp utan vederbörlig filosofisk

inledning: »Warten sie mal — wir sind noch nicht so weit. Sie wollen reiten lernen. Sie müssen erst das Pferd kennen lernen. Das Pferd wird in drei Theile eingetheilt — wissenschaftlich ausgedrückt Vorderhand, Mittelhand, Hinterhand, oder populärer Vorder-, Mittel- und Hintertheil». »Äkta tyskt», säger Genberg. En häst skulle naturligtvis likaväl som en predikan ha sin Hegelska tredelning.

»Den allra enklaste sak — säger Genberg — drages undan en enkel och naturlig uppfattning genom det slösande draperiet af fraser.» Det sunda förnuftet får trösta sig med hoppet, att den dunkla ordmassan kanske innehåller något djupt och sannt; men hoppet bedrager. »Att tänka något vid alla de fraserna är omöjligt — ty de äro tanklösa.» Detta gäller i allmänhet om tyskarne, men särdeles då de vända sig till tiden och dess praktiska frågor. Då flyga de som en skygg läderlapp på sina utspända frasers vingar, utan förmåga och utan mod att kunna fästa sig vid ett verkligt föremål.» »De taga till fraserna så yfviga, att det skall gälla om alla ting, således äfven den sak, som skulle vara i fråga — men så, att det om denna icke säges mer än om någon annan.» Med stilens öfverspändhet missleder man läsaren, »emedan han icke rimligen förmodar, att man velat säga något så obetydligt, som man verkligen sagt, med så stora åthäfvor». Tyskeriet visade sig i yfverboret raseri, i hyperkritiska bravurer. Abstraktionsvurmen medförde oförmåga att se och bedöma saker in concreto. Äfven det mest speciella förflyktigas.

Inför tidens abstrakt-teoretiserande filosofi kommer Genberg på tankar, som senare blifvit hela utvecklingens: skulle man icke i stället gå ut ifrån *det konkreta, det praktiska, det reala, det historiska?* — Genberg framhåller — med beklagande — att han själf var anlagd åt det abstraherande hållet. »Omedelbarheten behagar mig icke, utan reflexionen, tomheten, abstraktionen — det är att sväfva på döda skuggor, sedan man förslöat sinnet för lefvande verkligheter. Egentligen har jag dock aldrig haft detta sinne — jag har alltid, så långt jag kan minnas tillbaka, skjutit en tanke bortom det speciella. I det enskilda har jag alltid sett eller velat se det allmänna — annars har det för mig icke existerat — har fallit mig undan

— varit betydelselöst. Därför har min kunskap tagit en omfattande, öfverblickande, men därför ofta mindre genomträngd, mindre det enskilda uppbärande karakter. Men jag börjar få aktning för enskildheter och skall återsamla, hvad jag hittills icke aktat mödan värdt att inberga. Jag skall göra en kurs i historien — mänsklighetens, statens, konstens — och försöka att se detta i sammanhang och i lefvande enhet — icke ett eller annat lösryckt drag af tiden, utan det fulla, utförda porträttet».

»Filosofien börjar teoretiskt och stöter sig på det praktiska — än om hon började praktiskt och sedan gick till det teoretiska.» Så lyder ett uttryck — sporadiskt, men betecknande.

Med synnerlig styrka framträder — och det helt visst såsom en naturlig reaktion mot det filosofiskt abstrakta tänkandet — en längtan till historia, »en törst efter historia». — Han tänker sig denna såsom »konst» och ej blott såsom vetenskap. »Det kritiska» räknar han egentligen såsom ett förarbete — ett förstudium. »Drängar äro flere öfverallt än herrar. Tyskarne äro kritiska, icke sanna historici. Därtill fordras snille, och framför allt makten af en sedlig karakter. Man finner i historien icke annat än sig själf — fakta taga färg efter de åsikter, man själf medbringar dit. I specialiteter kan detta icke gälla — men om det stora hela gäller det visserligen — om de generella åsikterna — om den vikt och den betydelse, man tillägger historien.»

Skarpt faller domen öfver hegelianernas sätt att åstadkomma historia. »Historien är under deras händer ingen historia mer. De söka i enstaka fakta fotfäste för de logiska kategorierna. Faktum har då ingen annan betydelse än den att utgöra detta fotfäste, denna utväxling i den logiska mekaniken, och inga andra fakta hafva betydelse än de, som i denna process finnas användbara. Person, fri handling försvinna rent af under detta logiska ödes grymma händer. De personer, som nämnas, äro icke annat än omedvetna bärare af en i logiska mekaniken nödvändig kategori — de, som icke behöfvas för denna tjänst, de existera icke.»

Genom sina studier på konstens område hade Genberg på ett annat sätt förts till insikt om »huru tomma och intetsägande de spekulativa funderingarna äro, då de, såsom van-

ligast, gå på egen hand utan det motsvarande reala underlaget. En vandring genom museerna är lärorikare och mera instruktiv än en än så fint uttänjd spekulativ afhandling om det sköna. En sådan är bra nog, om hon kommer efter — men förut och på egen hand, hvad gör hon? »Ja, all filosofi kommer efter, således efter vanlig mening för sent. Cui bono? Teorien skapar ingenting — hon stapplar i spåren efter den förutgångna praxis, så godt hon kan. Hon för protokoller i likhus, afmålar mumier, tar kött och blod af lifvet för att framställa det nakna, skramlande skelettet. Cui bono? Filosofien är det allra vanmäktigaste under solen . . .»

»Då jag i Dresdens antiksamling hade mer än ett tillfälle att stötas öfver de oskickliga restaurationerna, där en annan form af anspråksfull subjektivitet tillvällar sig en missbrukad makt öfver ett historiskt gifvet, som borde lämnas sådant det är — kom jag att genom analogi märka denna subjektivitets våldsamma framfart på ett annat och ännu mera heligt område af forntida kvarlåtenskap: jag menar konjekturalkritikens välmenta ofog med de antika texterna.»

Man kan säkerligen mutatis mutandis rikta väsentligen samma klander mot den moderna forskningen. Det är sannt, att kategorierna nu äro andra än de hegelska, och kritiken är också i metoden ändrad. Men våldsamt måste äfven nu allt prässas in i de kategorier, som gälla — och »den anspråksfulla subjektiviteten» har icke vunnit i pietet.

»Hvad äro — säger Genberg — nutidens stora ord mot forntidens stora handlingar? Dessa ord hafva blifvit mig misstänkta — man skall gå till sak, till historia, till verklighet.» Den erfarenhet Genberg gjort var den, att »i lifvet är själfva lifvet dock hufvudsaken». Vämjelsen vid det öfver allt mötande tyskeriet, de stora orden utan sak, och den lätt födda misstanken, att själfva källan, hvarur så många orena rännilar flyta, måste i grunden vara åtminstone grumlig och föga hälsosam — sådant föranledde de småningom hopade tankar, hvilkas summa blef ett mistadt förtroende till filosofien. »Ty, till lifvet kommer hon icke — och lifvet är dock det enda, som göres behof.» — — »Nyttig skall en vetenskap vara. Jag har för några år sedan gjort narr af detta påstå-

ende, men gör det icke nu. Vetenskapen skall vara nyttig, nämligen i den mening, att den skall hafva ett förhållande till lifvet.»

Under dylik sinnesstämning fann Genberg det rätt underligt, att han var i Berlin just för att studera filosofi. Men — säger han — »filosofien skall ändå hafva sin plats och vårdas — *ty hon är elden, uti hvilken all ting skall brinna upp*. Och äfven jag skall väl lägga några spånor på den elden — men man märke noga: hvad som ännu är lif, hvad som ännu är friskt och grönskande, det är ännu icke redo till elden. Han brinner högt på kala bergstoppar, i sval omgifning och kylig luft — men den grönskande skogen i dalen därnere, den brinner icke och skall icke brinna, så länge den växer. Försöket att antända den ger blott fenomenet af en tjock och kväfvande rök, som svider människorna i ögonen. Filosofi och positiva värden — rätt, religion, stat — äro skilda ting. Det ena bör icke gripa in i det andra — — —. Hvad som dör ut på det positiva området, det blir hemfallet åt filosofi — eller hon kan på sin höjd känna lifvet på pulsen — —.»

Så negativt fattar han dock icke alltid saken. En tid senare — vid resans slut — uttalar han sig om detta samma ämne: »filosofien och lifvet», mera positivt. Visserligen, om filosofien icke vill tåla de konkreta gestaltningarna på statens, sedlighetens och religionens områden, utan blott vill ett allmänt och för alla lika — en abstraktion — så vållar hon blott upplösning. Men: »Det är missledning och misstag. Filosofien har att begripa hvad som sker — icke att själf göra det. Hon är icke företalet till lifvets stora bok, men väl en slutbetraktelse däröfver. Det var väl också Hegels mening med orden: först i aftonskymningen börjar Minervas uggla sin flykt. När en gestalt blifvit gammal, träder filosofien till och målar sitt grått i grått — föryngra kan hon icke. Filosofiens problem är att försona tanken med en förefunnen värld — detta problem är icke löst, om hon först skall omskapa världen, innan hon erkänner sig försonad. Det är för tanken omöjligt att åstadkomma en sådan omskapning. — Världen och själfva historien är naturprodukt, äro verk af krafter, som icke vänta på reflexionens anvisningar för att verka. De bryta sig väg mot och med reflexion. Reflexionen, abstraktionen, kommer

efteråt för att ur den ilande strömmen upphämta hvad hon kan, men hon hämmar icke strömmen i dess lopp, bryter honom icke ens en annan utväg. Kunde således filosofien icke på annat sätt lösa sin uppgift än att hon skulle instufva hela världen i sina teoretiska kapslar och förändra allt, som med dessas fasoner icke kunde sammanjämkas — så vore hennes uppgift olöslig.»

Det var nog emellertid denna olösliga uppgift, som föresväfvade den filosofiska »öfvermänniskan» under unghegelianismens dagar — och icke släpptes förr, än hela det filosofiska systemet brast sönder mot den kantiga verkligheten. — —

Genberg hade väl före sin utresa egentligen icke idkat *teologiska studier* ex professo — vi bortse från den för alla obligatoriska examen teologicum. Under resan begagnar han flitigt de tillfällen, som erbjödo sig, att taga kännedom om de kyrkliga och teologiska förhållandena. Hans dagbok vittnar därom. Bland de vinster, han bokför från sin resa åt södra Tyskland, nämner han, att han fått se och lära känna *katolicismen* i dess egna lif och gestalt. Hans iakttagelser gåfvo innehåll åt satsen, att religionen är lif och lefnad — icke lära i böcker. »Hvad systemerna upptaga och hårklyfva är af oändeligen ringa vikt emot den kompakta verklighet, som företer sig i en förhandenvarande fromhetsgestalt.» »De subtila deduktionerna i boken, den lärda utläggningen från katedern äro vindar, som blåsa högt öfver kyrkornas tornspetsar, och väl knappast förmå sänka sig så, att de kunna bidraga till att vända på den vaksamhetens symbol, som pryder kyrkans högsta spets. Denna symbol sättes endast i rörelse af de starkare vindarne därnere bland bergen, i dalarne, bland människorna och deras boningar. Teologien skulle väl således endast akta på den symbolens vridningar och föra till boks, huru hon står, samt underrätta därom dem, som behöfva veta det — —. Och ställningen gifver sig säkert endast efter och genom en tiderna igenom fortsatt observation. Sålunda blir teologien historisk och därmed ett studium — det närvarande kännes endast genom och efter sina antecedentia — men hon är icke spekulativ, utan durch und durch positiv, både i upphof och fortsättning.» — För dessa omdömen —

tillägger han — har jag sett det materiella underlaget: i katolicism, i judendom.

Man finner i hans anteckningar ganska mycket, som man kan läsa i allmänt brukade böcker — t. ex. om katolicism och protestantism. Men skillnaden är den icke oviktiga, att Genberg, som icke hade läst böckerna, där det står, genom omedelbar iakttagelse fick sitt vetande. — För oss är det ju af mindre intresse att reproducera sådant. Vi vilja dock anföra en och annan af hans iakttagelser och däraf föranledda reflexioner.

Närmast synes den katolska fromheten hafva tett sig såsom något högre än den protestantiska magerhet, som rationalismen medfört. »Jag kommer — skrifver Genberg — ur katolska kyrkan, där jag ofta bevistar gudstjänsten, icke därför, att jag har lust att blifva katolik, utan därför, att också en protestant en gång bör se en andäktig och allvarlig gudstjänst. En sådan förkrosselse, ett sådant djupt vemod ser man icke i en protestantisk kyrka, där allt är afplattadt utom syndiga människors fräcka uppsyn. Men katolikerna skulle du se — huru de nedfalla i bön; i dag skulle du ha sett, huru en stor barnskara först läste på gången, trädde så inom den vida altarringen, nedföll på golfvet och riktade bedjande ögon mot det gyllene altare, som framskimrade genom ett moln af döfvande rökelse . . . Och öfver allt detta samm en koral af douce orgel och späda röster . . . Jag satte mig vid evangelisten Johannes' fötter och blef underlig till mods. Efter tvenne timmar började folket försvinna; icke i bullrande massor, utan tysta som skuggor försvunno de bakom den dunkla förlåt, som döljer ingången.»

»Inga bänkar — de borde icke finnas i någon kyrka! — Syndaren skall stå, eller falla på knä — det vet nog påfven.»

Genberg hade dock öga för och fick alltmer se katolicismens svaga sidor. Dess brist på etiskt djup stötte protestanten. »Martyreriet», förhärligandet af lidandet äfven i dess blott tragiska karakter, föreföll honom rörande, men icke »sedligt». Det estetiska trängde undan det religiösa. Och den italienska bearbetningen af det antikt sköna kan icke skicka sig med värdigheten och allvaret af ett tempel — där är för mycket rum för jordisk prakt och sinnesrörelser. Och — »stäm-

man, som klar och ren sväfvar på vibrerande vingar — men Gud! hvilken stämma — hon skär genom märg och ben, hon nästan isar. Så sjunger ingen människa, endast en ängel eller djäfvul kan så sjunga — sångaren är en kastrat!» Själfva musiken som uppföres må väl vara vacker, efter man säger så — men att den icke är »ausgezeichnete» och »vollendete Kirchenmusik», det tror jag mig kunna finna, såvida den icke skall förtjäna detta namn endast därföre, att den uppföres i kyrkan. Den har ingenting af koralens sublima enkelhet och gedigna andakt, utan snarare teaterns lätta satser och konstgjorda fioriturer. Både melodi och instrumentering har teaterfärgen.»

Träffande är Genbergs uttalande om de många altarne. »Det är upplyftande, att i en evangelisk kyrka se all menigheten vänd mot *ett* altare, emedan alla vända sig mot *en* Gud, utan att taga vägen genom heliga Guds moder, präster, lefvande och döda helgon, såsom katolikerna. Katolikerna hafva många vägar till Gud — — hvarje altare är en himmelens port, som kan öppnas af det helgon, hvaråt altaret är ägnadt.»

Det blef en helt annan hemkänsla, när han någon gång mötte den äkta protestanten. Han träffade t. ex en dag en gammal språksam gubbe i brunnssalen i Kissingen. Och där låg en gammal sliten bok — bibliska historien »von der Weltschöpfung an». Gubben hade fått den i skolan och haft med den i kriget och läste ännu dagligen däri. I den protestantiske »läsaren» såg han en annan ande: »inre, genomträngd sedlighet, humanitet och mänskligt väsende». Och domen faller då hårdt öfver katolicismen: »katoliken spikar sin råhet vid yttre åthäfvor och vidskepelser och blir därigenom råare än förut». — —

Äfven om de inom-protestantiska riktningarne — såsom herrnhutismen — innehålla dagboken anteckningar. Tillfälle till mera direkta personliga iaktagelser synes dock härvidlag hafva saknats. — Vater *Gossners* verksamhet omnämnes. »Hans predikningar besökas talrikt, äfven af förnämt folk, som icke afskräckas af hans grofhet och skenbara otymplighet. Prinsessan Wilhelm är en bland hans trognaste åhörarinnor.» Tholuck kallade Gossner »ein wahrer Glaubensheld» och påpekade hans missionsverksamhet och hans Krankenhaus — »där man

bland vårdarinnorna träffar äfven Hegels änka.» »Redan under Hegels lefnad hade hon funnit sig dragen till Gossner. Hegel hade — sades det — gärna sett det och uppmanat henne att flitigt höra den andlige mannen. Men då hon en gång uppmanat sin man att med henne gemensamt göra bön, hade han svarat: 'Mache du deine Gebete, meine Frau — mein Gebet ist die Logik'.» Så var traditionen. — Under Gossners predikstol såg man också vanligen Schelling och hans fru, Steffens och hans fru. —

Dagboken innehåller ett helt bildergalleri från den *teologiska forskningens* område. Det var ju en tidpunkt, då så godt som alla det nu flydda århundradets typer voro representerade samtidigt: rationalismens utlöpare, den nya väckelsens och den nya ortodoxiens bärare — ända till föregångarne för den senare sekelhälftens radikala kritik. Och med alla kom Genberg i någon beröring.

Rationalismen var vetenskapligt döende. I Halle föreläste *Wegscheider* »Ethicen christianam» för ett auditorium af 8 personer. Han var en gammal undersätsig man, med redan grånande hår och en allvarlig, beskedlig, godmodig uppsyn. Det var fråga om den första driften till bättring; och talet rörde sig då om yttre växlingar, syndens naturliga straff o. s. v. Meningen, att en djup känsla af eget fördärf skulle vara kärndygden, förkastades. Ord föllo om pietistisk förkrosselse och skenhelighet. »Här hördes ännu ett eko af den tomma, ihåliga, resonnerande rationalismen. Den är obehaglig, nästan hädisk och hjärtskärande, ty den gifver ingenting, men borttager allt. Den återgifver icke innehållet i spekulativ halt och klarhet, men låter det fördunsta genom ihåliga förståndsreflexioner. — Att denna riktning redan öfverlefvat sig själf, kan man, äfven här, finna däraf, att Wegscheider, som förr räknade ett auditorium af 3 till 400 åhörare, nu läser för 8 — i den stora, stora salen, där hans stämma således för det mesta klingar mot tomma väggar.» — *Tholuck* hade slagit honom ur brädet. — *Paulus,* den gamle icke-aposteln i Heidelberg, hördes endast af genom sin polemik mot Schelling.

De *spekulativa teologerna* — *Marheineke* m. fl. — togo liflig del i den hegelska debatten på högersidan. Genberg

hörde Marheineke både i hans egenskap af föreläsare och predikant. »En långväxt, åldrande man, med lugna, sansade drag.» Det nedstämda men värdiga föredraget höjer sig och beledsagas af en emfatisk gest, då det gäller att inskärpa något särskildt — t. ex. att »die Wahrheit ist Gott» eller att »die Wissenschaft icke är erbaulich». Det går icke an att stanna på de lägre punkterna af känsla och fromhet utan — med »Muth der Wahrheit» — höja trons innehåll till vetande. I hans predikan förekom »dubbelt så många gester som i katedern, af hvilken predikan något smakar». — Af *Daub* fick Genberg det intrycket, att »han drager och stöter ifrån sig ömsom». Han var ojämn i formen, skroflig och disproportionerlig i behandlingen af ämnet; men så kastade han plötsligen ut en tanke, »som fängslar, binder, förleder till att följa honom med intresse och loford».

Den bestämning af teologiens uppgift såsom historisk och positiv, vi äfven sett Genberg formulera, smakar ju af *Schleiermacher* och hans »skola». Äfven med denna riktning trädde Genberg i beröring. Han läser mästaren själf och anmärker därvid litet spetsigt: »Hans stil liknar Reuterdahls — eller tvärtom». Hos *Twesten* möter han en gedigen representant för den genom Schleiermacher inaugurerade utvecklingen. Han föreläste bland annat om inspirationen. Där vädjades till »det egna medvetandet och känslan», då det gäller att bestrida omöjligheten af andra sätt att bibringa kunskap än de vanliga genom sinnen och åskådningar.

Stort intresse väckte den gamle *Neander*. Han vann tydligen i hög grad Genbergs personliga sympatier, om också den kritiske dialektikern måste i teorien hafva åtskilligt att invända mot Neanders position. Det första besöket föranledde följande anteckning: »Neander, en trasig, distrait gubbe — med uppvänd näsa och kisande ögon. Alla bord och väggar fulla af böcker och lärd oreda.» Åldringen var sjuklig. Efter en sjukdomstid anordnade studenterna en Genesungsfeier för honom. Man sirade hans stora auditorierum — där det brukade finnas 250 åhörare — med blommor. De »mottogo konvalescenten med sommarens vackraste prakt — ynglingasinnets värma hälsade honom med ett trefaldigt vivat». Han

skulle tacka, men orden nästan dogo på hans läppar. Han tackade för den outsägliga glädje, som honom erfors genom det visade deltagandet och önskade sig kraft att kunna för dem tolka Guds ord i dess Tiefe och kristendomens Geschichte. Mottagandet var — säger Genberg — vackert genom den enkla hjärtlighet, som visade sig däri, och det oskrymtade deltagandet. Gubben syntes ännu matt. Tvenne ledde honom — en annan bar hans böcker. — Man sade om honom, att han förtjänade stora pengar, men skänkte bort dem. — Genberg besökte hans »konversatorium» och fann hans äkta sokratiska och paternella sätt att leda detsamma förträffligt. — Tydligen var Neander stark i sitt rent personliga inflytande.

»Tiefes Gefühl» och »innige Frömmigkeit» — sade man om Neander. Hases kritik öfver hans kyrkohistoria, att den var »en yfvig mantel af historisk Erbaulichkeit» hade Neander själf besvarat därmed, att han gjorde »ingen skillnad mellan Geschichte und Erbauung!» Hufvudtemat var för honom framställningen af det kristliga lifvet, dess makt, egendomlighet och utveckling; och detta icke från en ståndpunkt utanför detta lif, utan inifrån lifvet, sådant det lefver i honom själf eller han i det. Genberg anmärker härom, att detta icke vore den rent historiska ståndpunkten. »Fakta, menar jag, kunna af den subjektiva känslan få en färg och en anstrykning, som icke är deras väsentliga, egendomliga, utan blott uttrycker deras förhållande till ett visst subjekts andliga behof och individualitet. Under sådana förhållanden kan framställningen icke blifva hvad den, som ren historisk, bör vara, objektiv.» — Det säges dock icke från hvilket subjekts ståndpunkt en framställning blir objektiv.

En annan af »väckelsens män», *Tholuck*, fick Genberg ej tillfälle att höra föreläsa. Men däremot gafs honom det gynnsammaste tillfälle till personlig beröring. Under hemresan till Sverige fick Genberg sällskap med denne man, hvars mångsidiga intressen äfven omfattade nordens litteratur och förhållanden, och som nu besökte Sverige. Genberg fann honom angenäm och lärorik. Tholuck berättade bland annat, huru han hade för sed att dagligen promenera trenne timmar; då toge han alltid studenter i sällskap — och dessa växlade, så

att under terminens lopp hvar och en kunde vara med ett par gånger. Besök af resande kunde han räkna minst trenne om dagen, och ofta hände, att han vid hemkomsten från sin lektion väntades af 10 till 12 personer. Äfven sådana besökande brukade han taga med sig ut på promenad och samtala särskildt med hvar och en. Dessutom plägade han hvar fjortonde dag hafva i sitt hem en föreläsning för studenter, om hvad anmärkningsvärdt som förspordes inom den teologiska litteraturen eller kyrkan. Om betydelsen af detta personliga inflytande var Tholuck tydligen starkt medveten. Han kände också starkt för sitt Halle. Det hade, sade han, i alla viktiga teologiska brytningar tagit initiativet och blifvit hufvudsäte för den nya riktningen. Så kom det i rop för pietismen genom Spener. Och senare för rationalismen. Och detta anseende hade universitetet behållit. För närvarande var antalet teologie studerande där dubbelt så stort som i Berlin.

Hengstenberg åhördes. »En lång, smärt, ännu ungdomlig man — med ett gällt, sjungande, släpigt och obehagligt föredrag. Auditorium 50.» »Mystisk men ärlig uppsyn» — heter det en annan gång. Utförligt refererar Genberg hans föreläsning om inledningen till bibeln och apologetiken. Tyckte dock tydligen föga om uttryck sådana som »die falsche Speculation» och »die bodenlose Speculation».

Den strid, som *Strausz* väckt, var ju ingalunda afslutad. Filosoferna sade, att han icke blifvit vederlagd, och att ingen annan än en filosof kunde vederlägga honom — naturligtvis —; men filosoferna gjorde det icke: »dem gladde snarare teologernas nederlag». — Genberg uttalar vid ett tillfälle ett ganska träffande kritiskt ord i frågan. På tal om sedlighet, framhåller han, huru hvarje sedlig handling in effigie är hela sedligheten, och huru personens sinnelag påtrycker det enskilda totalitetens prägel och tillägger: »Så Kristus — hvilket Strausz icke har förstått». I själfva verket träffar detta hela det oändliga pratet om idéns oförmåga att uppenbara sig i en individualitet. — *Bruno Bauer* hade ej få anhängare bland studenterna. En af dessa — »tämmeligen rå» — förklarade för Genberg: »Die Seele ist gar Nichts — blosz die Bewegung des Organischen». Alla borde, menade han, studera medicin, för att rätt förstå och

sköta sin Geist, som i skolorna försummades. Ämnade efter slutad kurs fara till Amerika för att komma undan det förtryck, som hvilade am Geiste i Tyskland. Äfven för denna »rabulist» var Hegel oraklet, men såsom lärans sanna förkunnare betraktade han Bauer och *Feuerbach*.

I Hegelska kategorier uttalade *Vatke* sina kritiska åsikter. Gud fattas i gamla testamentet blott i en Besonderheit, som alltid föregår Allgemeinheit — där fanns ej gudsidéns universalitet. Moses var ej lagstiftare; då skulle väl något af hans lagar hafva funnits kvar, hvilket icke är fallet. I en föreläsning anger sig Genberg hafva hört honom bevisa, »att Guds allnärvaro ej kan vara annat än die allgemeine Schwere — och Bewegung». — Vatke var en man mellan 30 och 40 år, med lugna, uttrycksfulla anletsdrag. »Han läser mycket sakta och lugnt, utan ringaste anstrykning af känsla eller hänförelse. Hans kritik är kort, hvass och våldsam: men sammanhängande, utan luckor och svaghet.» —

Bland juristerna var *Stahl* den mest betydande. Genberg tecknar honom sålunda: »Mannen liten, med skarpa drag — ett lifligt, raskt föredrag — stundom satiriskt — bitande och humoristisk. En romerskt krökt näsa mellan de tindrande ögonen. Mindre gester än många andra, men mera lif.» Sedan Genberg länge hört honom, skrifver han: »Stahl behagar mig allt mer och mer. Klar, kunnig och lärorik — rätt på sak, utan en enda uttröskad fras, hvilket är ett stort beröm för en tysk. Och med hvad intresse läser han icke — och hvad allvar!» — Hegelianerna sade ju, att Stahl aldrig förstått Hegel. Men Genberg menade, att han förstått Hegel ganska väl. — Dock vacklade äfven Genberg i sitt bedömande. Stahls härledning af rättsidén vore, säger han, förträfflig, »om den icke hade en så ovetenskaplig förutsättning, som vid minsta kritiska beröring ramlar och drar hela byggnaden med sig». — Vi äro icke i stånd att bedöma, hvari denna ovetenskaplighet bestod — vi vilja blott anmärka, att vetenskapligt då för Genberg väsentligen betydde: hegelianskt.

Vi vilja till sist — såsom en slags afslutning af dessa anteckningar — meddela ett par uttalanden om *kristendomen* och *den rådande tidsriktningen*. Det såg ju för ögonen ut,

som skulle religionen försvinna. Huru skulle man betrakta detta förhållande? — Svaret blir något obestämdt.

Det heter t. ex. i en reflexion öfver måleriet: »Måleriet går från religion till det dagliga lifvet, från idé till verklighet — låter idén försvinna eller åtminstone försjunka i lifvets konkreta mångfald. Religionen själf går samma väg — uppgår i verkligheten. Sedan detta skett, fattas den icke mera i sin ideala abstraktion — kan som sådan icke genomföras, emedan innehållet icke mera lefver i sinnena i denna sin afsöndring, utan just i formen af lifvets små och stora verkligheter. Allt går samma väg. Parallelställen till denna anmärkning kunna finnas inom hvad område som hälst — musik, måleri, skulptur, politik, vitterhet (roman, dramatik) . . .» — Frågan är ju brännande än i dag. Huru går det med religionen inför tidens realistiska riktning? »Försvinner» den eller »försjunker» den i lifvets konkreta mångfald? Och är detta af godo eller ondo?

Skall religionen, skall kristendomen efterträdas och ersättas af det humana lifvets yttringar i vetenskap och konst?

Genberg uttalar sig därom på följande sätt. »Kristendomens bästa tid är förbi, när konst och vetenskap vakna. Men skall hon af dem förstöras? Nej — emedan kristendomen är rent mänsklig, hvilar på rent human grund. Därför är hon lika outplånlig som förnuftet. Andra religioner hafva försvunnit, emedan de objektiverat blott en sida af mänskligt väsen — och det ofta en oväsentlig. Och då hafva de måst försvinna på samma gång som denna sidan trädt i bakgrunden och ett lägre behof måst vika för ett högre. Fantasiens religion, förståndets, klokhetens — allt har måst träda undan för tanken, men tankens egen religion är outplånlig. Då man vill i nyare tid proklamera en Kultus des Genius, så är ju detta icke annat än ett återfall på en relativt barbarisk ståndpunkt. En ensidig religion faller för reflexion — för upplysning. Så i Grekland och Rom. Upplysningen är det rent mänskligas reaktion mot en ensidighet. Men kristendomen har ej kunnat öfvervinnas af en sådan Aufklärung, emedan hon själf är källan, hvarifrån all upplysning kommer.»

J. A. Eklund.

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

IV.

Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherde-befattningen i Umeå.

A) Tiden intill den kungl. undersökningskommissionens sammanträdande i Umeå.

a. *Grubb anklagas inför konsistorium.*

Grubbs ifriga arbete i syfte att återupprätta den förfallna kyrkodisciplinen, bibringa sina åhörare tillräcklig kristlig kunskap samt föra dem till en sann och lefvande kristendom framkallade strax efter hans ankomst till församlingen oro och missförstånd. Mången ansåg alla de åtgärder, som afveko från hans företrädares plägseder samt det rådande bruket i andra församlingar, såsom ett både onödigt och farligt nyhetsmakeri. Särskildt väckte det förargelse, att Grubb, såsom man förmodade, af sina åhörare fordrade allt för stor kristendomskunskap samt afhöll så många ifrån Herrens nattvard på grund af otillräckliga insikter i kristendomen, äfven sådana, som från andra församlingars präster medförde goda vittnesbörd i ifrågavarande hänseende.

De präster, som genom Grubbs tillvägagående funno sig förnärmade, underblåste missnöjet bland hans åhörare samt förklarade, hånande, att han ville hafva folket prästlärdt, ehuru han endast fordrade, att de skulle förstå, hvad de läste i Luthers lilla katekes, samt kunna använda det till sin uppbyggelse.

Redan år 1714 vände sig de missnöjde af hans åhörare till landshöfdingen, A. E. Ramsay, med klagomål öfver, att Grubb afhöll så många ifrån nattvarden samt fordrade för strängt

besked om deras kunskap i kristendomen. Landshöfdingen insände en vidlyftig klagoskrift till konsistoriet, som genom enträgna föreställningar i upprepade skrifvelser till såväl Grubb som landshöfdingen på allt sätt bemödade sig om att få saken i godo bilagd, hvilket ock efter åtskilliga svårigheter synes hafva lyckats.[1] Anklagelsen ledde således denna gång icke till något resultat.

Grubb höll sig i sin ämbetsutöfning så strängt till Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen, att man hvarken i hans egen verksamhet eller i de honom tillgifne åhörarnes uppförande, så länge han var närvarande, och så vidt det berodde på honom, kunde finna något, hvarpå man med verklig utsikt att kunna skada honom kunde grunda någon anklagelse.

Visserligen gjorde sig en och annan af de genom Grubbs verksamhet till en sann kristendom omvände i början, af svaghet och oförstånd, skyldige till förargelseväckande felsteg, men Grubb sökte strax med saktmodighet undervisa och upprätta de felande samt afstyra de onda följderna af deras förseelser. Den anledning att riktigt bryta ut, som oron och missnöjet annars skulle hafva funnit i de nyomvändes ovisliga beteende, blef alltså till största delen undanröjd.

Annorlunda blef förhållandet, då Grubb dels i och för enskilda angelägenheter, dels i egenskap af riksdagsman från november 1718 till september 1719 vistades i Stockholm. De nyomvände saknade under denna tid tillräckligt insiktsfull och kraftig ledning samt gåfvo till följd däraf, genom felaktigt tillvägagående i flere hänseenden, åt Grubbs fiender en välkommen anledning att om den kyrkliga ställningen i Umeå utsprida rykten, som ställde Grubbs verksamhet i en allt annat än fördelaktig dager. Man förkunnade att en ny religion hade uppkommit i Umeå samt framhöll såsom det mest karaktäristiska för densamma de anstötligheter, som förekommit särskildt vid gudaktighetsöfningarna.

Ryktet nådde omsider konsistoriet. Detta fann sig däraf föranlåtet att genom en skrifvelse af den 28 september 1719,[2] ställd till häradshöfdingen Marcus Bostadius, komministrarne i

[1] Se konsistoriets konceptbok den 26 juli, 22 aug. och 12 sept. 1714.

[2] Kommissionshandlingarna n:o 21.

i Umeå Olaus Modin, Anders Hernodius och Per Sebrelius samt kyrkoherdarne i Umeå grannförsamlingar Olaus Archtædius i Nordmaling och Jakob Burman i Bygdeå infordra närmare underrättelse. Det heter i nämnda skrifvelse bland annat, att konsistorium med missnöje förnummit, det ett oväsende i religion skall vara uppkommet i Umeå, bestående särskildt däri, att en del håller hemliga sammankomster, hvarigenom den lutherska läran och den allmänna gudstjänsten föraktas, predikoämbetet vanvördas och många själar förföras.

b. *Konsistoriets varningsskrift till Umeå och dess grannförsamlingar.*

Med anledning af de såsom svar på ofvannämnda skrifvelse ingångna berättelserna utfärdade konsistoriet den 19 oktober 1719 en varningsskrifvelse, hvilken tillställdes landshöfdingeämbetet för att genom dess försorg blifva uppläst från predikstolarna i Umeå och dess grannförsamlingar.[1]

Skrifvelsen hade följande lydelse: »Det hafver konsistorium icke utan stort missnöje försport ett mäkta förargligt oväsende vara uppkommet i Umeå församling, i det en del skall understå sig, under sken af gudaktighet, hålla sammankomster i hus, hölador och flere otjänliga ställen så väl om dagen som om nattetid, hvarigenom i synnerhet den gemena hopen och barn blifva förförde, uti villfarelse och själavåda råkade samt den sannskyldiga, rena gudstjänsten uti förakt kommer; och som detta löper tvärt emot Guds ord och öfverhetens tid efter annan emot allehanda svärmerier utfärdade stadgar; ty kan konsistorium ej annat i följd af sin ämbetsplikt än sådant oväsende på det allvarsammaste efterhöra och, sedan man allehanda omständigheter inhämtat, det hos Kongl. Maj:t angifva, som ingalunda lär underlåta hvar och en, som gjort sig uti samma förargliga upptåg delaktig, med rättvis näpst att belägga.

Emellertid, på det sådan förargelse icke mer och mer måtte sig utbreda, är konsistoriet förorsakadt, af försorg om

[1] Se kommissionshandlingarna n:o 90 bil. litt. K.

den rena evangeliska läran och gudstjänsten samt till förekommande af vidare förvirring och oro, härmedelst välment förmana alla i gemen och hvar och en i synnerhet, att de afhålla sig från ofvan bemälta, enskilda och förbudna sammankomster, vare af hvad namn och under hvad sken de helst vara må, så att ingen hvarken dem anställer ej heller af nyfikenhet eller annan orsak sig därtill infinner (där någon vidare därmed förmätet fortfar) icke heller på något sätt hemligen eller uppenbarligen deras förehafvande styrker och underhjälper; på det Guds ords ljus måtte i sin klarhet bibehållet varda, fridens och enighetens band orubbadt blifva, och allt må ordentligt och skickeligen tillgå i församlingen.»

Redan strax efter sin hemkomst hade Grubb undanröjt det, som utgjorde grunden till varningsskriften, nämligen några drängars och pigors tilltag att hålla bönestunder på otjänliga ställen, så att allt var stilla och tyst, långt förr än konsistoriets skrifvelse anlände. Om den nämnda skrifvelsens verkningar uttalar sig Grubb med dessa ord: »Den förorsakade hos många af åhörarne en stor förvirring, ty de visste i sin enfaldighet sedan icke, om eller huru vida de skulle tro Guds ord, som dem predikades, eller om de skulle understå sig att mera bruka något Guds ord eller böner och sjungande, ty om de det gjorde i husen, som alla voro fulle med folk,[1] tänkte de, att, efter det skedde i andras närvaro, det skulle dem till straff dragas under enskilda förbudna sammankomster, gingo de åter afsides, så vore det otjänliga förbudna rum».[2]

Grubb menade, att det, som utgjort det egentliga föremålet för anklagelsen, var sådant, som med lätthet af hvarje pastor kunde på egen hand ändras, samt att konsistoriets ingripande på detta vis var obefogadt.

c. *Konsistoriets afvoghet mot Grubb.*

Det må väl förefalla egendomligt, att konsistoriet, när det utfärdade sin förut omtalade skrifvelse till Grubbs kom-

[1] På grund af soldatinkvartering.

[2] Grubbs memorial till kungl. kommissionen den 26 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 90.

ministrar samt kyrkoherdarne i grannförsamlingarna, icke i stället vände sig till Grubb själf, som var församlingens prost och kyrkoherde, för att af honom få upplysningar om förhållandena. Förbigåendet af Grubb på detta sätt visar, att konsistoriets medlemmar voro missnöjda med honom och hyste misstroende till honom.

Detta framgår ännu tydligare af den i ännu högre grad kränkande behandling, för hvilken han kort efteråt blef utsatt från konsistoriets sida.

Sedan konsistoriets varningsskrift anländt och offentligen kungjorts, samt Grubb fått veta, att den tillkommit på grund af berättelser, som infordrats från hans komministrar och grannpräster m. fl., begärde han genom en skrifvelse till konsistoriet,[1] att det antingen måtte anbefalla honom att inkomma med förklaring öfver det förebragta ryktet eller ock göra sig på annat tillförlitligt sätt närmare underrättadt därom genom pröfvande af hans lära och dess verkliga frukter, nämligen åhörarnes tillstånd med afseende på kunskap och lefverne.

Denna Grubbs skrifvelse bevärdigade konsistoriet ej med något svar. Grubb väntade dock att erhålla ett sådant ända till fram på året 1720, då han från sin i Stockholm boende broder, handelsmannen Michell Grubb, erhöll underrättelse, att konsistoriet, i stället för att i enlighet med Grubbs förslag anställa en noggrannare undersökning, hos höga öfverheten gjort anmälan angående förhållandena i Umeå. Att konsistoriets handlingssätt i denna sak var i hög grad ägnadt att nedsätta Grubb i hans åhörares ögon och därigenom hämma framgången af hans verksamhet är alltför uppenbart.

Ännu ett par exempel på konsistoriets handlingssätt mot Grubb må anföras för att belysa dess stämning gent emot honom.

År 1723 fann konsistoriet för godt att från skolan i Umeå till skolan i Hernösand transportera en magister Jakob Orre utan att vare sig förut eller efteråt underrätta Grubb därom, mycket mindre begära underrättelse om hans förhållande i sin

[1] Se Grubbs till rikets ständer vid riksdagen år 1723 ingifna skrift: »Allervördsammaste företal till hela den kristliga församlingen i Sveriges rike», sid. 1. Kongl. biblioteket. Se vidare IV. A. o. anm. 1.

tjänst, ehuru Grubb var skolans inspektor. Landshöfdingen Grundel frågar också i en skrifvelse med förvåning, om icke skolans inspektor erhållit underrättelse angående lärareombytet. Umeå magistrat och borgerskap uttalar likaledes sitt ogillande af konsistoriets tillvägagående, undrande »med hvad fog konsistorium kunnat transportera mag. Orre utan att förnimma af vederbörande härifrån, huru han sin här hafda beställning förestått».

Magister Orres beteende lämnar ett utmärkt prof på verkningarna af konsistoriets klandervärda handlingssätt mot Grubb. Nämnde herre bryr sig icke heller om att underrätta sin inspektor om sin transport, utan afreser från Umeå utan att taga afsked och utan att lämna ifrån sig skolbibeln eller matrikeln, i hvilken Grubb annoterat skolgossarnes framsteg i deras studier, emellan hvar gång han examinerat dem.[1]

Samma år underkastades Grubb en ny förödmjukelse. Vid sin ankomst till Umeå 1713 hade han af superintendenten Wallin förordnats till prost öfver Umeå församling och på samma gång erhållit löfte att efter prosten Svanbergs i Skellefteå död erhålla hela kontraktet, emedan prosten öfver Vesterbottens norra kontrakt för Lappmarkens skull borde hafva sitt säte i Umeå. År 1722 dog prosten Svanberg, och Grubb erhöll förordnande att tills vidare expediera prostsysslorna i kontraktet, hvilket han gjorde till konsistoriets fulla belåtenhet. I september 1723 kom emellertid ett rykte, att den nyutnämnde kyrkoherden i Skellefteå, den i det föregående omnämnde Petrus Anzenius, utan att kontraktisterna i enlighet med kyrkolagens uttryckliga föreskrift inkommit med förslag, blifvit af konsistoriet utnämnd till prost öfver alla kontraktets församlingar med undantag af Umeå.[2] Grubb erhöll ingen underrättelse därom

[1] Umeå stads protokoll den 15 okt. 1723.

[2] Grubbs uppgift i den till landshöfdingen ställda klagoskriften öfver ifrågavarande utnämning, att en af kontraktisterna, utnämnde kyrkoherden i Löfånger Zacharias Plantin, skulle hafva låtit taga till domkapitlets protokoll en motiverad reservation emot utnämningen hafva vi icke funnit af handlingarna bekräftad. Domkapitelsprotokollet för utnämningssammanträdet den 4 augusti 1722, innehåller ingenting därom. Kontraktisternas hörande ansågs obehöfligt, därför att »intet flere än tvenne pastores, en ålderstigen och en nyligen tillkommen där i kontraktet fanns, som votera kunde».

från konsistoriet, ehuru han var förordnad att tills vidare fungera som prost. Då det emellertid hände, att både Grubb och Anzenius i egenskap af prostar korresponderade med kontraktets präster och dessa ej visste, hvem de skulle lyda, måste Grubb för att undanrödja en sådan villervalla tillskrifva konsistorium med förfrågan, huru det förhöll sig, samt erhöll då genom en skrifvelse af den 21 oktober bekräftelse på ryktets sanning.[1]

d. *Konsistoriets klagoskrift till Kongl. Maj:t.*[2]

Sedan konsistoriet efter varningsskriftens utfärdande ytterligare på omvägar skaffat sig efter dess förmenande tillförlitliga underrättelser om det kyrkliga tillståndet i Grubbs församling, aflät det den 30 november 1719 en skrifvelse därom till Kongl. Maj:t, hvilken vi här meddela med väsentligt bibehållande af dess både stafnings- och uttryckssätt. Den lydde som följer:

»Stor mächtigste allernådigste Drottning!

I underdånigt följe af kyrkiolagens 1 capit:s 2 och 3 § föranlåtes inför Eders Kongl. Maj:t i underdånighet Consistorium at andraga, huru som i Uhmeå et oväsende i religion och kyrkiodisciplin är uppkommit, hvilket sedan det blef bekant, Consistorium af troverdige män följande berättelse inhämtat.

Förstl har en smed, Nils Jönson Ulander vid nampn, begynt holla hemliga sammankomster, låtit folck till sig komma, upphäfvit sig som en lärare, besynnerligen om sabbatzdagar, icke allenast hemma uti sitt egit huus uthan och annorstädes

[1] Grubbs klagoskrift, ställd till landshöfdingen, finnes bland landshöfdingeämbetets skrifvelser till Kongl. Maj:t. Kongl. Maj:t infordrade i en skrifvelse af den 19 nov. 1723 konsistoriets förklaring. Denna, som finnes bland Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t och är daterad den 20 dec. s. å. anför, 1) att konsistoriets fleste ledamöter nu vore nytillkomna, 2) att prosten Grubb själf var orsaken till prosteriets delning, emedan han vid sin prästvigning utan kontraktisternas hörande blef prost öfver Umeå, 3) att Anzenii meriter som hofpredikant m. m. uppvägde Grubbs, 4) att konsistoriet ansett sig handla efter kyrkolagen, 5) att det, om Kongl. Maj:t så befaller, vill låta kontraktisterna rösta. Kongl. Maj:t synes hafva låtit vid denna förklaring bero.

[2] Originalet finnes nu bland Upsala konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

i byar anstält sitt väsende, den probsten derstädes skal opåtalt dermed låtit framfara. Hvilket alt bemälte smed tilstod i consistorio, som den 23 Sept. sidstl. var instämbd för det han emot kyrkioherden i Nordmaling och Ångermanlands norra contract Olaus Arctædius brukat uti sina bref otidiga uthlåtelser och der med så honom, som ståndet i gemen angripit. Hafvandes förenämbde probst om sommaren 1717 dit bestält en student, Alexander Holmquist vid nampn, som sig uti probstens egit huus for præceptor uppeholler, och hvad smeden Nils Jönson begynt har Holmquist föröckt, som strax effter sin ankomst i probstens gård begynte anställa offentelig böön alla lögerdagar straxt effter förrättat gudstienst i kyrkian, tit största delen, som i kyrkian varit, sig begaf, upfyllandes de der til lemnade rum icke allenast, uthan och af brist på rum i husen måste en stor myckenhet stå utan vid fenster, väggar och dörar, fortfarandes des uthan hvar affton dermed, tå folcket, serdeles ungt, kommo löpandes från åthskillige byar, brukandes långa, nya, ovanliga böner, förvandlandes Fader vår och välsignelsen. Des uthan i förledit åhr 1718 lemnade han folcket en fri tilgång merendels alla söndagar, tå han probstens folck examinerade, och sedan för dem läsit uthur böker, tå hopen hvar söndag ju längre ju mehr öcktes, så at de ej fingo alla in i des logement rum, uthan och en stor myckenhet uthom väggen stodo vid fenstren och afhörde. Detta hans således påbegynta verck ökades alt mehra och mehra, så at han förleden vinter begynte straxt effter söndags middagarna anställa sit väsende medelst predikande in til blotta afftonen, der ibland capellan i Uhmeå Olaus Modin som offtast sig instält, bekänner dock i sit bref, det han af bemälte studioso intet något oanständigt el. anstöteligit emot vår rena lära hördt. Icke des mindre förspörjes det, at derigenom Guds ord, gudstiensten och ministerium skal vanvördas, och många siälar förföras. Ibland dessa åhörare berättas en borgare son ifrån Uhmeå, Olof Simson Sandman vid nampn, varit den förnämste, som förleden sommar dränckte sig sielf, öfver hvilkens dödsmåhl extraordinarie tings ransakning är hollen den 20 och 21 Juli 1719, och til Kongl. Svea hofrätten öfvergångne.

Varandes desses lära förnämligast att strängt skärpa lagen, föra menniskian til en ogemen ånger, at gå med neder hängande hufvuden, dag och natt bedja, läsa och siunga, alt verldsligit förlåta, fara effter fullkombligheten, och när de befinna sig således ångerfulla och fulkombl. omvända (: omvända och nya menniskior vilja de nämnas :), då först må de begå Herrans nattvard och intet förr, hvarföre de 2 och 3 åhr holla sig ifrån den dyra måltiden af fruchtan, de den overdeligen begå. Dem andra åter, som effter Christi befalning och christiligit bruuk natvarden anamma, döma och fördöma de, säijande allenast 2 el. 3 äro verdige communicanter.

Af Holmquist och smeden, som så eljest som offta under varande gudstienst jemte i prästegården här och ther i byarna hollit sammankomster och der medelst dragit de nyfikne från ordenteliga predikningars afhörande, hafva och andra lärdt det samma, besynnerligen Probsten Magistri Grubbs så kallade huusjungfru, hvilken om nätterna effter Holmquists förrättade bönestund sammansamblade poikar och böön anstälte på hvarjehanda ställen, besynnerligen uti höladan vid åhn, hvilken sedan, förnämbligast i förleden wåhr, poikar och flickor hafva effterföljt och sina extra conventicula anstält på otienliga ställen, under båtar, i hölador, på stallsbotnar och backar, visandes sin andacht med sälsamma åthbörder af roop och hög läsning, med nederslagit ansichte til jorden, starkt vråla, skria, ropa, änglas och lika som starkt quäljas, förmenandes sig så medelst vara in statu conversionis, samt derigenom sig påtaga det rätta Christikorset.

Af dem, som dessa hemliga sammankomster holla, skal en stor oreda i orten vara upkommen i det de vanvörda predikoembetet och det försmäda, förachta allmänna gudstiensten, döma och fördöma andra, intet omgänge med dem pläga, dem uthropa för overdiga gäster til Herrans Natvard, säjandes de kunna ej blifva salige som icke holla sig til deras sammankomster, hvaraf är skedt at många i Uhmeå försambl. hollit sig ifrån den heliga måltiden. Skattandes äfven dessa dem lyckeliga och saliga, som sig sielfva lifvet afhända, hvilket omdöme berättas, at Holmquist i några personers och sina discipiars närvaro skal hafva lemnat öfver Olof Simson Sandman,

som dränkte sig sielf. Ächta personer, föräldrar, barn och tienstefolck äro sins emellan skiljachtige. Den ena makan förmår ej afråda den andra derifrån; barn och tienstefolck föreholla sig annorlunda än vederbör mot sina föräldrar och huusbönder, så att, när de vilja afholla sina barn och tienstefolck ifrån sådana sammankomster, upsättia de sig deremot, vilja icke arbeta, föregifvandes sig ingalunda böra lyda kiötsliga och verldslige sinnade föräldrar.

Probsten i Uhmeå Mag. N. Grubb tilstår väl, sedan han om Consistorii undersökande fått kunskap, det han et sådant oväsende så hoos sit egit huusfolck, som i församblingen funnit, tå han förledin våhr kom hem ifrån riksdagen och säger sig med fult alfvare och efftertryck ifrån then dagen så publice som privatim bestraffat och afskaffat alt det oskick och osed, som han kunde erfara och befant vara både emoth Guds heliga ord och kyrkiolagen, så at nu intet mehra, effter thes uthlåtelse, skal höras af sådant, mindre at hemliga sammankomster hollas.

Consistorium har och söckt komma i ehrfarenhet der om, hvilka böcker som dessa s. k. omvände mest bruka, och förnimmes, at följande äro merendels af Probsten Grubb dit recommenderade, bestälte och uthdelte, nembligen: Thomas de Kempis om Christi effterföljelse; Frischen Christendoms frågor; Tyska Theologien; Mosis och Lambsens visor; Arthur Dents omvändelses öfning; Berns vederquäckelses stunder etc., af hvilka tvenne de första Probsten Grubb förledit åhr begynt til skifftes om lögerdagarna effter ordinarie predikan och gudstiensten för altaret förklara, men them nu lemnat, och i stället antagit catechismum.

Detta är hvad Consistorium af troverdige och beskedelige mäns skrifteliga berättelse, så in- som uthom Uhmeå försambling inhämtat, och såsom saken synes af et efftertänkeligit uthseende, underställes hon Eders Kongl. Maj:ts nådiga skiärskådande, huru thermed vidare fortfaras skal. I medlertid har Consistorium i anledning af förr uthgångne Kongl. förordningar låtit genom offentelig publication sådana olaga sammankomster alfvarligen förbiuda, på det sådant oväsende sig icke måtte vidare uthbreda. För öfrigt framhärdar uti troinnerlig

förbön til Gud för Eders Kongl. Maj:ts lyckeliga regering af underdånig plicht till sin dödhsstund Consistorium och förblifver

Eders Kongl. Maj.ts
Vår allernådigste Drotnings underdånigste och ödmiukeste undersåtare

Hernösand d. 30 Nov. 1719.

Georgius Wallin,
Jöran Wallin, Zacharias Plantin, Israel Stecksenius,
J. Gene Erengissel Bohm, Nils Stecksenius.»

e. *Konsistoriets bestämdare formulering af sina klagomål.*

En kort tid efter uppsättandet af denna klagoskrift, den 18 januari 1720,[1] gör konsistoriet ett kortare utdrag i åtta punkter af de berättelser, som inkommit, kalladt »Extract utur de skriffteliga relationer och bref om det i Uhmo Församling upkomna oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, hvarmed några, så af de nästgräntzande präster, som af kronobetienterne där å orten hos Hernösands consistorium inkommit». Då Grubb i sin första försvarsskrift följer detta utdrag meddela vi det här, sådant det återfinnes i slutet af nämnda skrift.[2]

»Man har länge hördt åtskilligt talas om den i Umeå församling för en tid insmugne, och sedermera alt mehr och mehr sig utbredande oredan uti religion och kyrckio-disciplin, så at någe hvar här å orten blifvit däröfver bestört, ej wist wetandes hwad därom warit til hålla, förrän man af trowärdige män fått tilförlåtelig underrättelse, huru med saken tilstår; hwilken nu mehra befinnes af et fahrligit utseende, så framt icke barnet blifver qwaft i waggan, förr än de skadelige påfölgderne taga öfverhanden. At nu så är, kan nogsamt slutas af detta korta extractet, hwilket man uprichteligen utdragit af de inlupna skriffteliga relationer.

[1] Se kommissionshandlingarna n:o 20 och 41.

[2] Lektor Waldenström ansåg i sin oration öfver Grubb vid prästmötet i Hernösand år 1871, att detta utdrag var identiskt med konsistoriets skrifvelse till Kongl. Maj:t af den 30 november 1719. Se handlingar rörande prästmötet i Hernösand den 15, 16 och 17 augusti 1871. Bilagor sid. 40—41, 45.

1. Den Lära, som nu i Umeå drifves, går merendels ut därpå, at strängt skärpa lagen, at föra folcket til en ogemen synda ånger, til at bedja, läsa och siunga dag och natt, til at öfvergifva och förlåta alt werldsligit samt til at fara effter fullkomligheten. Hvarvid de, som denna salighets ordningen antaga, wisa sig altid med nederhängande hufwuden och prætendera, när de gådt förenämda graderna igenom, at hälsas för omwände och nyja menniskior. Och ingen, förr än han är på deras sätt ångerfull och fullkomligen omwänd, skall kunna wärdeligen begå Herrans Nattward.

Hvarföre. 2. De döma andra, som i följe af Frälsarens egen befalning och christeligit bruk begå nattwarden, och säja, at allenast 2 eller 3 af dem äro wärdige gäster, sådane nämligen som undergifwit sig deras wijs och ordning. Men desse hålla sig eljest i förstone wäl 2. eller 3. åhr ifrån Herrans Nattward, af fruchtan at de den owärdeligen begå, innan de blifva fullkomligen omvände.

3:tio. Til detta owäsendet har en smed wid namn Nils Ulander också warit mycket uphof, hwilken för 4 åhr ungefähr begynte hålla där i församlingen hemliga sammankomster, och uphäfwit sig som en lärare, i det han, särdeles om sön- och högtids-dagar, lärdt folck icke allenast hemma i sit hus, utan ock omkring i byarne. Hvilket alt Probsten Grubb skall lämnat opåtahlt och tilstadt honom där med obehindrad at fortfara. Men smeden blef sedermera förleden höst til vårt consistorium infordrad, för det han otidigt utfarit i sina bref emot kyrckio-herden Archtædius i Normalings församling, och således intet allenast honom, utan ock ståndet i gemen skymfferat, då honom det ena med det andra alfwarligen förehölts.

4:to. Änteligen flyttade berörde smed ur Umeå församling. Men en student Alexander Holmqvist, hwilken Probsten förskrifwit 1717 at informera sina brorssöner, tog, strax han kom hit til orten, sig före, at fortfara uti Ulanders fotspår, i det han i Probstens egen gård begönte anställa offentelig bön hvar lördag, så snart gudstiensten i kyrckian var förbi. Hwarwid mäst alla, som hördt predikan i kyrckian, sig instälte, och stundom til sådan myckenhet, at de ej fingo alla

rum i husen, utan måste månge benöja sig med hvad de utan före vid dörar och fönster kunde höra. Förutan denna och den dageliga afftonbönen, til hwilken åtskillige kommit löpandes ifrån byiarne der omkring, begynte Holmqvist åhret effter, eller 1718, at examinera Probstens folck om söndagarna, då åter så månge nyfikne, som ville, fingo strömma til, så at hopen ju länger ju mehr föröktes och kunde inte rymas i huset. Hvarmed Holmqvist continuerade och gick effter handen änteligen så wida, at han winteren 1719 drog ut sit wäsende hela söndags efftermiddagen alt in på afftonen. Ja han har ock offta, så väl som smeden Ulander, hållit sammankomster omkring i byiarne, och dymedelst dragit de nyfikna ifrån de ordenteliga predikningarnas bewistande, med hvad mera han hafft för sig, som för widlöfftighet skull gås förbij, undantagandes huru han wid alt detta brukat nyia, långa och owahnliga böner, samt förwandlat Fader wår och Herrans wälsignelse. Så är det äfven intet mindre bedröfweligit, at höra huru Guds Ord, den allmänna gudstiensten och predikoembetet blifwa igenom föregående owäsende wahnwördade, förachtade och försmädade, jämwäl mänge siälar förförde.

5:to. Ibland andra fasliga fruchter där af, är jämväl det, at de som äro af detta partiet, skatta dem lyckeliga och saliga, som förgöra sig sielfwa. Sådant omdöme skall Holmqvist uti sina disciplars och fleras närvaro hafva fält öfver en wid namn Oluf Sandman, hwilken varit en den flitigaste Holmqwistens åhörare och förledit åhr dränckt sig sielf, som den til Kongl. Swea Håfrätt afskickade extraordinaire tings ransakningen wisar.

6:o. Intet bättre är det, at igenom samma owäsende i Umeå äckta makar, föräldrar, barn och tienstefolck, äro sins emellan skiljachtige wordne, så at den ena intet låter säja sig af den andra, som honom wil afråda ifrån omrörde sammankomster; utan förswinner hos många all lydna, då de wisa sig upstutzige emot deras förmaningar, som de borde höra, alt under förewändningar, at de eij äro skyldige at lyda sina kjötzlige och werldsligen sinnade män, föräldrar eller husbonde-folck.

7:mo. Äfvenledes är ett mycket oanständigt exempel,

som berättas om probstens egen husjungfru, at hon effter studenten Holmqwists bönestunder, hafver ihopa samlat poickar och flickor, och på hvarjehanda otienliga ställen anstält sina extra-conventicula, wisandes sin andacht med wrålande, hög läsning, ansichtets nederslående och andra sällsamma åtbörder, til liknandes wid dem, som starckt qwäljas och ängslas, alt uti den inbillning, at det wore de omwändas rätta känneteckn.

8:vo. Enteligen bör eij heller gås förbij, hvad böcker desse kallade omwände i Umeå församling betiena sig utaf, hwilka äro följande, dem Probsten sielf mästedelen förskrifwit, och hos sina åhörare recommenderat, nämligen Thomas de Kempis om Christi effterföljelse, Fritschens Christendoms Frågor, Arthur Dents omwändelses-öfning, Tyska Theologien, Berndts Wederqweckelse-stunder, samt Mose och Lamsens visor etc. Datum den 18 Januari 1720».

Det ursprungliga syftet med detta utdrag är oss icke bekant. Möjligen har det tillkommit i syfte att föreläggas den i följd af klagoskriften väntade undersökningskommissionen. Det spreds visserligen genom afskrifter bland allmänheten, men det är icke sannolikt, att det tillkommit hufvudsakligen för detta ändamål.

f. *Tillsättning af en kongl. undersökningskommission.*

Konsistoriets till Kongl. Maj:t ingifna anklagelseskrift öfversändes af drottningen den 19 februari 1720 till ärkebiskopen, Matthias Steuchius, med befallning att redan under då pågående riksdag tillsammans med prästerskapet taga detta ärende i noggrant öfvervägande samt därefter inkomma med sitt underdåniga och mogna betänkande angående de åtgärder, som borde vidtagas.[1]

Sedan ärendet förehafts i prästeståndet den 26 och 27 februari samt den 3 och 5 mars, begärde ärkebiskopen i prästeståndets namn genom en skrifvelse af sistnämnda datum en särskild undersökningskommission, i hvilken man önskade att teologie doktorerna i Upsala samt 2 eller 3 af prostarne och pastorerna i orten måtte ingå.

[1] Se prästeståndets arkiv: Riksdagsakter 1720, skriften n:r 15.

Med anledning af denna skrifvelse tillsattes redan den 11 mars en kommission genom följande förordnande:[1]

»Såsom konsistorium i Hernösand medelst skrifvelse af den 30 sistlidne november — — — i underdånighet berättar, hurusedes ett oväsende uti religionen och kyrkodisciplinen skall vara uppkommet i Umeå, och Kongl. Maj:t af ömhet för den rena och oförfalskade evangeliska läran samt för ett däraf flytande kristligt och välanständigt lefvernes skull vill blifva noga och granneligen underrättad, hvaruti ett slikt oväsende egentligen består och hvadan det härrört, alltså konstituerar och befullmäktigar Kongl. Maj:t härmed och till samma ärendes förrättande professorn och teologie doktorn Daniel Lundius samt professorn och teologie doktorn Johannes Steuchius, hvilka hafva sig ofördröjligen att begifva till Umeå och sedan de därsammastädes adjungerat sig 2 eller 3 välerfarne, beskedlige och lärde män af prostar och pastorer uti orten, så åligger dem tillika med dessa deras adjungerade att upptaga så väl hvad berörde konsistorii bref innehåller som ock hvad detsamma gifver anledning till uti religionssaker och kyrkodisciplinen att efterfråga, hvilket allt noga af dem bör rannsakas och skärskådas med den försiktighet och kristliga sorgfällighet, som ett så viktigt ärende fordrar och kräfver, för allting så lagandes, att hvar och en som i detta tillfället bör höras, må tillbörligen hörd blifva, hvilket allt när det sålunda är rannsakadt och undersökt, så hafva ofvan nämnde konstituerade och de dem adjungerade med deras underdåniga och på deras samveten sannfärdiga berättelse öfver alltsammans hos Kongl. Maj:t att inkomma.»

Så snart kommissionens sammansättning blef bekant för Grubbs vänner i Stockholm, rådde de handelsmannen Michell Grubb att å sin broder prosten Grubbs vägnar hos Kongl. Maj:t anhålla, att kommissionen måtte sammansättas icke blott af präster, utan få äfven andra lärde, skicklige och lagfarne män till medlemmar.[2]

---

[1] Kongl. justitierevisionens registratur pro anno 1720 den 11 mars.

[2] Rådsprotokollet för den 21 mars 1720. Skrifvelsen finnes i två exemplar, det ena presenteradt den 18, det andra den 21 mars 1720, i Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

Kongl. Maj:t gillade de för denna begäran anförda skäl samt befallde genom en skrifvelse af den 4 april samma år Svea hofrätt att förordna tvenne lagfarne domare till bisittare i kommissionen.

Därpå inkom hofrätten till Kongl. Maj:t med en underdånig hemställan, att för det angelägna ärendets skull en lekman äfven måtte förordnas till preses i kommissionen, hvartill hofrätten för sin del föreslog ortens lagman. I enlighet med denna hofrättens hemställan förordnades lagmannen Carl Broman, den 31 oktober 1720, till kommissionens ordförande. Kommissionen skulle alltså nu, om den kommit att träda i verksamhet, hafva bestått af lagmannen Carl Broman, tvenne andra lagfarne domare, tvenne teologie professorer från Upsala samt två eller tre präster från orten.

I följd af ryssarnes härjningar[1] samt lagman Bromans sjukdom och död blef emellertid kommissionsförrättningen uppskjuten tills vidare.[2]

g. *Grubbs försvarsskrift med afseende på konsistoriets anklagelse.*

Sedan Grubb fått underrättelse om, att så väl konsistoriets klagoskrift som det s. k. »extractet» genom afskrifter spreds bland allmänheten och själf erhållit afskrift af bäggedera, författade han mest för församlingens skull en försvarsskrift, hvilken fullbordades den 18 nov. 1720.[3]

Skriften är indelad i 33 paragrafer. I §§ 1—11 skildras tillståndet särskildt i Umeå församling, men äfven i grannförsamlingarna vid tiden för Grubbs ankomst till Umeå. Han visar här, att det vid nämnda tidpunkt rådde verkliga miss-

[1] Grubb yttrar härom i sina själfbiografiska anteckningar: »Till all olycka hände sig att samma år 1720 den 21 maj fienden inföll här ifrån Österbotten med 10,000 man och en lördag och söndagen därpå brände upp hela staden, prästgården, alla böndernas kyrkbyshus samt de flesta bondgårdar på två mil när kyrkan och därutöfver samt Holmön, undantagandes Stöksjön och Tjälemark».

[2] Af samma skäl lät Svea hofrätt anstå med utnämningen af de tvenne bisittarne i kommissionen.

[3] Enligt uppgift i själfbiografien.

förhållanden både i afseende på religionen och kyrkodisciplinen i Umeå, samt att dessa missförhållanden fortforo i grannförsamlingarna ännu, då han skref sin försvarsskrift. På grund af dessa inrotade missförhållanden syntes Grubbs efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen inrättade ämbetsförvaltning för många så väl i hans egen församling som i grannförsamlingarna såsom ett onödigt och skadligt nyhetsmakeri. På detta vis uppkom ryktet om oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå. Grubb anmärker därför ock med rätta: »Om så väl de präster, som före mig varit i denna församling, som de, hvilka i nästliggande socknar äro, i betraktande af sin ämbetsplikt och det därvid hängande svåra ansvar oförsumligen hittills efterkommit och än i denna dag efterkomme hvad de edligen hafva utlofvat, så är jag alldeles säker, att aldrig det minsta rykte om något oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå någonsin hade blifvit utspridt.»

Efter att sålunda hafva visat, hvarifrån ryktet om Umeåoväsendet ytterst härledde sig, skildrar han i §§ 12—15 sin egen ämbetsförvaltning samt öfvergår därefter till en vederläggning af de mot honom och hans församling framkastade beskyllningarna punkt för punkt, hvarvid han följer den i det förut meddelade »extractet» iakttagna ordningen. I §§ 16—23 behandlar han själfva lärorna eller innehållet i religionsoväsendet; §§ 24—27 innehålla en förklaring med afseende på de uppbyggliga sammankomsterna eller oväsendet i kyrkodisciplinen; §§ 28—31 lämna en belysning af de föregifna, farliga följderna af det nämnda oväsendet i religion och kyrkodisciplin; § 32 försvarar de i Umeå använda uppbyggelseböckerna; i § 33 förklarar han sig beredd att stå till svars inför Gud, öfverheten, sina förmän och alla opartiska människor samt uttalar sig med följande ord om de verkningar, han väntar af sin skrift: »Emellertid förser jag mig till alla opartiska och kristligt sinnade, att de, af det nu sagdt är, lära finna, 1) det jag och de angifne åhörarne af denna församlingen hålla oss vid ingen annan religionsregel och rättesnöre än den evangeliska läran i symboliska böckerna, samt, hvad kyrkodisciplinen angår, att vi hörsamligen efterlefva Kongl. Maj:ts kyrkolag, och huru vi alltså måste vara ohemult beryktade för oväsende i

religion och kyrkodisciplin; 2) det måtte hvar och en, som mina skäl allenast för halfva anse vill, till dess de blifva med tiden fulltygade, emellertid komma till det minsta fast sannolikt före, det de, som mig och denna församlingen angifvit, själfva äro till omrörde oväsende skyldige».

Denna skrift sändes i februari 1721 till Stockholm och ingafs hos Kongl. Maj:t i maj samma år jämte en böneskrift, innehållande begäran, att den utlofvade kommissionen måtte komma till stånd.

På uppmaning af åtskilliga vänner till prosten Grubb lät hans broder, den förut omtalade köpmannen Michell Grubb, samma år befordra skriften till trycket, sedan den af kanslirådet Rosenadler granskats och gillats till tryckning. Den omfattar 77 sidor 8:o och bär följande utförliga titel: »En sanfärdig och på bevisliga skähl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, för hvilcket denna Uhmo församling, igenom några, dehls argsinnades, dehls oförståndigas falska tidningar kommit i förklenligit rychte. Utgifven af Nils Grubb, probst och kyrckioherde i Uhmo».

En mera detaljerad framställning af denna skrifts innehåll skall lämnas i sammanhang med redogörelsen för innehållet i den märkliga vederläggningsskrift, som utkom följande år.

h. *Telins skrift mot Grubb.*

De smädelser mot Grubb och hans församling, som framkallats genom spridningen af det s. k. »extractet» och konsistoriets anklagelseskrift samt det därmed i sammanhang stående ryktet bragtes genom den år 1721 af trycket utgifna försvarsskriften så småningom till tystnad.

Emellertid funno åtskilliga af Grubbs ämbetsbröder, särdeles i Stockholm, den nämnda försvarsskriften i flere hänseenden anstötlig. En af dessa, magister Telin, företog sig därför att utarbeta en vederläggning af densamma, hvilken fullbordades på hösten 1722 och i vida högre grad än de från konsistoriet härrörande skrifterna var ägnad att bringa Grubb och hans församling i vanrykte. Den bär följande titel: »Enfalliga och korta anmärckningar öfver den skrift, som så lyder: 'En

sanfärdig och på bevisliga skähl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, för hvilcket denna Uhmo församling, igenom någras dehls argsinnades, dehls oförståndigas falska tidningar, kommit i förklehnligit rychte. Utgifven af Nils Grubb, probst och kyrckioherde i Uhmo, i hastighet fattade af Johann P. Telin». [1]

Skriften var ämnad att vara en vederläggning af Grubbs sannfärdiga berättelse, så vida den sökte uppvisa den innersta orsaken till de af angifvarne framställda beskyllningarna för oväsende i religion och kyrkodisciplin samt tillbakavisa dem såsom osannfärdiga. Men förf. nöjer sig icke med att söka häfda sanningen af angifvarnes påståenden och på förhand förklara prosten Grubb skyldig de i mål, till hvilkas undersökning en kungl. kommission blifvit förordnad. Han söker därjämte genom förvrängningar af sin motståndares uttryck samt genom falska slutledningar öfverbevisa honom om flere svåra villfarelser i läran samt fel och försummelser i ämbetet.

I likhet med prosten Grubbs tryckta berättelse är mag. Telins skrift indelad i 33 paragrafer motsvarande de respektive paragraferna i den förstnämnda. Vi vilja här nedan lämna prof af dess innehåll och framställningssätt.

i. *Telins skrift mot Grubb. §§ 1—11.*

§ 1. Förf. förklarar gentemot Grubb, att det utkomna ryktet om oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå ingalunda är ogrundadt, utan tvärtom har en alltför fast grund. Beviset lyder i korthet sålunda. Enligt 2 Kor. 13: 1 skola uti två eller tre mäns mun alla saker bestå. Nu har icke allenast många andra kristna, både präster och kronobetjänter,

[1] Johannes Petri Telin född i Omne by i Nordingrå 1682, student 1703, fil. mag. i Upsala 1713, huspredikant hos riksrådet grefve Fabian Wrede 1718, kyrkoherde i Bygdeå 1726 (vice pastor därstädes sedan 1722), kontraktsprost 1735, riksdagsman 1743, död i Stockholm den 9 juni 1743. Gynther, Hernösands stifts herdaminne. J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne I, sid. 122. I själfva verket erhöll Telin fullmakt på Bygdeå pastorat redan den 28 juni 1723, enligt Hernösands domkapitels konceptbok för nämnda dag, sedan hans blifvande svärfader, Burman, afsagt sig det till Telins förmån. Se Hernösands domkapitels protokoll den 8 dec. 1722 samt 16 mars, 22 maj, 8, 12 och 22 juni 1723.

utan till och med själfve landshöfdingen i Umeå till Hernösands konsistorium ingifvit berättelse om det ifrågavarande oväsendet samt bragt det därhän, att en kungl. kommission tillsatts att undersöka saken, alltså har ryktet en alltför fast grund. Vidare beskyller förf. Grubb för att hafva vändt sig till orätt forum, då han genom en tryckt berättelse söker inför allmänheten bevisa sin oskuld, samt påstår, att aldrig någon tjuf skulle hängas eller förklaras för ärelös, om hvar och en skulle hafva rättighet att så agera i sin egen sak.

§ 2. Hvarken prosten Grubb eller hans angifvare äro af förf. kända vare sig för ondt eller godt annat än genom prosten Grubbs tryckta berättelse, hvarför han gör anspråk på att blifva ansedd som en opartisk domare.

§ 3. Prosten Grubb har genom sin skildring af tillståndet i grannförsamlingarna visat en otyglad hämndgirighet och sålunda svårt förbrutit sig mot kristendomens bud angående kärleken till nästan. Prostens angifvare hade genom sin angifvelse endast uppfyllt sin plikt enligt Guds ord och kungl. förordningar, t. ex. Rom. 16: 17—18 samt Kungl. Maj:ts nådiga förordning af den 6 okt. 1694. I öfverensstämmelse härmed hade de endast hos vederbörande gjort anmälan, och det endast med afseende på läran.

Grubb däremot hade i en tryckt skrift inför allmänheten angripit sina angifvares lefverne. I detta sammanhang söker förf. bevisa, att om det än är icke allenast tillåtet, utan nödvändigt för kristna att anmärka och angifva en oriktig och falsk lära, så är det däremot alldeles icke tillåtet att döma någons lefverne, hvilket Grubb gjort i sin skrift. Anledningen till denna Grubbs åtgärd förklarar förf. vara »ingen annan, än att han icke kunnat riktigt förklara sig på angifvarnes tillmälen, förrän han svärtat dem och därmed slagit en dunst för läsarens ögon, att han icke skall så klart märka tillmälenas rätta beskaffenhet». Då Grubb skrifver, att sakens beskaffenhet nödvändigt fordrar ett omtalande af grannförsamlingarnas tillstånd, under uttrycklig förklaring, att det här ej är fråga om att löna ondt med ondt, förklarar Telin honom hylla den läran, att det under vissa omständigheter är tillåtet att löna ondt med ondt.

§ 4. Grubbs yttrande: »Jag kan icke annat begripa, än att jag har svurit min ed därföre, att jag genom Guds nåd både kan och bör hålla och efterlefva den», angripes, såsom innefattande den läran, att människan kan vara fullkomlig både efter lagen och evangelium. Denna anmärkning innebär tydligt ett förnekande af att en präst kan hålla sin ed. Förf. söker därför också i det följande visa, att icke heller Grubb, vare sig i lära eller lefverne hållit sin ed.

Grubbs berättelse om hans grannars och företrädares ämbetsförvaltning karakteriseras såsom ett förklenande och dömande af både lefvande och döda, stridande mot ordspråket: »Om de frånvarande och döde bör man icke tänka och tala annat än godt». Klagomålen mot Grubb förklaras härröra af hans bristande saktmod och hans ovisliga tillvägagående i ämbetsutöfningen. Hade prosten iakttagit Guds ords och kyrkolagens föreskrift angående den privata själavården, skulle han, menar förf., icke behöft så mycket klaga öfver sina åhörares oanständiga och hårda utlåtelser, eller att de offentligen anklagat honom, ännu mindre öfver mycken vedervärdighet, illvilja, förtal och förföljelse. Emellertid förklarar förf. strax efteråt, att ingen i denna världens sista ondskefulla och arga tid kan förundra sig öfver vedervärdighet, illvilja och förtal. Talet om förföljelse för religionens och kyrkodisciplinens upprättande och befrämjande säges innebära ett angifvande af de andliga och världsliga myndigheterna såsom religionens och kyrkodisciplinens föraktare. Därjämte antydes, att det är orimligt att tala om förföljelser af ofvannämnda art, så länge man lefver under en kristlig öfverhet, och lag och rätt få obehindradt skipas i landet.

§ 5. Sanningsenligheten af Grubbs påstående, att det »härskade en fast allmän fåkunnighet i kristendomens kunskap» i Umeå vid hans ankomst dit år 1713, bestrider Telin på följande sätt: Grubb erkänner, att en del någorlunda kunde katekesen utantill och jämväl svar utur spörsmålen.[1] Den, som kan katekesen och svar af spörsmålen utantill, har en någorlunda god kunskap i sin kristendom. Alltså härskade

[1] Svebiliska katekesen af år 1689.

icke en fast allmän fåkunnighet i kristendomen i Umeå. Grubbs tillägg, att nästan ingen förstod ett ord af det, han kunde utantill, låtsar Telin icke om.

Med anledning af Grubbs yttrande, att större delen icke visste rätt besked om tre personer i Gudomen, gör förf. en lömsk insinuation, att Grubb skulle hysa samma kätterska tänkesätt om treenigheten, som några för grufliga hädelser emot Gud i Tyskland år 1705 afrättade personer.

Grubbs ord: »Här var en förskräcklig fåkunnighet, just sådan som symboliska böckerna beskrifva hafva varit i påfvedömet», innehålla efter Telins antydan samma mening som »den pietistiska satsen: 'Den evangeliska församlingen är ett lutherskt papisteri, ett antikristiskt Babel, ja den babyloniska skökan'».

§ 6. Grubb hade i sin tryckta berättelse med ett exempel belyst det missbruk, som opåtalt fått äga rum i församlingen före hans tid vid den heliga nattvardens begående. Ehuru det uttryckligen säges, att detta exempel allenast är ett prof af hvad som försiggått, anmärker icke desto mindre Telin: »Jag kan icke finna, huru man af en enfaldig pigas exempel och förseende kan taga sig något bevis till en hel församlings oförstånd och fåkunnighet om Herrens heliga nattvard och dess rätta bruk».

§ 7. Mot Grubbs anmärkning, att katekesförhöret under hans företrädares tid bestod däruti, att ungdomen fick rada upp ur minnet något stycke hvardera af katekesen, men utan allt förstånd, samt att, om någon uttydning efterfrågades, hvem som ville i hopen af dem, som lärt något svar ur spörsmålen, svarade, äfvenväl utan förstånd, invänder Telin, att, om prosten vill förkasta detta, så har man orsak att frukta, att katekesens läsning och sådana enfaldiga spörsmål samt svar därutaf nu i Umeå hålles för skal utan kärna. Att okunnigheten och oförståndet icke varit så stora, som Grubb velat låta påskina, vill förf. bland annat bevisa därmed, att åhörarne kunnat märka, hvad som var oriktigt i läran, hvilket ju visat sig, menar han, uti angifvelsen mot Grubb.

§ 8. Af den allmänna okunnigheten i kristendomen i Umeå hade Grubb dragit den slutsatsen, att det förhör, som

enligt kyrkolagen hölls med dem, hvilka första gången skulle begå Herrens nattvard, icke varit vidlyftigare än det, han själf undergått vid sin första nattvardsgång, hvilket bestod af fyra eller fem frågor, som utan allt förstånd besvarades. Telin utgår emellertid i sina anmärkningar från det påståendet, att Grubb af sitt eget exempel och förhör dragit slutsats angående det allmänna förfarandet vid dylika förhör. Med en sådan utgångspunkt kan förf. utan svårighet öfverbevisa Grubb om ett oriktigt förfaringssätt och förklara hans utsagor ogiltiga.

§ 9. Om predikningarna i Umeå före sin ditkomst hade Grubb fällt det omdömet, att de voro sådana, att det måtte sannas, som står i psalmen: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får». Predikningarnas fruktlöshet hade han förklarat komma därutaf, att folket icke förstått katekesen. Och om någon skulle kunnat som en papegoja framföra några öfverlästa ord om Kristus, omvändelse, tro och rättfärdighet, hade detta allt sagts löpa ut på en pelagiansk dårskap, uti hvilken mycket hålles för Guds Andes verk, som likväl ingenting mindre är. På grund af dessa satser söker Telin öfverbevisa Grubb om flere svåra villfarelser. Grubbs omdöme om det förra predikosättet i Umeå, sammanställdt med ett par andra förtydda yttranden af honom, säges »draga tämligen i rad med denna pietistiska läran: »Helgelsen varder allaredan här i lifvet uti oss fullbordad, och deras goda verk och gärningar, som äro pånyttfödda, de äro fullkomliga». Telins framställning är här, såsom ofta, mycket dunkel. Tankegången synes emellertid vara denna. De anförda psalmorden innebära den meningen, att Gud ingen så fullkomlig bättring får utaf oss, att vi därigenom befrias från alla fel och brister. De äga alltså sin tillämpning på alla, som ej äro fullkomligt syndfria. Då nu Grubb antyder, att de icke längre äga tillämpning på Umeå församling efter hans ditkomst, så måste han hylla den läran, att människan redan i detta lifvet hinner fullkomligheten. Hela argumentationen hvilar alltså på en förväxling af begreppen bättring och lagisk fullkomlighet. Detta framgår tydligen af förf:s följande framställning, hvarest det heter: »Johannes, Jesu käraste lärjunge, bekände på sina och alla trognes vägnar: 'Säga vi, att vi hafva icke synd, så bedraga vi oss

själfva, och sanningen är icke i oss (1 Joh. 1: 8)'. Hvad är detta annat, än hvad äfven den trogna församlingen menar, då den med bitter klagan måste bekänna: 'Oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får?'»

I sammanhang med det förut nämnda yttrandet af Grubb i denna paragraf säges äfven, att, när lärande och förmanande genom predikningar efter Guds ord och öfverhetens befallning med kristlig nitälskan, sorgfällighet och försiktighet sker, därpå nödvändigt hos de böjliga en daglig och årlig förkofring måste följa, både i Guds kunskap och kristligt lefverne. Häremot invänder Telin, att, ifall detta vore sant, profeterna, Kristus själf och hans apostlar måste förklaras skyldige till bristande nitälskan, sorgfällighet och försiktighet i sina predikningar, emedan de alla likasom med en mun hafvà måst klaga öfver obotfärdighet hos de ogudaktige, samt tröghet och fåkunnighet hos de böjligaste. Men om man nu ej får på profeterna, Kristus och apostlarna skjuta skulden för åhörarnes ofvannämnda beskaffenhet, så får Grubb icke heller i sin företrädares och andras predikningar söka orsaken till det beklagansvärda tillståndet hos åhörarne i sin församling.

De anförda orden röja vidare, menar Telin, den åskådningen, att en lärares nit och sorgfällighet tillägger Guds ord en omvändande kraft. Förf. lämnar dock åt andra att pröfva, om Grubb jämte den nämnda åskådningen äfven hyllar den pietistiska satsen: »En präst, som icke själf är född på nytt, kan icke rätt lära, ej heller döpa och andra till salighet utdela den heliga nattvarden.»

Den af Grubb uttalade åsikten angående följderna af ett rätt predikande förklaras därjämte stå i strid med en af rena lärare emot papismen alltid framhållen regel: »Däraf att något befalles i Guds ord, följer icke att det nödvändigt sker» (»A mandato ad posse non valet consequentia»). Öfversättningen af det latinska uttrycket är till meningen Telins egen. Vore Grubbs ifrågavarande resonnemang riktigt, kunde man, heter det vidare, också resonera sålunda: »Gud har sagt: 'Du skall älska Herren din Gud af allt ditt hjärta, af all din själ, af all din förmåga och din nästa såsom dig själf', därföre sker det nödvändigt».

Förf. vänder sig härefter mot Grubbs yttrande, att den, som icke af katekesen först väl inhämtat rätta grunden till sin kristendom, ogörligen kan förstå någon predikan eller hafva någon nytta däraf, samt kommer slutligen till det resultatet med sin kritik, att det 1) strider emot Guds egen utsaga Es. 55: 11: »Alltså skall ock ordet vara, som utaf min mun går. Det skall icke återkomma till mig fåfängt, utan göra det mig täckes, och det skall framgång hafva, i ty jag utsänder det»; 2) innehåller en förnekelse af det predikade ordets klarhet, kraft och verkan;[1] 3) lärer att ingen kan förstå den hel. skrift utan föregående den Helige Andes upplysning, och att den hel. skrift är en död bokstaf och allenast en utvärtes vägvisare till Kristus, ett utvärtes vittnesbörd om sanningen, af hvilket man hvarken kan hafva lif, ej heller en ny födelse och salighet.

Slutligen angriper förf. i denna paragraf Grubbs ord, att, om någon skulle kunna som en papegoja framföra några öfverlästa ord om Kristus, omvändelse, tro och rättfärdighet, det dock allt löper ut på en pelagiansk dårskap, uti hvilken mycket hålles för Guds andes verk, som likväl ingenting mindre är. »Meningen med dessa ord är förmodligen denna», säger han, »att den kunskap, som en kristen har om Kristus, om bot och bättring, om omvändelse, om tro, rättfärdighet etc., är allenast ett naturligt köttsligt verk och icke af den Hel. Ande; fastän den kunskapen är fattad af Guds ords predikan och katekesen, och han kan om berörda stycken tala, såsom han det af Guds ord och katekesen lärt hafver». »Detta», tillägger han, »är nästan den allmännaste och bekantaste pietisternas sats, näml. att icke erkänna den kunskap, som en människa, besynnerligen en ogudaktig, har af Guds ord, fast den kommer därmed alldeles öfverens, för den Hel. Andes verk, utan för ett köttsligt verk, för ett dödt ting, en fantasi och dåraktig inbillning». Förf. frågar sedan, hvartill det då skall tjäna att lära katekesen och

[1] »Hvar blifver då», heter det, »det predikade ordets klarhet, kraft och verkan, då ingen kan förstå det eller hafva någon nytta däraf, som tillförne icke af katekesen väl inhämtat grunden till sin kristendom, och *fördenskull är fullkomligen omvänd?*» Man observere de af oss understrukna orden, genom hvilka förf. söker inbilla läsaren, att enligt Grubbs påstående inga andra än de *fullkomligen omvände* kunna förstå eller hafva någon nytta af det predikade ordet.

Guds ord samt höra predikningar, om allt, som man däraf lär, icke är den Helige Andes verk, utan en pelagiansk dårskap. I sin ifver att få Grubb förvunnen till pietistiskt kätteri ryggar Telin, som vi se, icke tillbaka ens för de gröfsta förvrängningar af dennes ord.

§ 10. I den sjette paragrafen af sin berättelse hade Grubb yttrat, att kyrkodisciplinen var alldeles förfallen i Umeå före hans tid, hvarpå han i den tionde paragrafen anför såsom exempel öfverträdelser af kyrkolagen i sju olika afseenden. Härtill anmärker Telin, att förgripelser i sju mål icke bevisar någon alldeles förfallen kyrkodisciplin. Bland de ofvannämnda exemplen omtalas äfven, att en präst, som förrättat olaglig lysning och vigsel med den påföljd, att den ene af de sammanvigde för olagligt giftermål afrättats, själf icke allenast blef ostraffad, utan därtill äfven efteråt fick avancera till bättre lägenhet. På grund af denna berättelse beskyller förf. Grubb för domkval samt utbrister till sist: »Men hvar och en i sitt stånd måste få sin del, eljest blefve intet Babel fullkomligt. Men Herren Gud förbistre alla babeliska byggmästares tungomål, såsom fordom, och omvände dem, att de må finna sin dårskap».

§ 11. Grubbs anmärkning, att samma verkliga oväsende i religion och kyrkodisciplin, som förr funnits i Umeå, ännu gick i svang hos hans närmaste grannar karaktäriseras som ett ingrepp i andras ämbete i strid med apostelen Petri förmaning i 1 Petr. 4: 15, hvarvid Luthers yttrande anföres: »Denna lasten drifver djäfvulen allra mest uti de falska kristna; de vilja ju alltid hafva mycket till att skaffa och regera, där dem intet befalldt är».

j. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 12—23.*

§§ 12—15. I de motsvarande styckena af sin berättelse omtalar Grubb sina åtgöranden i församlingen till uppväckelse och näring af kristligt lif. Dessa åtgöranden inneburo icke något annat än en tillämpning af symboliska böckernas och kyrkolagens uttryckliga föreskrifter. Detta vill Telin icke erkänna, utan anmärker, att om Grubb bedrifvit katekesunder-

visningen i enlighet med de satser, han i sin berättelse uttalat, så har man orsak att hjärtligen beklaga de enfaldiga själar, som således blifva förförde ifrån enfaldigheten i Kristus och Guds ords rättesnöre.

§ 16. I denna paragraf kritiserar Telin Grubbs förklaring med anledning af den i anklagelseskriften framkastade beskyllningen, att man i Umeå skärpte lagen för strängt och förde folket till en ogemen syndaånger. Medveten om att icke hafva lärt annorlunda än i enlighet med Guds ord och bekännelseskrifterna, utgår Grubb vid sin förklaring helt naturligt från den förutsättningen, att hans angifvare, antingen af okunnighet eller ock medvetet, stämplat ett rätt lärosätt såsom kätterskt. Hans förklaring går därför förnämligast ut på att visa sitt lärosätts öfverensstämmelse med bekännelseskrifterna.

Telin kallar emellertid detta Grubbs antagande med afseende på sina åklagare ett gäckeri samt angifver meningen i det ifrågavarande uttrycket ur anklagelseskriften med följande ord: »Att skärpa lagen för strängt är att inmänga försakelsen och goda verk och gärningar i artikeln om rättfärdiggörelsen och om den eviga saligheten, eller som Spener och andra efter honom lära, att tron, så vida hon är verkande genom goda verk och gärningar, gör rättfärdig och salig,[1] och att goda verk och gärningar icke allenast äro nödvändiga för den, som är rättfärdigad, utan ock för den, som skall blifva rättfärdig och salig». Förf. utgår sedan, såsom från något, som är fullkomligt bevisadt, därifrån, att denna Spener pådiktade lära förkunnas i Umeå.

Enligt anklagelseskriften föras människor genom predikningarna i Umeå till en ogemen syndaånger och förakt för andra. »Af frukten känner man trädet» (Matt. 7: 15). De symboliska böckerna uppräkna ofvannämnda frukter såsom en följd af den ofvan angifna läran. Alltså drifves denna lära i Umeå. Detta är författarens slutledning.

Grubbs ogillande anmärkning, att hans anklagare betecknat det såsom en lagens predikan att förehålla människorna, hvad som hör till ett rättsinnigt väsende i Kristus Jesus och

[1] fides operosa i. e. bonis operibus impraegnata justificat et salvat.

förelägga dem försakelsens nödvändighet, föranleder Telin att beskylla honom för sammanblandning af lag och evangelium. Predikan om ett rättsinnigt väsende i Kristus Jesus och försakelsens nödvändighet är enligt hans mening blott en lagens predikan. I öfverensstämmelse härmed bestämmer förf. öfver begreppet »lagens gärningar». Hans ord därom lyda sålunda: »När man lämnar Guds nåd i Kristus Jesus och evangelium sitt rum i vår salighets-ekonomi och sedan drifver lagen och *lagens gärningar såsom frukter af en sann omvändelse,* så följer man den ordning, som Guds ord och symboliska böckerna föreskrifva».

Utaf angifvarnes åtgärd att såsom en falsk och främmande lära stämpla hans med symboliska böckerna helt och hållet öfverensstämmande lärosätt drager Grubb den slutsatsen, att den rätta botens och bättringens väg måtte vara dem så godt som obekant. Om detta enkla och klara uttryck utlåter sig Telin på följande sätt: »Här brukas en ny och ovanlig logik på det sättet: den som angifver såsom misstänkt och oriktigt, att en förer sina åhörare till en ogemen syndaånger, som drager till förtviflan, han förstår icke den rätta bot- och bättringsvägen. Jag menar, att man efter den gamla logiken, ja efter ett sundt förnuft, bör så sluta: den som kan märka hvad som är oriktigt, han måste ock förstå hvad som är rätt».

Mot Grubbs yttrande, att hans anklagare icke skulle hafva utropat den i Umeå predikade läran om bot och bättring såsom ett oväsende i religion eller talat om någon ogemen syndaånger, om de flitigt läst Luthers skrifter, invänder Telin, att Luther själf gör åtskillnad emellan sina skrifter och begär, att en del af dem må läsas med medömkan, särskildt de, som skrefvos före reformationen. Då nu Grubbs citat ur Luthers skrifter handla om bättring, tro och syndaförlåtelse, måste förf:s mening vara att säga: Luther är icke fullt pålitlig i läran om dessa stycken. Ty om förf. icke åsyftade att låta Luthers tal om skrifter, som böra läsas med medömkan, äfven omfatta hans framställning af ifrågavarande läropunkter, skulle hans erinran vara fullkomligt meningslös. För att ytterligare försvaga verkan af Grubbs citat ur Luthers skrifter insinuerar förf., att Grubb förvrängt Luthers lära.

§ 17. Mot anklagarnes utsaga, att de, som antogo den i Umeå lärda salighetsordningen, alltid gingo med nedhängande hufvuden, anmärker Grubb, att man, så snart någon varit bedröfvad öfver synden och ej kunnat hoppa och dansa med de andra, strax anfört Es. 38: 5, att de hänga hufvudet som en säf, tvärt emot den Helige Andes mening, men att man i världslig och ofta otidig sorg opåtalt får hänga hufvudet samt jämra sig och gråta, som om ingen Gud vore till. Telin finner af denna förklaring, att Grubb håller ärbart dansande och sorg i lekamliga mål för ett oskickligt väsende, samt att enligt hans åskådning ingen kan hafva någon rätt sorg öfver sina synder, förrän han afklädt sig alla mänskliga affekter i lekamlig måtto, så att han hvarken glädes med dem, som glade äro, eller gråter med dem, som gråta, eller finner hos sig någon rörelse till glädje eller sorg i lekamliga mål.

§ 18. Enär anklagelseskriften bland de i Umeå gängse villfarelserna äfven nämnt det, att man lärde folket att bedja dag och natt, visar Grubb i sin berättelse, att detta öfverensstämmer med den heliga skrift. Men Telin tager ej denna förklaring till godo, utan söker att få kätteriets stämpel äfven på läran om bönen, såsom den förkunnades i Umeå. I sin blinda ifver märker han ej, huru oförnuftig och skriftvidrig hans bevisföring gestaltar sig. Början af den ifrågavarande paragrafen lyder: »Angående bedjande dag och natt, som nu förmenas i Umeå idkas efter Guds ord och de heligas exempel, så synes det väl underligt, att det angifves såsom ett oväsende i religion, helst emedan det icke allenast är en högst angelägen kristlig plikt, utan ock bör vara likasom ett dagligt bröd, äro ock få som det rätteligen bruka. Men så är att märka, 1) att sådant är anmärkt och förkastadt såsom en villfarelse och oväsende i religion år 380 efter Kristi födelse hos massilianerna eller messalianerna, som för sitt trägna bedjande kallades euchiter, det är bedjare». I det följande förklarar han, att de ställen i den heliga skrift, som innehålla maningar att bedja alltid och utan återvändo, t. ex. Luk. 18: 1; 1 Tess. 5: 16; Ef. 6: 18, »rättast böra på det sättet förstås, att *vissa bönestunder* ingen dag böra försummas». Denna tolkning menar förf., att skriften själf angifver såsom den

riktiga, därmed att den äfven uppmanar människan att arbeta. Att bön och arbete samtidigt skulle kunna äga rum, därom synes författaren ej hafva någon aning. Att man i Umeå lärde folket att för bönens skull försumma den jordiska kallelsens arbete, antager förf. såsom självklart. Hans granskning af Grubbs berättelse i denna punkt leder till det resultat, att han förklarar ett massilianskt, entusiastiskt och kväkerskt oväsende hafva varit anledning till angifvarnes angifvelse, hvadan denna alltså varit befogad.

§ 19. Det ifriga läsande och sjungande, som förekom i Umeå, särskildt på helgdagar, försvarar Grubb genom anförande af Pauli uppmaning Kol. 3: 16 samt hänvisar på huru kroglif, spel, svordom, slagsmål och världsligt arbete på sabbatsdagarna fick oanmärkt passera. Han anför härvid ett ställe ur en skrift af doktor Fecht, hvarest denne klagar öfver, att mången till ursäkt för de vederstyggligaste laster förebär vår oförmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet. Härom skrifver Telin, att Grubb anför det såsom oanständigt, att man förebär vår oförmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet och därmed statuerar en förmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet.

När Grubb vidare på samma ställe säger sig hafva anledning att frukta, att samma skäl, som förmådde guldsmeden Demetrius att klaga öfver Paulus, också varit medverkande till anklagelsen mot honom, alldenstund många både lekmäns och prästers krögeri skulle lida intrång, om folket började efter Guds ord och kyrkolagen rätt helga sabbaten, så anmärker Telin, att Grubb, eftersom han så far ut mot prästerskapet, måste hylla den pietistiska satsen: »De lutherska predikanterna äro antikristi tjänare, ett förgiftigt sällskap, som äro vidrige emot en rätt kristendom, hvilka alle tillsammans icke allenast till intet duga, utan ock äro högst skadlige.»

§§ 20—21. Dessa paragrafer behandla anklagelseskriftens utsagor, att man i Umeå lärde folket att öfvergifva allt världsligt samt fara efter fullkomligheten. Grubb erinrar om, att dylika uttryck finnas i själfva bibeln, t. ex. Luk. 14: 33; Fil. 3: 12, 15; Kol. 4: 12; Ebr. 5: 14; Matt. 5: 48; 1 Kor. 14: 20; Kol. 1: 28—29, visar därjämte, huru och med hvad villkor

folket lärdes att öfvergifva allt världsligt, nämligen i öfverensstämmelse med Matt. 6: 19—21; 1 Joh. 2: 15; Fil. 3: 18—19 samt 1 Kor. 7: 31; 2 Tess, 3: 12, enligt hvilka ställen skötandet af den jordiska kallelsen skall förenas med samlandet af ägodelar i himmelen, framgånget ur ett sinne, som icke älskar denna världen, utan kommer människan att bruka den, såsom brukade hon den icke. Telin anmärker ock, att om det vore så lärdt i Umeå, om världsförsakelse och fullkomlighet, som dessa paragrafer angifva, så vore det rätt lärdt. Men att så icke varit fallet, förklarar sig förf. tro af tvenne skäl: 1) Guds ord har ej kunnat vara så okändt för dem af prostens åhörare och grannar, som angifvit honom, att de skulle angifvit en rätt lära såsom oväsende i religion, 2) prostens utlåtelser om fullkomligheten och försakelsen här och där i berättelsen stämma icke öfverens med hans förklaring i dessa paragrafer, hvilken uppgifves vara tillkommen blott såsom en undanflykt och för att »beskönja» hans andra satser.[1] Huru Telin förut genom förvrängningar sökt pådikta Grubb en falsk lära om fullkomligheten, hafva vi sett i den 9:de och 19:de paragrafen. Det är på sådana ställen, han här stöder sig, för att göra Grubbs tydliga förklaring i dessa paragrafer misstänkt såsom icke ärligt menad.

§ 22. Med anledning af Grubbs i denna paragraf uttalade förundran öfver, att anklagarne sagt dem, som i Umeå beflita sig om en sann kristendom, vilja hälsas för omvände och nya människor, då denna benämning i stället på spe gifvits dem af deras fiender, anmärker Telin, att han, efter den kännedom han af Grubbs berättelse vunnit om Umeåborna, icke anser dem förtjänta af ofvanstående benämning. »Åtminstone», heter det, »har prosten Grubb själf här lagt i ljuset flere prof af den gamla än af den nya människan».

§ 23. Med afseende på den heliga nattvarden sades i anklagelseskriften, 1) att de, som hyllade de förment nya lärorna, icke ville gå till Herrens nattvard, förrän de voro ogement ångerfulle och fullkomligen omvände; 2) att de därför,

---

[1] Hvilka dessa andra satser äro, därom lämnar förf. ingen upplysning, om man undantager en hänvisning till 9:de paragrafen af förf:s framställning.

af fruktan att ovärdigt begå densamma, i två eller tre år afhöllo sig från den heliga måltiden; 3) att de dömde och fördömde andra, som efter Kristi befallning och kristligt bruk anammade nattvarden, sägande att allenast två eller tre äro värdige. Härpå svarar Grubb, att emedan det angifves såsom en villfarelse och ett oväsende i religionen, att en icke vill gå till Herrens nattvard, förrän han, på det sätt som i Umeå läres, är ångerfull och fullkomligen eller sannfärdeligen omvänd, så måste motsatsen vara angifvarnes mening, näml. att en oomvänd kan gå till Herrens nattvard, förrän han blifvit så ångerfull och fullkomligen omvänd, samt att ett sådant begående är *ett kristligt bruk.* Med anledning häraf frågar Grubb hvarför då biktbarn under skriftermålet tillfrågas, om de rätt ångra och begråta sina synder, om man skall gå till Herrens nattvard, förrän man blifvit hjärtligen ångerfull och omvänd. Häruti ser Telin en sammanblandning af en rätt syndaånger och *en ogemen,* som drager till förtviflan, samt beskyller Grubb för att bruka en dylik slutledning: »Den, som icke förer folket till *en ogemen syndaånger* genom lagens för stränga skärpande, han lärer ingen syndaånger». Telin utgår, som man ser, alltjämt, trots Grubbs uttryckliga förklaring, att han lärde i öfverensstämmelse med Guds ord och symboliska böckerna från den förutsättningen, att man i Umeå lärde falskt, och låtsar, som om Grubb skulle hafva erkänt angifvarnes påståenden såsom sanna, under det Grubb åter helt naturligt låter sin framställning gestalta sig i öfverensstämmelse med förutsättningen af hans läras sanning.

Grubb förklarar vidare i sin skrift, att den, som vill värdigt begå Herrens nattvard, måste hafva en lefvande tro, hvilken Gud alltid verkar i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, änskönt den botfärdige ofta behöfver med goda skäl af Guds ord öfvertygas, att han verkligen är benådad med tro, samt att den, som har en lefvande tro, är fullkomligen rättfärdig, fullkomligen Guds barn och följaktligen äfven fullkomligen omvänd. Dessa yttranden finner Telin innehålla många grofva villfarelser. Först och främst anmärker han, att Grubb utesluter dem, som hafva en svag tro, från den hel. nattvarden, hvilken anmärkning i detta sammanhang innebär en förnekelse

af, att den svaga tron är en lefvande tro. Längre fram förklarar förf. emellertid, i motsägelse med sig själf, att äfven den svaga tron är lefvande och rättfärdiggörande, samt att dess lif och rättfärdiggörande kraft icke består mer i dess starkhet än i dess svaghet, men försvarar icke desto mindre, den meningen, att Grubb, när han säger, att endast en lefvande tro möjliggör ett värdigt åtnjutande af nattvarden, utesluter den svaga tron. Han vänder nämligen nu saken så, att Grubb kommer att synas som förnekare af den svaga trons lif, då han anser att den, som på grund af svaghet icke vågar begå nattvarden kan ursäktas till dess han fått bättre undervisning.

Ett annat yttrande af förf. i denna fråga visar, att han antingen icke vill veta af en lefvande tro såsom ett nödvändigt villkor för nattvardens värdiga begående eller också anser rättfärdiggörelsen äga olika grader, beroende på trons styrka, hvaraf då ock skulle följa, att den svaga tron icke gör människan fullkomligt rättfärdig. Det åsyftade yttrandet lyder sålunda: »Den, som säger att ingen skall eller bör gå till den heliga nattvarden, utan att han tillförne är fullkomligen rättfärdig etc., han nekar icke allenast sannfärdigheten af Kristi löften Matt. 5: 6; 9: 12—13; 11: 28, utan ock nattvardens förnämsta nytta, som är syndernas förlåtelse och trons styrka».

Vidare angriper Telin Grubbs ofvannämnda utsaga, att Gud alltid verkar tron i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, änskönt den botfärdige ofta behöfver med goda skäl af Guds ord öfvertygas, att han verkligen är benådad med tro. Med anledning af den omständigheten, att Grubb utelämnat orden: »genom Guds ord» i uttrycket, att Gud alltid verkar tron i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, vill förf. hafva honom förvunnen till följande villfarelser: 1) Guds ord har icke kraft att upptända tron, utan allenast kraft att öfvertyga en redan troende, att han är benådad med tro; 2) Gud verkar tron i ett bedröfvadt hjärta omedelbart, icke genom ordet och sakramenterna; 3) dessa skola icke brukas annat än af dem, som äro fullkomligen omvände; 4) då Gud verkar tron omedelbart, så verkar han henne äfven hos hedningarna; 5) hedningarna kunna så väl blifva saliga i sin religion som kristne i sin.

Vidare vänder sig Telin mot Grubbs försvar för riktigheten af den satsen, att ingen bör gå till Herrens nattvard, som icke är fullkomligen omvänd, samt förklarar, att detta innebär 1) en förnekelse af den heliga nattvardens förnämsta nytta; 2) den åskådningen, att den allenast är en åminnelsemåltid, en utvärtes ceremoni, hvarest Kristi lekamen och blod icke åtnjutes; 3) att ingen syndernas förlåtelse därigenom gifves, icke heller lif och salighet; 4) den uppfattningen, att ingen bör förtänka den, som icke går till nattvarden, emedan hvar och en Judæ kamrat inbjudes därtill, hvilket förklaras vara en pietistisk sats.

Sedan han sålunda i otyglad förkättringslusta på det skamlösaste sätt förvrängt sin motståndares ord och därigenom falskeligen påbördat honom allehanda villfarelser, finner han behöfligt att breda en helig nitälskans skimmer öfver sitt tillvägagående samt vågar utgjuta sig på följande i detta sammanhang afskyvärda sätt: »Gud förlåte mig det, att jag sådana syndiga och försmädliga satser måste anföra, till att visa hvad förgift som ligger under dessa prosten Grubbs ordalag! Hvad näpst, menen I, förtjänar den, som Guds son förtrampar och testamentets blod såsom orent aktar, genom hvilket han helgad är, och försmädar nådens Ande (Ebr. 10: 29)?»

Med afseende på anklagelseskriftens 2:dra punkt i fråga om nattvarden, nämligen att personer funnos, som två eller tre år kunde afhålla sig från den af fruktan att ovärdigt begå den, yttrar Grubb, att om någon så gjorde af förakt för sakramentet, så borde han efter kyrkolagen anses som en ogudaktig, men att, om någon afhölle sig af svaghet, man då borde lämna denne ett irrande, ängsligt och anfäktadt samvetes privilegier, och låta honom under tiden af sin själasörjare undervisas, till dess han kunde utan sitt svaga samvetes förkränkelse åtnjuta den.

Härtill anmärker nu Telin, att Grubb måst tillstå, att det så tillgått i hans församling, som anklagelseskriften i denna punkt säger, ehuru något sådant erkännande ej finnes i Grubbs berättelse. Därpå visar han med utförliga citat ur symboliska böckerna nödvändigheten af den heliga nattvardens flitiga bruk, hvarefter han förklarar, att dessa citat ej stämma öfverens med

Grubbs utlåtelser, alldeles som om denne skulle gillat och tagit i försvar ett försumligt bruk af det ifrågavarande sakramentet eller åtminstone icke med nog ifver och flit sökt leda sina åhörare till dess flitiga begagnande. »Hade prosten», säger han vidare, »förehållit sina åhörare dessa och dylika ord, så hade de aldrig i två eller tre års tid hållit sig ifrån den heliga nattvarden». »O elände till att höra», fortsätter han, »att de, som vilja anses för nitiska lärare, som hafva en rätt själavård om Kristi dyrt köpta hjord, lämna sina samvetssvaga och anfäktade åhörare i två eller tre år under sådana anfäktningar!» Denna svåra beskyllning för försumlighet i ämbetet, hvartill förf. icke äger någon grund i Grubbs berättelse, upprepar han ännu en gång samt tillägger därpå, att det är för ett sådant beteende Herren ropar ve öfver Israels herdar med dessa ord: »Ve Israels herdar, hvilka föda sig själfva; skulle icke herdarne föda hjorden? Men I äten det feta och kläden eder med ullen och slakten det gödda, men fåren viljen I icke föda. De svaga stärkten I icke, de sårade förbunden I icke, det förvillade hämtaden I icke igen och det borttappade uppsökten I icke, utan strängeligen och hårdeligen hafven I rådt öfver dem (Hes. 34: 2—4).»

Beträffande den tredje af de i början af denna paragraf anförda anklagelsepunkterna angående andras dömande, beder Grubb i sin berättelse hvarje opartisk, välsinnad läsare betänka, huru bristfullt det kristliga lifvet är i sin början hos alla, som omvända sig till Kristus, samt huru bland alla andra fel, som då vidlåda oss, andras ovisliga dömande jämväl är ett. Att nu ett sådant dömande till en del kan hafva förekommit äfven i Umeå håller han för troligt, men förklarar därjämte, att han icke fått den visshet om de utropade exemplen och profven däraf, som erfordrats till de brottsligas fulla öfvertygelse, ehuru han sökt att i offentlig sockenstämma framleta dem. Han hade dock såväl i predikningar som enskildt allvarligen bestraffat, hvad han hört vara i förenämnda mål af en eller annan brutet. Denna Grubbs förklaring tolkar Telin så, att han 1) säger prosten hafva måst offentligen tillstå, att ett sådant dömande och fördömande har förekommit i Umeå, 2) påstår honom gilla och försvara detsamma, hvarför han finner det

nödigt uppvisa, att det strider emot Guds ord och är en pietistisk vanart. Efter ännu några svåra, ogrundade beskyllningar mot Grubb slutar Telin denna paragraf med utropet: »Men Herren näpse dig satan! Ja, Herren näpse dig!»

k. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 24—27.*

§ 24. Mot anklagarnes påstående, att smeden Ulander hållit hemliga sammankomster och upphäft sig till lärare för folket både hemma i sitt hus och omkring i byarna, samt att Grubb lämnat detta opåtalt, anmärker Grubb, att han, trots noggrann efterspaning, icke kunnat finna, att Ulander öfverskridit gränsen för de plikter, hvilka Guds ord, symboliska böckerna, kyrkolagen och andra kungl. förordningar föreskrifva en kristen, särskildt en husfader. Men Telin förklarar, att Grubb med sitt försvar för Ulander röjer 1) antingen vårdslöshet om sin församlings tillstånd, att han icke vet, eller ock sin politik, att han icke vill veta, hvad som i byarna i hans församling passerar; 2) sin oredighet, i det han sammanblandar det, som är befalldt, med det, som är förbjudet. Sanningen i anklagarnes berättelse anser han vara så klar och förseelserna så handgripliga, att Grubb gör bäst uti att uppgifva försvaret.

§ 25. Mot Grubbs med afseende på beskyllningen mot studenten Holmquist afgifna förklaring, att han på prostens anmodan förrättat husandakten i hans ställe, har Telin icke kunnat finna särdeles mycket att anmärka. Han söker emellertid med anledning däraf, att Grubb påpekat en motsägelse i denna punkt uti angifvarnes berättelse, försvara uttrycket »offentliga hemliga sammankomster», finner vidare prostens erinran, att hans angifvares utsände spioner icke kunnat märka något mot ortodoxien stridande, betydelselös såsom försvar af det skäl, att okunnigheten i kristendomen var så stor, som förut omtalats, vid Grubbs ankomst till Umeå, och anmärker slutligen, att prosten själf gifver tillkänna, att det varit något misstänkt vid hans förehafvande, därmed att han säger sig hafva märkt, att *de lurat på orden.*

§ 26. De långa och ovanliga böner, för hvilka Holmquist anklagats, tager Grubb i försvar, i det att han visar, att det är en den kristliga frihetens sak att bedja med egna eller andras ord, längre eller kortare, efter Luthers yttrande: »Hjärtat måste uppväckas och underrättas, hvad det skall begära, och sådana hjärtan kunna sedan med helt andra ord, längre eller kortare, sin sak föredraga; ty man måste intet så binda sig vid vissa böneformer.»

Telin förklarar sig visserligen icke förkasta böner med egna ord, men uppställer på samma gång tvenne godtyckliga villkor för deras berättigande, nämligen att den bedjande 1) beder för sig enskildt, icke inför andra och 2) i någon oförmodad nöd. Som emellertid Holmquists böner icke förekommit under någondera af dessa omständigheter, blifva de i förf:s ögon oberättigade. Hvad gagnet af en bön med egna ord inför andra angår, påstår förf., att de, som åhöra en sådan, lika litet kunna sägas bedja, som en församling kan sägas predika, när den åhör en predikan. Långa böner anser han strida mot Jesu ord Matt. 6: 7: »När I bedjen skolen I icke vara mångtalige såsom hedningarna, ty de mena, att de skola varda hörde för sina många ords skull.»

§ 27. Förvandlingen af Fader vår, som lagts Holmquist till last, upplyser Grubb hafva bestått uti en någon gång för de enfaldiges skull företagen kort parafras. Häremot anmärker Telin, att en sådan bör förekomma endast i predikningar och vid katekesförhör, men icke under bedjandet.

1. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 28—31.*

§ 28. I fråga om anklagelseskriftens uppgift, att Guds ord och den allmänna gudstjänsten till följd af de omnämnda sammankomsterna föraktades och vanvördades, uttalar Grubb först sin förundran öfver, att angifvarne tillagt dem sådana farliga följder, då de icke förmått uppvisa något uti dem, som strede emot Guds ord eller öfverhetens förordningar. Vidare påpekar han den motsägelse, som ligger däruti, att de samme, hvilka förut beskyllts för att dag och natt bedja, läsa och sjunga, öfvergifva allt världsligt och fara efter fullkomligheten,

och om hvilka desslikes, jämväl af anklagarne själfve, förut sagts, att de, *sedan de varit i kyrkan och bevistat gudstjänsten*, begifvit sig till bönestunderna, nu anklagas såsom vanvördare och föraktare af Guds ord och den allmänna gudstjänsten. Därefter försäkrar han sig icke hafva flitigare kyrkobesökare i sin församling än de för sina besök vid bönestunderna i prästgården nu angifna, hvaremot de värste smädarne voro de trögaste kyrkogångare. Uppgiften, att Holmquist och Ulander hållit sammankomster i byar och därigenom dragit de nyfikna från de ordentliga gudstjänsternas bevistande, förklarar han vara en skändlig osanning. Mot denna Grubbs framställning innehåller Telins skrift följande anmärkningar.

Grubb påstode visserligen, att angifvarne ingenting oriktigt kunnat framte från de omnämnda sammankomsterna, men Telin hade i de tvenne föregående paragraferna bevisat, att hemliga sammankomster strida mot kungl. förordningar (!) (hvarmed han vill hafva sagdt, att själfva sammankomsternas brottslighet vore bevisad), samt att afvikelse från vissa böneformulär är emot Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen (!).

Riktigheten af detta sista påstående, angående afvikelsen från böneformulär, har emellertid författaren icke med ett enda språk eller yttrande vare sig förut eller här bevisat.

Beviset utgöres alltså af hans egen auktoritet.

Den ofvan anmärkta motsägelsen i anklagelseskriften funnes icke i verkligheten, ty de angifne ginge ifrån allmänt antagna böneformulär, anställde hemliga sammankomster, brukade misstänkta böcker, hölle bönestunder på olaglig tid, rum, sätt och vis och vore därföre föraktare af Guds ord och den allmänna gudstjänsten, änskönt de läste, både och sjönge dag och natt. Förf. har här insmugglat förutsättningar, som ej finnas i anklagelseskriften.

Den andra motsägelsen vore icke heller annat än skenbar, alldenstund anklagelseskriften ej gåfve vid handen, att de egentligen angifna besökte gudstjänsterna i kyrkan. Förf. förutsätter således, att angifvarne skulle hafva underlåtit att uttryckligen framhålla försummelsen af den allmänna gudstjän-

sten från de anklagades sida, hvilket ingen med kännedom om anklagelseskriftens innehåll skall kunna frestas att tro.

Grubbs förklaring, att angifvelsen mot Holmquist och Ulander för sammankomster i byarna och de nyfiknes dragande från bevistandet af de ordentliga predikningarna innehölle en skändlig osanning, bemötes med det påståendet, att angifvelsen förblir sann, till dess prosten med bättre skäl och bevis intygar vederspelet, alldeles som om bevisningsskyldigheten skulle åligga den anklagade, icke anklagarne.

§ 29. Jämte förakt och vanvördnad för Guds ord och den allmänna gudstjänsten lades äfven förakt och vanvördnad för samt försmädelse af predikoämbetet de anklagade till last. Grubb förklarar emellertid, att det aldrig i evighet skall kunna bevisas, att någon af de anklagade vanvördat, än mindre försmädat predikoämbetet, visar sedan, att anklagelsen grundar sig på en sammanblandning af personerna och ämbetet.

Härvid framställer han den frågan: »Om en präst är *handgripligen* försumlig i sitt ämbete samt uppenbart oduglig och ogudaktig i sitt lefverne, girigas, svär, spelar och fyller sig etc., och en lekman, som det ser och hör, då säger om honom, att han är ogudaktig; månne denne därmed vanvördar självfva läroämbetet?» I Telins anmärkningar är denna Grubbs fråga, på hvilkens besvarande allt här beror, helt och hållet förbigången, och i stället framkastas den svåra beskyllningen mot Grubb, att han tillåter att uppenbarligen försmäda, förolämpa och komma en ondt rykte på, ehuru Grubb icke alls berört ens den frågan, huruvida det är tillåtet eller otillåtet, att säga en präst af ofvannämnda beskaffenhet, att han är ogudaktig, utan endast påstått, att ett sådant omdöme icke innebär smädande af ämbetet.

Hufvudinnehållet i denna paragraf kan sammanfattas i dessa ord: Grubb har tagit offentlig försmädelse af andra personer, särskildt lärare, i försvar, men en sådan försmädelse strider mot Guds ord och symboliska böckerna. Med tanke på, att någon kunde, till försvar för dylika omdömen om präster som det ofvannämnda, hänvisa på de symboliska böckerna och den heliga skrift, antyder förf., att sådana ställen som Es. 56: 10—11; Hes. 34: 2—4; 2 Kor. 11: 13—15 få sägas i allmän-

het, men att deras tillämpning på bestämda personer innebure en okristlig försmädelse. De betänkliga konsekvenserna af en dylik åskådning låtsar han icke om eller märker dem icke.

§ 30. För anklagarnes påstående, att man i Umeå skattade dem saliga, som själfva afhände sig lifvet, har Telin ej kunnat finna något till försvar gent emot Grubbs däröfver afgifna förklaring. Grubb berättar emellertid i samma paragraf, att han blifvit hos konsistorium anklagad, därför att han i öfverensstämmelse med kyrkolagens bud vid en drinkares plötsliga död midt under ruset, församlingen till varning, förklarat, att denne person ej kunde vara salig, eftersom Guds ord säger: »Drinkare skola icke ärfva Guds rike (1 Kor. 6: 10)». Däraf tager sig Telin anledning att antyda, det Grubb förbrutit sig mot Guds ords föreskrifter angående andras dömande. Grubb kunde således icke heller i denna paragraf slippa undan oskyldig.

§ 31. Såsom en bland de betänkliga följderna af den religiösa rörelsen i Umeå hade anklagarne äfven uppgifvit skiljaktighet emellan äkta makar, föräldrar, barn och tjänstefolk. Grubb medgifver i sin berättelse, att uppgiften om denna skiljaktighet är alldeles sann, men i stället för att räkna den till oväsende i religionen förklarar han, att alla fromme lärare anse den som ett godt prof, emedan Kristus själf kungjort, att en sådan skiljaktighet nödvändigt skall följa på hans evangeliums oförfalskade förkunnelse. Han hänvisar härvid till Jesu ord: »I skolen icke mena, att jag är kommen till att sända frid på jorden; jag är icke kommen till att sända frid, utan svärdet. Ty jag är kommen till att göra människan skiljaktig mot sin fader, dottren emot sin moder och sonhustrun mot sin svärmoder, och människans eget husfolk varda hennes fiender» (Matt. 10: 34—36). Därefter anföres yttranden ur Gezelii bibelutläggning, som visa, att genom evangelii predikan, »förmedelst människornas arghet och ondska», en stor oenighet och split skulle uppkomma, samt att hvarje kristen måste vara beredd på att bära sådant. Vidare citeras ur symboliska böckerna bland annat följande ord: »Ibland hvad slags folk som fromme lärare och åhörare finnas, blifva de strax af världen utgifne och dömde för kättare och affällingar, ja, för upproriske», samt bland yttranden ur Luthers skrifter: »De fromme

och gudfruktige måste nödvändigt bära det namn och titel i världen, att de äro upproriske, ofredsstiftare och upphofsmän till otaligt mycket ondt; häraf kommer det, att vederparterna mena sig hafva den rättmätigaste sak, ja, bevisa Gud en tjänst, när de som allra mest hata, försmäda och mörda oss», och hans ord till det påfliga sändebudet Vergerius: »I hafven nogsamt gifvit tillkänna, att I icke förstån eder på det, som hörer till den himmelska läran; ty ingen kan beskylla evangelium därför, att i Tyskland uppkommit uppror, undantagandes den, som icke har läst den heliga skrift och icke vet, att det är Guds ords egenskap, att det kommer rumor åstad».

Resultatet af denna framställning sammanfattas sedan på följande sätt: »Emedan den heliga skrift, symboliska böckerna och Luther med en mun lära, att där Kristi evangelium rätt och sannt drifves, emottages och skaffar frukt, oundvikligen därpå följer hat, förföljelse och oväsende; så måste antingen våra tre andliga fiender hafva i dessa tider förvandlat sin natur, eller måste angifvarne icke predika för sina åhörare samma evangelium, som Kristus och våra rena evangeliska lärare hafva predikat; emedan hos dem aflöper så utan allt oväsende och motstånd och dem så främmande förekommer, att här sådant höres». Slutligen erinras om, att ingen sådan skiljaktighet som den här ofvan beskrifna förekommer där, hvarest alla äro lika okunniga, oförståndiga eller försumliga i det, som hörer till en sann gudsfruktan.

Denna framställnings riktighet söker Telin i sina anmärkningar att bestrida på ett sätt, som vittnar om antingen en hög grad af okunnighet och oförstånd eller illvilja och hänsynslöshet.

Först vill han, utan att andraga något bevis därför, göra den meningen gällande, att Kristi ord i Matt. 10: 34—36 afse och böra tillämpas på endast de tider och orter, då och hvarest evangelium förkunnas för judar och hedningar, som på apostlarnas tid, eller blifvit så sällsynt och förmörkadt, att man aldrig hörer talas om Kristus och hans tillfyllestgörelse, om tron och trons rättfärdighet, utan om människostadgar, människornas egen tillfyllestgörelse etc., som under påfvedömet före reformationen. Därföre måste Grubb, menar Telin, innan

han äger rättighet att tillämpa detta språk på förhållandena i Umeå och dess grannförsamlingar, bevisa, att evangelium har varit och än är så obekant och främmande, som det var hos hedningarna och judarna på apostlarnas tid eller i påfvedömet före reformationen.

Att en sådan skiljaktighet, som Kristus omtalar på det anförda stället hos Matteus, skulle kunna finnas bland medlemmarne af en kyrka, som äger evangelii rena lära, anser förf. otroligt. Den största olikheten emellan dessa med afseende på religionen antyder förf. vara det större eller mindre *kunskapsmått,* som hvar och en har, och då denna olikhet icke rimligtvis kan föranleda en söndring af ifrågavarande slag, så håller förf. talet om en sådan söndring bland dem för orimligt. Han yttrar sig nämligen härom som följer: »Ho kan väl det tro, att de, som erkänna och bekänna ett och detsamma evangelium, fast den ene har en större och en annan en mindre kunskap däruti, förfölja hvarannan inbördes? Utan hellre kan man det sluta, att det måtte icke nu i Umeå drifvas samma evangelium, som eljest öfver hela Sveriges rike drifves efter Guds ord, katekesen, och dess spörsmål, efter en så stor stridighet förspörjes ibland dem, som bekänna sig till en tro och ett evangelium, eller måtte den oenigheten icke komma af evangelium».

Att den olikhet i sinnelag, som visar sig däruti, att den ena människan älskar och lyder Guds bud, den andre hatar och öfverträder dem, och bildar en vida djupare motsats emellan människor än deras olika kunskapsmått och åsikter för öfrigt, äfven finns inom de evangeliska kyrkorna, det vet förf. icke om eller låtsar här icke veta därom.

Telins anmärkningar riktas vidare mot den satsen, att den nämnda skiljaktighetens framträdande skulle vara ett godt prof nämligen af evangelii verkan. Riktigheten af denna sats bestrider han, men måste, för att kunna göra det med något sken af framgång, inlägga en annan mening i den, än den har i Grubbs berättelse. Att skiljaktigheten där kallas ett godt prof, endast för så vidt den framkallas genom samvetsgrann lydnad för Guds ord, är uppenbart. Telin inlägger emellertid här i de nämnda orden den meningen, att oenig-

het i och för sig, utan hänsyn till art och orsak, och det äfven ibland kristna sinsemellan, är ett godt prof af evangelii verkningar. Under en sådan förutsättning blir naturligtvis vederläggningen icke svår.

Såsom prof af den må följande rader anföras: »Hade Paulus erkänt det för ett godt prof i kristendomen, att de, som erkänna en salighetsgrund och salighetshöfding, Kristus och hans lära, äro skiljaktige sinsemellan, så som Kristus förkunnade skulle ske ibland dem, som af Kristus och hans lära intet visste ej heller anamma ville, aldrig hade han så allvarligen straffat de korintier och sagt: 'Medan ibland eder är nit och kif och tvedräkt, ären I icke då köttslige och vandren efter människosätt (1 Kor. 3: 3)?' Aldrig hade han, så väl som apostelen Petrus, så troget förmanat lärare och åhörare, öfverhet och undersåtar, föräldrar och barn, män och hustrur, herrar och tjänare till inbördes lydnad och kärlek. Sådana förmaningar af katekesen och symboliska böckerna, som äro idel Guds ord, lärer prosten icke hafva förehållit sina skiljaktige, emedan han håller en *sådan skiljaktighet*[1] för ett godt prof i kristendomen och en nödvändig påföljd på Kristi oförfalskade lära.» Mot den lära han själf framställt för att sedan bekämpa, har han med full rätt användt äfven dessa ord ur augsburgiska bekännelsens 16:de artikel: »Evangelium upphäfver och förstörer icke regements- eller hushållsståndet, utan befaller och fordrar, att man dem hålla skall i sitt skick såsom Guds egna ordningar.»

Som man ser, tror han sig här hafva ertappat Grubb såsom skyldig till läror, som leda till upplösning af både familj och stat. Därom vittnar äfven dessa ord: »Huru kan nu någon erkänna skiljaktighet i hushållsståndet för ett godt prof i kristendomen, utan den, som vill kullkasta allt hvad Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen härom lära? Ja, är oenighet i hushållsståndet ett godt prof i kristendomen, under förevändning, att man icke bör lyda sina köttsliga föräldrar, makar och husbönder; så lärer snart, under samma invändning, en Münzer, en Johannes från Leyden och hans borgmästare Knip-

[1] Kursiveringen af oss.

perdolling i Münster vilja afföra undersåtarne ifrån deras lydnadsplikt emot öfverheten och uppväcka uppror i regementsståndet, ty villfarelser stanna icke där de begynna, utan fräta omkring sig såsom kräftan (2 Tim. 2: 17).» Längre fram återkommer Telin ännu en gång till den här ifrågavarande satsen och framdrager där till dess vederläggning ett nytt bevis, som väl passar tillsammans med hans föregående bevisningssätt. Då den heliga skrift, på grund af den laglöshetens ande, som då skall taga öfverhand, kallar de sista tiderna »farliga tider», så synes däraf, säger han, att skiljaktighet icke är något godt, utan ett farligt prof i kristendomen. Alldeles som om skiljaktighet, föranledd af öfvergång till en sann och lefvande gudsfruktan, vore att likställa med en skiljaktighet, föranledd af affall ifrån en sådan, och enighet i bägge fallen vore att föredraga framför skiljaktighet samt denna följaktligen i och för sig ett ondt.

Satsen, att skiljaktighet nödvändigt följer på Kristi oförfalskade lära, göres därefter till föremål för anmärkningarna. Äfven denna sats förvränges, innan vederläggningen begynnes. Grubb lär uttryckligen i sin berättelse, att skiljaktigheten uppkommer förmedelst människornas arghet och ondska och således icke är en följd af evangelium i och för sig. Telin däremot söker inbilla läsaren, att enligt Grubbs lära evangelium i och för sig uppväcker skiljaktighet samt är utsändt till den ändan, att det skall förorsaka kif, träta och skiljaktighet. »Bort det», säger han, »att någon kristen skulle hafva de tankarna om den nådige Guden, att han skulle hafva gifvit oss sitt evangelium till den ändan, att det skulle förorsaka kif, träta och skiljaktighet ibland kristna och dem i synnerhet, som naturen förbundit till kärlek och lydnad!» Sedan visar han, att människans egen och satans ondska och således icke evangelium i och för sig är orsaken till den nämnda skiljaktigheten, samt förklarar därpå: »Det åligger prosten Grubb att bevisa, att en sådan skiljaktighet måste nödvändigt följa på Kristi lära i och för sig och såsom en nödvändig och omedelbar frukt.»

Slutligen anför Telin i denna paragraf Jesu ord: »Då skola många förargas och inbördes den ene förråda den andre

och inbördes hata hvarandra Och många falske profeter skola uppkomma och förföra många. Och efter det ondskan får öfverhanden, varder kärleken i många förkolnad (Matt. 24: 10—12)» samt Pauli ord till Timoteus: »Men detta skall du veta, att uti de yttersta dagarna tillstunda farliga tider. Ty där varda kommande människor, som älska sig själfva, girige, stortalige, högfärdige, försmädare, olydige mot föräldrarna, otacksamme, ogudaktige; ovärdige, hårdnackade, skändare, okyske, omilde, hatande det goda; förrädare, öfverdådige, uppblåste, de där mer älska vällust än Gud: hafvande ett sken till gudaktighet, men försakande dess kraft, och fly sådana. Af dem äro de, som löpa utur det ena huset i det andra och föra kvinnfolk fångna, som med synder betungade äro och drifvas af mångahanda lustar. Alltid läras de och kunna aldrig komma till sanningens kunskap etc. (2 Tim. 3: 1 följ.)», och förklarar, att denna beskrifning träffar in på dem, som i Umeå trodde sig hafva börjat ett allvarligt kristligt lif. Efter denna förklaring kan man ej längre förvånas öfver den strax därpå följande utsagan, att den grundliga kunskap i Guds ord och den lydnad för Guds vilja, som Grubb antydt finnas hos en del af hans åhörare, hade sin grund i förfalskning af Guds ord och tillbakasättandet af kristliga plikter.

m. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 32—33.*

§ 32. Med afseende på de i Umeå brukade andaktsböcker, hvilka angifvarne ansett sig böra anmäla såsom farliga, erinrar Grubb om, att de alla efter vederbörligen förutgången censur och approbation äro tryckta på svenska och såsom nyttiga och goda få uti hela riket utan klander brukas. Telins hufvudsakliga anmärkning mot Grubbs framställning i denna paragraf består uti anförandet af ett mindre gynnsamt omdöme om Tomas a Kempis bok om Kristi efterföljelse samt Tyska teologien, enligt uppgift afgifvet af biskop Norrman, men till sin äkthet mycket tvifvelaktigt.

§ 33. Anklagelseskriftens uppgift om hans husjungfrus sammankomster bemöter Grubb endast med den försäkran, att den till sina mesta och reellaste omständigheter består af en

grof försmädelse och osanning. Härtill genmäler Telin, att saken är både så grof och oneklig, att Grubb måst uppgifva försvaret.

Slutligen företager sig Telin att besvara frågan, hvad Grubb åsyftat med sin tryckta berättelse. Att hans hufvudsyfte skulle hafva varit att visa, att han och de öfrige angifne blifvit ohemult beryktade för oväsende i religion och kyrkodisciplin, anser Telin vara en enfaldig tanke. Ännu mindre riktig måste då naturligen Grubbs egen förklaring anses, enligt hvilken han åsyftat att genom sin skrift undanrödja de för kristendomen fördärfbringande följderna af, att förhållandena i Umeå öfver hela riket falskeligen framställdes såsom ett oväsende i religion och kyrkodisciplin. Ett helt annat syfte anger Telin i sitt svar på den nämnda frågan. Svaret lyder: »Af hela berättelsen ser man, att ändamålet är att utskämma vår kristendom såsom felaktig, icke allenast i lefvernet, utan ock i läran.»

Anledningen åter därtill, att Grubb utgifvit denna sin berättelse, förrän den befallda lagliga undersökningen försiggått, finner Telin vara Grubbs fruktan för att blifva sakfälld samt vid ämbetets förlust förbjuden att lära och skrifva så, som han här gjort, och sålunda beröfvad möjligheten att uti en offentlig skrift framlägga för sina anhängare sin öfverensstämmelse med dem uti deras satser.

I ett tillägg anföres några förklenande yttranden om Tyska teologien, Tomas a Kempis bok om Kristi efterföljelse samt Johan Arndts fyra böcker om en sann kristendom. Ibland dessa yttranden förekommer ett, i hvilket äfven tyska teologien och Johan Arndts nämnda böcker omtalas såsom innehållande villfarelser. Detta är hämtadt ur en till konung Karl XI dedicerad tysk traktat.[1] Därutaf drager Telin den slutsatsen, att det sedermera år 1694 utfärdade kungl. ediktet, i hvilket alla misstänkta och svärmiska böcker allvarligen förbjudas, äfven åsyftar de här ofvan nämnda, ehuru just då med kunglig tillåtelse 2:dra upplagan af Johan Arndts böcker om den sanna

[1] Ministerii Stetinensis gründliche und dem Glauben ähnliche Erörterung dreyer von D. J. E. Pfuel übel vorgestelleter und noch übeler vertheidigter theologische Fragen.

kristendomen var under tryckning i Stockholm. På denna slutsats grundar han sedan sitt slutomdöme om följderna af Grubbs verksamhet, hvilket innefattas i följande ord: »Men som prosten Grubb dem (nämligen de i berättelsen nämnda böckerna) i sitt hus bruka låter, försvarar och rekommenderar åt de enfaldiga såsom goda, så finner snart hvar opartisk kristen, hvad han bör häraf sluta, nämligen att kungl. edikter föraktas, dörren till entusiasteri och kväkeri vidt och bredt öppnas och i följd däraf oväsende först i religionen och sedan i politiken befrämjas.»

n. *Stockholms konsistorium och ärkebiskopen gilla Telins skrift.*

Redan den omständigheten, att en själaherde inom den evangeliska kyrkan uppträder såsom författare till en skrift sådan som denna, är en företeelse, värd att allvarligt uppmärksammas såsom ett uttrycksfullt tidens tecken. Dock skulle vi icke på långt när så länge, som nu skett, hafva uppehållit oss vid densamma, om den framkommit endast som uttryck af den privata meningen hos en man ur ledet af kyrkans prästerskap, hvilket emellertid icke var fallet. Vissa med dess offentliggörande förbundna åtgärder från kyrkliga myndigheters sida gifva nämligen i viss mån åt densamma utseendet af att vara ett uttryck för den allmänna meningen bland svenska kyrkans prästerskap. Senare uttalanden af prästeståndet berättiga oss ock att så anse den.

För att tillförsäkra sitt arbete ett större anseende och inflytande, än det kunde vinna endast på grund af författarens namn och dess egen beskaffenhet, sökte Telin att få en större auktoritet än sin egen att ställa bakom detsamma. I detta syfte begärde han Stockholms konsistorii utlåtande däröfver, innan han sökte tillstånd att trycka det.

Konsistoriet begärde ärkebiskopens yttrande. Utlåtandena utföllo gynnsamt.[1] Både ärkebiskopen och konsistoriet funno Telins anmärkningar väl grundade och ordentligen utförde samt förtjänta af att befordras i dagsljuset. Alltså hade tvenne

[1] Stockholms konsistorii protokoll den 15 aug. och 24 okt. 1722.

af den svenska kyrkans främsta myndigheter gifvit sin auktorisation åt en skrift, som väl torde få anses såsom det yppersta prof i svenskt original af teologisk grälsjuka, förkättringslusta, ovärdigt stridssätt och en med okunnighet parad förmätenhet vid hehandlingen af teologiska tvistefrågor.

Åtgärden kan förklaras endast däraf, att vederbörande helt säkert varit intagne af fördom mot Grubb och sannolikt endast helt flyktigt genomläst arbetet samt godkänt det hufvudsakligen i förlitande på, att förf. själf var man att stå för sina ord. Men den flyktighet och lättrogenhet i behandlingen af en så grannlaga och viktig angelägenhet, som här måste förutsättas, kan icke försvaras. Man tänke sig de verkningar en sådan skrift, sålunda auktoriserad, skulle hafva kunnat medföra, om den genom trycket blifvit utspridd bland allmänheten. Att dess verkningar emellertid inskränktes genom tryckningens uteblifvande var hvarken författarens eller hans lättrogne medhållares förtjänst. Trots de åtföljande rekommendationerna nekade nämligen Kongl. Maj:ts kanslikollegium att meddela tillstånd till skriftens tryckning. Den hade här förmodligen underkastats en fördomsfri och sorgfälligare granskning än den, som kommit den till del från ärkebiskopens och konsistoriets sida.[1] Antingen det var af hänsyn för Grubb personligen, för att skydda honom mot Telins orättfärdiga beskyllningar, eller på grund af en riktig aning om den skada, den skulle tillfoga den kristna församlingen, eller med anledning af skriftens inre motsägelser samt lögnaktiga och vrängda framställning, som tryckning vägrades, känna vi icke. Måhända hade alla tre synpunkterna fått göra sig gällande vid afgörandet.[2]

[1] Michell Grubb hade den 26 oktober 1722 genom en skrifvelse till kanslikollegiet anhållit om förbud mot tryckning af Telins skrift. Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

[2] En annan handling af samma art som den förut anförda synes Stockholms konsistorium hafva stått i begrepp att företaga, ehuru dess utförande förhindrades. Det synes hafva varit betänkt på att brännmärka Grubbs i det föregående behandlade predikan hos Arvid Horn såsom irrlärig, men förklarade slutligen, att det icke kunde befatta sig med denna sak, emedan kongl. kansliordningen och kongl. resolutionen och förklaringen på Stockholms konsistorii besvär af år 1723 den 23 sept. § 16 tydligen visade, att sådana arbeten böra censureras och öfverses af det konsistorium, under hvilket författaren lyder. Nordinska samlingen n:o 1984 skriften

o. *Grubbs försvarsskrift mot Telin: företalet.*

Telins arbete synes emellertid genom afskrifter hafva fått en ganska stor spridning. Denna gjorde en vederläggning af detsamma så mycket nödvändigare. En sådan utarbetades ock af Grubb samt utkom år 1723 under titeln »Högsträttmätige besvär inför hela then svenska christeliga församlingen öfver the öfvermåttan ogrundade, smädefulla och ochristeliga anmärkningar, som under Hr. Mag. Telins namn utkommit åhr 1722 emot min sannferdige berättelse af åhr 1721 om thet så kallade oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen uti Uhmeå församling.» [1] Skriften är försedd med trenne motton, af hvilka det första och det sista på ett träffande sätt afmåla Telins tillvägagående, hvartill de ock af förf. äro ämnade. De äro af följande lydelse: 1) »Vårt sekel är ganska rikt på kättare, dels i verkligheten och dels förmedelst deras skuld, som af en blind ifver, eller, rättare sagdt, som uti ursinnighet skrika ut en ofta i sig själf riktig mening, eller genom skrifter, som uppenbarligen vittna om deras egen fåkunnighet, söka att påhänga jämväl den renlärigaste kätteriets skamfläck».

(Prof. J. A. Schmid i Jena.)

---

36 k: »Errores in concione Dom. Rogati 1723 a præpos. Grubbe habita» torde innehålla de anmärkningar, som framställts i konsistoriet, och som detta varit böjdt för att offentligen gilla. Denna skrift utgör ett värdigt motstycke till Telins förut omtalade skrift och synes också, både af innehåll och form att döma, hafva Telin till författare, ehuru den är anonym.

[1] I registret öfver de akter och handlingar, som höra till kommissionens undersökningsprotokoll förekommer denna skrift under n:r 88, men saknas emellertid bland de öfriga kommissionshandlingarna. Af sidonumren synes dock, att icke skriften i sin helhet, utan endast företalet här varit upptaget. Vid anställda efterforskningar påträffades emellertid i kungl. biblioteket tvenne exemplar af densamma. I det ena exemplaret har hvarken företal eller själfva afhandlingen Grubbs underskrift. I det andra exemplaret har både företal och afhandling Grubbs egenhändiga namnteckning. Detta exemplar har därjämte å permen numret 88. Man skulle på grund däraf vid första påseendet vara färdig att draga den slutsatsen, att detta är det från kommissionshandlingarna bortkomna exemplaret. Sidonumreringen, jämförd med kommissionshandlingarnas, visar emellertid, att så icke är förhållandet. Däremot torde, att döma af ett yttrande i Grubbs själfbiografi, företalet till det sistnämnda exemplaret vara detsamma, som Grubb genom landtmarskalken Lagerberg ingaf hos samtl. rikets ständer.

2) »Om salig Arndt är kättare, så måste den heliga skrift, Herren Jesus själf, profeterna och apostlarna, Luther och alla rättsinnige lutheraner drifva idel kätteri.»

(Teologiska fakulteten i Rostock.)

3) »Den fromme Arndt har af Osiander blifvit ganska oskäligt behandlad. Osiander har nämligen bemött den fridsamme på ett ofridsamt, den sannfärdige på ett öfvermåttan osannfärdigt, den ödmjuke på ett högmodigt, eller, med ett ord, den gudfruktige på ett ogudaktigt sätt. Hvem må ej förundra sig öfver de dåraktiga och lama slutsatser, som Osiander gör på grund af Arndts tal, liksom ock öfver Osianders falska beskyllningar eller straffvärda förfalskningar af det, som han anför till bevis, tillika med flera liknande omsvep, hvilka allestädes sticka fram såsom öronen på Aesopi åsna. Men när man besinnar, huru Osiander redan förut hade åsidosatt all uppriktighet, beskedlighet och kristlig lära uti tvisten med teologiska fakulteten i Giessen, så är det icke underligt, att i denna hans kritiska skrift emot salig Arndt knappast något spår eller tecken till uppriktighet, beskedlighet och en kristlig lära finnes.»

(Prof. dr. Joh. Affelman.)

Skriften är indelad i två hufvudafdelningar: ett företal samt den utförligare vederläggningen. I det exemplar, vi följt, omfattar företalet 61 och själfva afhandlingen 139 sidor. Det här befintliga företalet är emellertid icke ett företal i vanlig mening. Man skulle kunna beteckna det som ett sammandrag af själfva afhandlingen, om icke vissa punkter af denna behandlades vida utförligare i företalet. Det utgör i själfva verket en i det hela kortare, annorlunda planlagd och utförd afhandling öfver samma ämne som den egentliga afhandlingen. Under det att Grubb i den egentliga afhandlingen punkt för punkt vederlägger Telin i samma ordning och med samma paragrafindelning, som förekommer i Telins skrift, utväljer han däremot i företalet de punkter, genom hvilkas utredning han kunde få orättfärdigheten af sin motståndares och rättfärdigheten af sin egen sak lättast erkänd.

Telin hade i tillägget till sin skrift, såsom vi förut sett, anfallit Johan Arndt. Då nu alla försök från ensidige, stridslystne s. k. ortodoxes sida att få denne inflytelserike förkämpe för en sann och lefvande kristendom af de kyrkliga myndigheterna och den allmänna meningen stämplad såsom kättare alldeles misslyckats, och Telin icke kunnat förebringa några nya bevis för hans föregifna kätteri, utan endast tagit hans långt förut nedtystade, värste motståndares parti, så hade han härigenom i högsta grad blottställt sig själf och därmed gifvit Grubb det yppersta tillfälle till både försvar och anfall. Frågan om Arndt upptager också mer än en tredjedel af hela det s. k. företalet. Såsom af hvad vi förut antydt framgår, faller sig försvaret för Arndt icke svårt. Emedan nu Grubb i början af sitt företal öppet bekänner, att han älskar, ärar och vördar Arndt såsom sin fader i Kristus samt fasthåller hans lära och vill efter det sig af Gud förlänta pund förkunna den under hela sitt lif, så blir ock försvaret för Arndt ett försvar för honom själf.

En annan punkt i Telins skrift, i hvilken Grubb med största framgång kunde upptaga striden med Telin, var frågan om Luthers auktoritet. Därför är ock, med undantag af frågan om Arndt, denna fråga den, som Grubb i sitt företal utförligast behandlar. Som förut är nämndt, hade Telin i 16:de paragrafen af sin skrift indirekt förnekat tillförlitligheten af läran om bättringen i Luthers skrifter samt antydt, att Luther själf skulle hafva medgifvit, att han icke alltid lärt rätt härom. Däremot anför Grubb yttranden af Luther själf, i hvilka denne förklarar, att han ifrån första stunden, han började skrifva, haft samma mening och aldrig lärt annorlunda eller skrifvit emot sig själf i fråga om tron, bättringen, synden, Guds nåd och dylikt.

Efter försvaret för Arndt och Luther, hvilket upptager mer än hälften af företalet, uppräknar Grubb några satser af Telin, hvilka han försäkrar sig skola i själfva afhandlingen visa vara stridande emot den sanna ortodoxien, nämligen Telins utsagor, att läran om försakelsens nödvändighet, om nödvändigheten af att korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser, dö synden, gå ut ifrån orättfärdigheten är en blott la-

gens predikan, att lagens gärningar äro frukter af en sann omvändelse, samt att någon kan värdigt gå till Herrens nattvard utan att vara fullkomligt rättfärdig. Därefter uppräknas de svåraste försmädelser, vrängningar, förfalskningar och motsägelser, till hvilka Telin gjort sig skyldig, t. ex. insinuationen, att Grubb och hans meningsfränder förnekade den treenige Guden, påståendet att Grubbs ord öfverensstämma med deras, som hålla den evangeliska församlingen för den babyloniska skökan, att katekesläsningen i Umeå hålles för skal utan kärna, att Grubb lärde, det människor kunna här i lifvet erhålla den högsta fullkomligheten, som är utan all svaghet och bräcklighet, samt att den heliga skrift är en död bokstaf, och att man af Guds ord ej kan hafva lif och salighet, att Grubb försvarade bönens öfning på ett sådant sätt, att alla andra plikter därigenom måste blifva eftersatte, och att däraf snart skulle kunna följa såväl kristendomens som det borgerliga lifvets undergång, att Grubb höll alla lutherska lärare för antikristi tjänare och de svage i tron ovärdige att begå Herrens nattvard, att Telin sålunda, indirekt, gör Grubb till papist, socinian, arminian, calvinist, anabaptist och weigelian samt tillämpar på honom profeten Esaias ord: »En dåre talar om dårskap och hans hjärta umgås med det ondt är, att han skall åstadkomma skrymteri och predika om Herren villfarelse, att han därmed de hungriga själar utsvälta skall», att han pådiktar Grubb de lärorna, att Guds ord har allenast en naturlig, moraliskt öfvertygande kraft, men ej en verkande kraft till trons upptändande, tvärtemot Grubbs uttryckliga förklaring § 16, att hedningarna kunna så väl blifva saliga i sin religion som kristna i sin, att han påstår Grubb lära så om nattvarden, att den ej blir annat än en blott utvärtes-ceremoni, följaktligen ej meddelar Kristi lekamen och blod, ej heller syndernas förlåtelse, att Grubb förtrampar Guds Son och testamentets blod såsom orent aktar, att Telin vänder sig till Grubb med de orden: »Herren näpse dig, satan, ja, Herren näpse dig!» att han tillskrifver Grubbs lära sådana verkningar, att snart Münzer och Knipperdolling lära vilja afföra undersåtarne från deras lydnadsplikt mot öfverheten och uppväcka uppror i regementsståndet. Ej utan skäl anmärker Grubb efter denna upp-

räkning, att han, ifall han vore saker till allt det, hvarför han här beskylles, vore en trolös man och menedare emot Gud, höga öfverheten och sitt fädernesland, som ej vore värd att lidas ibland ärligt folk eller i riket, ännu mindre att en timme få hafva själars omsorg under sina händer.

Till bestyrkande af sanningen i den tryckta berättelsens utsagor med afseende på sin ämbetsförvaltning och tillståndet i Umeå församling gent emot Telins beskyllningar anför Grubb Kungl. Maj:ts nådiga bref till konsistorium i Hernösand af den 31 januari 1722, hvari Hans Maj:t förklarar sig hafva förnummit, att kyrkodisciplinen och katekesförhören i Västerbotten, *utom Umeå stad,* icke förrättades med det allvar och efter det sätt, som kyrkolagen bjuder, samt visitationsberättelsen af biskopen, hvilken under sommaren 1722 i Västerbotten höll visitationer och prästmöte, vid hvilket Grubb till biskopens nöje presiderade, i hvilken berättelse han uttalar en mild mening om Umeå församling.

Vidare framhålles den skada, som fåvitske ifrare på grund af sin förkättringslusta åstadkomma, i det att många enfaldige i landet genom deras uppträdande föras till den öfvertygelsen, att den sanna gudaktigheten är en farlig sak, som man bör akta sig för. I sammanhang därmed erinras om nödvändigheten af att snart förhjälpa sanningen till sin rätt.

Anledningen till detta så beskaffade företal har utan tvifvel varit dels Grubbs farhåga för att den utförligare framställningen i själfva afhandlingen skulle på grund af sin längd afskräcka många från dess läsning, dels ock hans önskan att genom en sammanställning af de för Telin mest graverande punkterna i hans skrift låta hans fel så mycket tydligare framträda.[1]

p. *Grubbs försvarsskrift mot Telin: afhandlingen.*

I själfva afhandlingen följer Grubb, som förut är nämndt, paragrafindelningen i Telins skrift. En någorlunda fullständig

[1] Enligt i självbiografien meddelade upplysningar hade själfva vederläggningen utarbetats i Umeå samt med borgmästare Thavonius öfversändts till Stockholm i januari 1723, hvaremot företalet efteråt utarbetades i Stockholm, sedan Grubb i egenskap af förmyndare för sin aflidne broder Anders Grubbs minderåriga barn ditkommit i februari samma år.

redogörelse för dess innehåll skulle blifva alltför vidlyftig. Vi fästa oss därför endast vid de i ett eller annat afseende mest anmärkningsvärda punkterna i densamma.

På beskyllningen för att hafva vändt sig till orätt forum, då han i en tryckt skrift framlagt sin sak inför allmänheten, svarar Grubb, att han vändt sig till det forum, hvarest saken var anhängiggjord. Om anledningen till den tryckta berättelsen berättas utförligare i början af företalet. Grubb hade ifrån sin i Stockholm bosatte broder, handlanden Michell Grubb, erhållit afskrift af en skrift, med titel »Extrakt utur de skriftliga relationer och bref om det i Umeå församling uppkomna oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen» jämte underrättelse, att den i Stockholm vore så allmänt spridd, att den till Grubbs och hela församlingens förklening cirkulerade på kaffehusen. Som han ännu ej fått kännedom om den af konsistoriet till Kungl. Maj:t inlämnade anklagelseskriften, kunde han ej föreställa sig, att det ifrågavarande extraktet hade någon gemenskap med densamma,[1] utan betraktade den som en smädeskrift, hvilken han trodde sig fullt befogad att till sitt och sin församlings försvar offentligen vederlägga, alldenstund ingen annan utväg funnes gent emot sådana dolda smädetungor.

I tvisten om uttrycket i § 4, att en präst kan och bör hålla sin ed, anmärker Grubb, att, om det är Telins verkliga öfvertygelse, att prästeden fordrar fullkomlighet efter lagen, han då själf för att få ett stycke bröd som en legoherde vetande och viljande svurit en falsk ed, samt erinrar om de be-

[1] Den motsägelse, som förefinnes emellan denna Grubbs uppgift och den i de självbiografiska anteckningarna befintliga, är svår att förklara. Uppgiften i självbiografien är efter all sannolikhet af ett senare datum än den, som förekommer i företalet till försvarsskriften mot Telin. Men icke desto mindre är den förra att anse såsom den riktiga och den senare såsom oriktig. En jämförelse mellan konsistoriets klagoskrift till Kungl. Maj:t af den 30 nov. 1719 samt Grubbs sannfärdiga berättelse ådagalägger, att Grubb vid dennas författande känt till den förra. Den sannolikaste förklaringen synes oss vara den, att Grubb fick afskrift af det s. k. »extraktet», förrän han erhöll afskrift af den egentliga klagoskriften, och att han, innan han fått den senare, trodde, att extraktet var en särskild smädeskrift, som icke stod i något närmare sammanhang med konsistoriets skrifvelse, samt i denna tro började utarbetandet af sin berättelse.

tänkliga följderna af den läran, att en präst icke kan hålla sin ed.[1]

Orimligheten i att, då det är fråga om ett omnämnande af andras fel, såsom Telin gjort, uppsätta som regel ordspråket: »De absentibus et mortuis nihil nisi bene (om de frånvarande och döde bör man icke säga något annat än godt)», visar Grubb med följande ord: »Denna sentens finner jag väl hos hedningar, men icke någon synnerlig grund därtill hvarken i skriften eller sunda förnuftet, utan fast mera att den strider mot dem bägge; i synnerhet såsom observatorn den vill hafva universaliter förstånden och applicerad, utan att göra någon åtskillnad, emedan af samma ordspråk ock skulle följa, att man icke heller bör tala annat än godt om Hannas, Kaifas, Judas, Pilatus, Herodes, Muhammed, påfven i Rom, som äro både frånvarande och döde. Därför bör denna regeln oförgripligen så rättas: de absentibus et mortuis nihil nisi verum (om de frånvarande och döde bör man icke tala annat än sant).

Telins förklaring, att Grubb genom en rätt ämbetsförvaltning skulle hafva undvikit de många vedervärdigheter, han i sin skrift omtalar, bemöter han med hänvisning till skriftens och kyrkohistoriens alldeles motsatta vittnesbörd samt följande yttrande ur de symboliska böckerna: »Ibland hvad slags folk fromme lärare och åhörare finnas blifva de strax af världen utgifna och dömda för kättare och affällingar, ja, för upproriske och för det allrafördärfligaste röfvarepack». »Men», tillägger han, »kanske Västerbotten icke är i världen och världen i Västerbotten!»

Att, såsom Telin gör, låta påskina, att alla både andliga och världsliga myndigheter göra allt hvad deras ed och kristendom bjuder dem med afseende på kristendomens befrämjande,

[1] Tottie yttrar (Jesper Svedbergs lif och verksamhet, II, sid. 178), att det är ganska underligt att ecklesiastikdeputationen icke föreslog någon väsentlig förändring i prästedsformuläret på grund af prästeståndets framställningar 1689 och 1719 och Kongl. Maj:ts gifna löfte om ändring sistnämnda år. Förklaringen till detta förhållande ligger i Grubbs framställning af prästeden i sin försvarsskrift mot mag. Telin. Grubbs inflytande hos regeringen och ständerna, med undantag af prästeståndet, synes nämligen hafva varit ganska stort, och hans uppträdande torde hafva utgjort en af de närmaste anledningarna till, att den s. k. ecklesiastikdeputationen tillsattes. — Så framställer äfven Grubb själf dess tillkomst i sin självbiografi.

och beteckna förföljelser för ett nitiskt arbete i kristendomens tjänst såsom omöjliga där, hvarest man lefver under en kristlig öfverhet såsom hos oss, karaktäriserar Grubb med rätta som ett skrymtaktigt smicker. Till belysning af sist berörda yttrande af Telin framställer Grubb, i slutet af 4:de paragrafen, den frågan, om det icke är förföljelse nog att i hela landet utropas för en kättare och förförare, genom en allmän skrift förklaras och dömas som en mångfaldig kättare och svärmare, som entusiast, kväkare, indifferentist, kalvinist o. s. v., såsom det skett med Grubb i Telins hela skrift.

Den motsägelse Telin i 5:te paragrafen tillvitar Grubb i fråga om hans uppgifter angående kristendomskunskapen i Umeå, hvarom han en gång säger, att det härskade en fast allmän fåkunnighet och en annan gång, att en del kunde katekesen utantill och jämväl svar af spörsmålen, men utan allt förstånd, förefinnes naturligen endast under den förutsättningen, att man icke längre kan tillskrifva den fåkunnighet, som kan något utantill utan allt förstånd, utan måste tillerkänna honom en någorlunda god kunskap. Med anledning häraf skrifver Grubb, att om Telin antager denna förutsättning som riktig, »så är han dummare än en af gemene man, som skulle kunna vederlägga honom med det bekanta ordspråket: 'Läsa och intet förstå är att plöja och intet så'». »Ty», tillägger han, »det är ju emot allt sundt förnuft att kalla det någorlunda god kunskap, när man kan bära fram något ur minnet utan förstånd därom, emedan då en papegoja, som kunde lära något svar och tal, ock skulle sägas hafva någorlunda god kunskap.»

Med afseende på den i 9:de paragrafen af Telins skrift så förkättrade meningen, att psalmversen: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får», efter Grubbs ankomst till Umeå icke längre besannades därstädes, erinrar Grubb om det orimliga uti att säga, att de, som öfva sig uti en sann bättring samt förkofra sig i Guds kunskap och ett kristligt lefverne, skulle med fullkomlig tillämpning på sig själfva kunna sjunga: »Gud ingen bättring af oss får». Det oförnuftiga uti att af den omständigheten, att vissa människor icke kunna med full tillämpning på sig själfva sjunga de nämnda orden, draga den slutsatsen, att desse äro så fullkom-

liga, att Gud af dem icke mer kan fordra någon bättring, uppvisas genom följande slutledning af samma art som den, hvarpå den förenämnda slutsatsen grundar sig: »En student öfvar sig dagligen i sina studier och förbättrar sig däruti mer och mer. Alltså följer däraf, att han nu är så fullkomligen utstuderad, att man hvarken kan fordra mer af honom, ej heller han göra större framsteg.»

Sin utsaga, att på ett rätt predikande af Guds ord en daglig och årlig förkofring i Guds kunskap och ett kristligt lefverne nödvändigt måste följa hos de böjligaste, försvarar Grubb dels genom hänvisning på de betänkliga följderna utaf denna utsagas förnekelse, dels genom uppvisning af, att Telins förnämsta bevis emot dess riktighet, nämligen profeternas, apostlarnas och Kristi klagomål öfver de ogudaktigas obotfärdighet och de böjligastes tröghet och fåkunnighet, grundar sig på en sammanblandning af den naturliga, medfödda trögheten, som hindrar människan, att någonsin i detta lifvet ernå fullkomligheten, och det uppsåtliga motståndet emot Guds nåd. Förnekar man den nämnda nödvändiga verkan af Guds ords rätta predikan hos de böjligaste, men likväl häfdar Guds ords kraft och verksamhet, så ledes man till den kalvinska läran om en af människornas beskaffenhet oberoende, oemotståndlig nåd. Bevisade förhandenvaron af tröghet och fåkunnighet hos en kristen, att Guds ord icke verkat någon förkofring i Guds kunskap och kristligt lefverne hos de böjligaste, så skulle man nödgas påstå, att Guds ords predikan aldrig hos någon verkar bättring och förkofring, emedan aldrig någon har varit, är eller blir, hos hvilken icke finnes en naturlig tröghet och fåkunnighet i många stycken.

Med huru stor befogenhet Telin på grund af nämnda utsaga tillskrifver Grubb den villfarelsen, att en lärares nit och sorgfällighet tillägger Guds ord *en omvändande kraft,* visar denne genom att tillämpa Telins sätt att draga slutsatser på landtmannens såningsarbete. När en bonde med flit, sorgfällighet och försiktighet brukar sin åker och i rätt tid besår den med en ren och god säd, så skulle han, efter Telins sätt att tala, sägas tillägga säden en växande kraft, ehuru rätta förhållandet är, att han med all sin flit och försiktighet ingen

kraft inlägger i säden, men väl undanrödjer hinder för densamma att utveckla sin egen inneboende kraft, liksom han genom att vårdslöst bruka sin åker, försumma rätta tiden till utsäde eller genom att så oren och förfalskad säd kan hindra den goda sädens kraft att bära sin rätta frukt.

Den likaledes i detta sammanhang af Telin framkastade beskyllningen för pietistisk villfarelse med afseende på en opånyttfödd lärares ämbetsverksamhet vidrör Grubb endast i förbigående. Han antyder blott, att Telin utan den ringaste rättmätiga anledning framställt denna beskyllning, samt uttalar den förmodan, att icke ens den beryktade pietistfienden Johan Fredrik Mayer haft så höga tankar om ogudaktige lärare, som Telin syntes hafva, hvilken förmodan han bestyrker med följande af Mayer använda ord: »Om en predikant är allenast from, så gagnar han sig allena och icke andra, är han åter allenast vällärd, så har hans lära ingen kraft». I Grubbs skrifter finnes intet skäl till det antagandet, att han i denna fråga skulle hafva frångått den bibel- och bekännelseenliga ståndpunkten.

Telins bevis för, att Grubbs här ofvan omnämnda yttrande om verkningarna af ett rätt predikande af Guds ord strider mot den rena läran, kullkastas af Grubb därigenom, att han visar Telin hafva användt den af honom till bevis anförda teologiska regeln i ett mot dess mening stridande sammanhang och gifvit den en oriktig tolkning. Den nämnda regeln: »A mandato ad posse non valet consequentia» (efter Telins öfversättning: »Däraf att något befalles i Guds ord, följer icke, att det nödvändigt sker»), hade uppställts icke emot papismen, såsom Telin uppgifvit, utan emot socinianismen i striden om den fria viljan till bekämpande af dess sats, att människan kan af sina egna krafter utan Guds nåds verkan tro. Enligt den ursprungliga meningen skulle den följaktligen öfversättas sålunda: däraf att något befalles i Guds ord, följer icke att det kan af människan i egen kraft utföras; men denna ursprungliga mening har Telin ändrat, på det sätt som ofvan synes. Ursprungligen hade den ifrågavarande regeln alltså användts för att visa *den mänskliga viljans vanmakt* i fråga

om omvändelsen; Telin åter använder den för att visa *Guds ords vanmakt* i fråga om människans helgelse.

Telins förklaring, att Grubbs ord om katekeskunskapen såsom nödvändig förutsättning för förstående af predikan innebära en förnekelse af Guds ords klarhet, kraft och verkan, innefattar följande resonemang: efter som en fåkunnig, som icke förstår bokstäfverna i kristendomen, icke kan förstå predikningar, så måste Guds ord ej vara klart, kraftigt och verkande. Detta åter är lika förnuftigt som att säga: eftersom en skolgosse icke förstår hvad en professor i teologi föredrager för studenter och magistrar om andliga saker, så följer däraf, att Guds ord, som han lärer, icke är klart, kraftigt och verkande.

Med anledning af att Telin genom åtskilliga konster sökt gifva ett sken af berättigande åt sitt påstående, att Grubb utgifvit en enligt den rena läran af den Helige Ande verkad kunskap för ett allenast naturligt och köttsligt verk, visar denne, att tvisten mellan honom och Telin gäller svaret på frågan, »om den, som kan såsom en papegoja och alltså utan allt förstånd utantill framföra några öfverlästa ord af katekesen, må sägas hafva en rätt kunskap, sådan som en kristen bör hafva och följaktligen icke är ett naturligt verk, utan af den Helige Ande». I Telins framställning är denna fråga jakande besvarad; Grubb åter förklarar, att »denna blotta minneskunskapen är af samma natur som en papegojas, hvilken ock kan lära någon bit utantill och som Bileams åsna stafva fram, dock bägge utan allt förstånd», och att »så litet som den enes minneskunskap är den Helige Andes verk, så litet är den andres», samt tillägger ytterligare, att »aldrig någon ännu varit så grof, att han tillskrifvit den Helige Ande ett sådant utantilläsande utan allt förstånd, utan hållit det för ett blott naturligt minnesverk».

Om Telins klagan i § 15, att Grubb bortförde de enfaldiga själarna ifrån enfaldigheten i Kristus, yttrar sig Grubb med följande ord: »När han beklagar, att jag förförer de enfaldiga själarna ifrån enfaldigheten, så lär han med *enfaldigheten* förstå katekesens blotta utantill-kunnande, som han här allestädes gillar och försvarar såsom en rätt kristendomskunskap,

och alltså sammanblandar han åter förståndets enfaldighet, som Paulus förkastar och varnar för, med hjärtats enfaldighet, hvilken aposteln ofta förmanar till, att nu här allenast nämna 1 Kor. 14: 20: »Käre bröder, varen icke barn i förståndet, utan varen barn i ondskan, men i förståndet varen fullkomlige! Nu tillstår jag gärna, att jag håller en sådan förståndets enfaldighet för en surdeg, som ej är bättre än de fariseers munkristendom var, och därför vill leda mina åhörare ifrån en slik fåvitskhet till den saliggörande Guds kännedom, som bör fattas med förstånd och hjärta, Joh. 17: 3.» Telins försök i § 16 att försvara uttrycket »en blott lagens predikan» såsom en riktig beteckning för predikan om det, som hör till den troende människans förnyelse och helgelse, samt uttrycket »lagens gärningar» såsom rätt benämning på frukterna af en sann omvändelse tillbakavisas af Grubb såsom en på stor okunnighet i teologien beroende sammanblandning af förnyelsens och helgelsens verkande orsak med deras norm och rättesnöre. Af hans ord härom, som i öfverbevisande klarhet icke lämna något öfrigt att önska, må följande här anföras: »Normen eller rättesnöret, hvarefter de gärningar, som Guds Ande verkar i en trogen, skola inrättas, är lagen, och däraf lär Telin i oförstånd hafva tänkt, att förnyelsen bör heta en blott lagens predikan och de trognes gärningar, lagens gärningar, som han dem uttryckligen här kallar, tvärt emot Paulus, som i Gal. 5: 22 kallar allt sådant 'Andens frukter', ty en gärning får ju icke sitt namn af regeln och rättesnöret, hvarefter den förrättas, utan af den verkande orsaken, eller den som åstadkommer den, ty dens är ju gärningen, som den gör och verkställer. Nu verkas de trognas goda gärningar icke af lagen, som är normen, utan af Anden, som kommer med tron af evangelii nådepredikan. — — — Af samma oförstånd härflyter ock hvad han strax här säger, att *man skall lämna evangelium sitt rum och sedan drifva lagen och lagens gärningar som frukter af en sann* omvändelse. Här förråder han åter en grof och med den heliga skrift och vår rena lära högst stridande villfarelse, i det han gör lagens gärningar till omvändelsens frukter, då likväl skriften skiljer de bägge slagen

så långt ifrån hvarandra som himmelen ifrån jorden, emedan de äro af olika, ja, såsom tvenne sinsemellan helt stridiga ting, af alldeles skiljaktig natur, hvarföre Paulus säger i Gal. 3: 10: '*Alla de, som med lagens gärningar umgå, de äro under förbannelsen*', och sålunda skulle alla trogne, hos hvilka man, efter Telins grufliga teologi, bör drifva lagens gärningar, vara under förbannelsen.» Den här uttalade meningens riktighet styrkes ytterligare med citat ur den heliga skrift och de symboliska böckerna.

Om den rättfärdiggörande trons förhållande till gärningarna lämnar Grubb förmedelst en lång följd af citat från utmärkta lärare en synnerligen klar framställning till bemötande af anklagelsen för villfarelse i läran om rättfärdiggörelsen. Denna framställning anknytes till Telins falska påstående, att Spener lärt, att tron, endast så vida hon är verkande genom goda gärningar, rättfärdiggör, och att goda gärningar följaktligen äro nödvändiga icke allenast för den, som är rättfärdigad, utan ock för den, som skall bli rättfärdig och salig. Gent emot detta påstående anmärker Grubb, dels att Telin genom en mot Speners mening stridande tolkning af hans ord påbördat honom något, som han aldrig lärt, dels att hvad Spener verkligen lärt, långt före hans tid blifvit lärt af oräkneligt många erkändt renlärige män inom kyrkan. Att Spener med sitt åsyftade yttrande (»Fides operosa justificat») icke velat säga, att gärningarna medverka med tron i rättfärdiggörelsen, utan endast att den rättfärdiggörande tron aldrig är skild från gärningarna, ehuru dessa i rättfärdiggörelsen icke medverka med tron, bevisas genom anförande af Speners egna ord härom, så lydande: 'Då jag talar om rättfärdiggörelsen, tillskrifver jag alltsammans så helt och hållet Guds nåd och Kristi förtjänst, så att jag ock utesluter tron (så vida hon anses som ett verk och en gärning). Då jag talar om, huruledes och huruvida tron rättfärdigar, utesluter jag *allt* hvad allenast hafver sken af gärning. — — — Alltså blifver detta satsen, att tron, som är en gudomlig kraft eller en öfvermåttan drifvande makt och genom kärleken verkande, *rättfärdigar allena, icke så vida hon är verkande, utan långt ifrån allt afseende på gärning*

eller gärnings uppsåt, medelst blotta omfattandet af Kristi förtjänst' (Consil. Lat. P. 3 pag. 349). Att å andra sidan Speners betonande af, att den rättfärdiggörande tron är en verksam tro, i den mening att hon i sig oskiljaktigt innesluter gärningar, hvarken är. något nytt eller irrlärigt ådagalägges genom citat ur symboliska böckerna samt andra skrifter af framstående rättrogne lärare, t. ex. Gerhard, Quenstedt och Hutterus. Ur apologien anföres följande yttrande: »Apostelen Jakob nekar rätteligen, att vi genom en sådan tro, som är utan gärningar, d. v. s. en död tro, varda rättfärdige».

I andra citat belyses genom exempel det förhållandet, att gärningarna äro närvarande hos tron vid rättfärdiggörelsen, ehuru de icke medverka till densamma. På ett ställe erinras om, huru endast färgen hos ett äpple verkar på synsinnet, ehuru äpplet alltid har icke allenast färg, utan på samma gång äfven smak och lukt. På ett annat ställe heter det: »Vi varda rättfärdigade af tron allena, men ej af en tro, som är allena och ensam. Ty den sanna tron kan ej verkligen vara ensam, d. v. s. utan kärleken. Tron har den besynnerliga egenskapen, att hon allena omfattar Kristi förtjänst och gör oss rättfärdiga, men däraf följer ej, att trons dygder eller gärningar äro alldeles afskilda ifrån henne. T. ex. en människa är aldrig utan färg, men likväl brukar hon sitt förstånd utan färgens tillhjälp. Likaså är handen på människans kropp aldrig allena, d. v. s. utan de andra lemmarna, likväl emottager den allena det som gifves.»

Till svar på Telins anklagelse för pietistisk villfarelse i läran om likgiltiga handlingar, hvartill han skulle hafva gjort sig skyldig, därigenom att han, såsom Telin i § 17 påstått, fördömt ärbart dansande såsom synd, yttrar Grubb bland annat följande: »Hvad dansande i sig själft anbelangar, af hvilkets ogillande Telin vill göra kätteri, så håller jag så före, att stridigheter däröfver höra till de onyttiga disputeringar, som Paulus fördömer i 1 Tim. 6: 5, ty om Telin och andra med honom först bemödade sig att få en sådan tro, som d:r Luther beskrifver i symboliska böckerna pag. 701, att hon gör en kristen till en platt annan människa etc., om säger jag, Telin först

lagade, att han blefve så förvandlad till hjärta, håg och begärelse, och kände hos sig de egenskaper, som där tillägges den rätta tron, och funne sedan behag i att dansa, så kunde han med skäl påstå frihet därtill. Samma frihet bör han ock å andra sidan lämna dem, som eljest både i lära och lefverne rätta sig efter Guds ord, men tilläfventyrs hålla dansa för synd och därföre underlåta det, helst så länge han icke kan visa, att det i Guds ord någonstädes utgifves för en trosartikel, att dansa ej bör hållas för synd, och att de måste göras till svärmare, som förmena tvärt om; ty är det ett medelting, som Telin själf säger, så kan man ju utan själens fara och saklöst däruti fara vilse samt låta bli att dansa.»

För att rätt tydligt lägga i dagen, huru oförnuftigt Telin dragit slutsatser, då han i § 23 på grund af den omständigheten, att Grubb på ett ställe vid omnämnandet af tron icke uttryckligen angifvit Guds ord såsom medel till dess upptändande, tillvitar honom förnekelse af Guds ords kraft att upptända den samt en hel rad därmed sammanhängande villfarelser, visar Grubb, att äfven apostelen Paulus, om Telins resonemang vore riktigt, måste förklaras förvunnen till samma villfarelser, som blifvit Grubb påbördade. Äfven Paulus talar nämligen på åtskilliga ställen om gudomliga nådeverkningar utan att uttryckligen nämna, att de åstadkommas genom nådemedel. Så är t. ex. fallet, då han i Ef. 1: 17—18 beder Gud, att han måtte gifva efeserna visdomens och uppenbarelsens ande till sin kunskap och upplysa deras förstånds ögon, samt då han i kap. 3: 16:de och följande verser beder om kraft och upplysning utan att på någondera stället nämna något medel, hvarigenom det begärda skulle komma efeserna till del. Enligt Telins bevisningssätt gent emot Grubb skulle han därmed hafva gjort sig skyldig till förnekelse af nådemedlens verkningskraft i de på dylika ställen ifrågavarande hänseendena.

Mot Telins i § 26 antydda mening, att långa böner i och för sig, blott på grund af sin längd, skulle strida mot Jesu ord i Matt. 6: 7, gör Grubb den anmärkningen, att om Telins tolkning af det anförda språket vore riktig, 1) Kristus skulle hafva motsagt sig själf både med *ord,* då han i Luc. 18 lär

oss att alltid bedja och icke förtröttas, och med *handling*, då han själf använde hela nätter till bön (Luc. 6: 12), 2) apostlarne, till hvilka han i Matt. 6: 7 egentligen talade, skulle hafva försyndat sig allra mest däremot, i det att de enligt Apostl. 1: 14; 6: 4 voro ihärdige uti bönen.

q. *Slutomdöme angående skriftväxlingen mellan Grubb och Telin.*

Att Grubb i de allra flesta punkter och i alla de viktigaste har rätten på sin sida i tvisten med Telin synes oss obestridligt. Hans beteende gent emot Telin kan likväl icke sanningsenligt framställas såsom helt och hållet oklanderligt.

Hvad själfva uttryckssättet angår, har han själf funnit sig föranlåten att i slutet af sin skrift däröfver afgifva en förklaring. Han yttrar sig nämligen där på följande sätt: »Sist måste jag ock påminna detta, att jag väl kan föreställa mig, att det torde förekomma många, särdeles dem, som äro benägna att tyda allt till det värsta, underligt, att jag här och där brukat några hårda utlåtelser. Men så är att veta, att jag alldeles icke har någon böjelse till en hård skrifart, och därföre har jag nu ofta måst tvinga mig själf att uttrycka Telins blindhet och arghet med de expressioner, som någorlunda svara emot själfva gärningen, ändock hvar opartisk kan finna, att hans ofog och svaghet i resonerande merendels äro så stora, att de icke kunna så exprimeras och uttryckas, som de äro i sig själfva. Jag önskade, att alla vederbörande både kunde och ville tillbörligen examinera saken och själfva gifva barnet namn, så skulle man med nöje gå allt hårdt ljudande förbi och vara nöjd att med de lindrigaste ord föreställa vederpartens framfart. Men som denna försvarsskrift är egentligen skrifven för de partiske, som äro intagne af fördomar och förvillade omdömen, ty har man måst kalla scapham scapham och gifva saken sin rätta färg. Hade jag funnit lindrigare ord att föredraga observatorns oanständiga förfarande, vridande och vrängande så synligen för allas ögon, som det är i sig självt, sannerligen, jag hade det gärna velat göra. Men om, t. ex., en man ville försvara att 3 gånger 4 vore 15, att dygd vore

odygd, försummelse och lättja vore nitälskan om gudaktigheten, och dess rätta öfning vore synd o. s. v., skulle jag då göra en sådan orätt, om jag sade, att han vore oförnuftig, obeskedlig, gudsfruktans förstörare och ogudaktighetens försvarare.»

Trots denna förklaring kunna vi emellertid icke i allo gilla tonen i Grubbs skrift eller frigöra oss från det intrycket, att köttsligt nit på ett och annat ställe förestafvat den. Äfven själfva bevisföringen gifver anledning till anmärkningar. Grubb begagnar sig på ett och annat ställe af Telins oskicklighet i framställningssättet för att vederlägga honom, äfven där han synes hafva bort erkänna anmärkningens sakliga befogenhet. Därjämte är ett och annat af Grubbs bevis i och för sig ohållbart. En modifikation af enskilda uttryck hade med rätta bort erkännas behöflig. Men Grubb gör emellertid icke det ringaste medgifvande, utan söker gendrifva hvarenda anmärkning af Telin såsom obefogad och gör sig sålunda skyldig till rätthafveri.

Hans försvarsskrift är oaktadt allt detta af en sådan beskaffenhet, att Telin och hans meningsfränder hade allt skäl att lyckönska sig till att hafva förgäfves sökt utverka tillstånd till tryckning af den sistnämndes skrift, emedan dess tryckning otvifvelaktigt skulle hafva medfört tryckning äfven af Grubbs vederläggningsskrift. Grubbs uppgift i självbiografien, att prästeståndet äfven efter erhållen kännedom om hans svarsskrift skulle hafva hos Kongl. Maj:t anhållit, att Telins skrift måtte få tryckas, är oriktig, hvilket vi längre fram skola bevisa.

r. *Prästeståndets uppträdande emot Grubb vid 1723 års riksdag.*

I januari 1723 hade Grubb med borgmästaren i Umeå, Thavonius, sändt sin skrift mot Telin till Stockholm. Kort efteråt blef han emellertid själf kallad dit i egenskap af förmyndare i sin broder Anders Grubbs sterbhus. Till följd däraf anlände han till Stockholm den 4 februari och vistades där i

4 månader.[1] Det var under denna tid han utarbetade det företal till skriften mot Telin, för hvars innehåll vi i det föregående redogjort. Redan den 28 februari var det emellertid fullbordadt. Ett exemplar öfverlämnades nu till censor librorum, kanslirådet Rosenadler, ett annat exemplar ingafs genom landtmarskalken Lagerberg hos samtl. rikets ständer med begäran, »att denne disput, som ett helt konsistorium tagit sig sak i, måtte af rikets ständer upptagas, undersökas och afgöras», hvarvid Grubb önskade blifva hörd för att få muntligen föredraga mera.

Grubbs till ständerna ingifna skrift remitterades den 27 mars till prästeståndet. Vid dess öfverläggning angående Grubb den 2 maj klagar preses[2] öfver, dels att Grubb låtit af trycket utgifva en anstötlig skrift, hvaremot Telins vederläggning ej fått tryckas, dels att han än vidare ämnade utgifva en traktat för att genomhäckla Telin »samt därtill författat ett vidlyftigt och eftertänkligt företal, hvilket han allena till ridderskapet och adeln öfverlämnat, men som dock uti deputationen för riksdagsärendenas åtskiljande remitterats till prästeståndet».[3] Efter ytterligare förhandlingar den 8 och 15 maj ingick ståndet till Kongl. Maj:t med en skrifvelse af sistnämnda datum, i hvilken det uttalar sitt ogillande af Grubbs år 1721 utgifna berättelse, förklarar att den innehåller otidig egen berömmelse och andras förklening, att den förorsakat nog oro, att det hade varit önskligt, att den ej befordrats till trycket, att Grubbs traktat mot Telin skulle åstadkomma ännu större skada än den förre, samt anhåller, det Kongl. Maj:t täcktes så förfoga, att prosten Grubb måtte allvarligen anbefallas att emellertid alldeles afstå ifrån att utgifva några skrifter, på hvad sätt det vara må, emedan de icke tjäna till annat än att väcka split och oväsende, och att ofördröjligen resa hem till sin församling.

---

[1] Under denna vistelse i Stockholm höll Grubb utom den predikan hos grefve Arvid Horn, hvilken i det föregående refererats, ytterligare tvenne predikningar, den ena på långfredagen i Katarina kyrka, den andra på 2:dra söndagen efter Påsk hos grefve Tessin.

[2] Biskopen i Linköping, Torsten Rudeen, som den 18 januari enhälligt valts till ståndets talman på grund af ärkebiskopens af sjuklighet föranledda frånvaro.

[3] Prästeståndets riksdagsprotokoll den 2 maj 1723.

Den 28 maj var Grubbs sak ånyo föremål för behandling i prästeståndet. Prosten Serlachius fäste ståndets uppmärksamhet på ett tillkännagifvande i Stockholms posttidningar, att prosten Grubbs år 1721 tryckta berättelse om kyrkodisciplinen fanns till salu hos bokbindaren Klemm på Västerlånggatan, hvilket tycktes vara mycket betänkligt. På preses förslag beslöts att i en skrifvelse till Kongl. Maj:t begära, att alla exemplaren af den nämnda skriften måtte konfiskeras såsom ock flera andra utkomna anonyma skrifter, som kunna namngifvas, »hvilka ståndet obeskedligen röra».

Samma dag upplästes i ståndet ett bref, som Grubb dagen förut ingifvit hos Stockholms konsistorium. Ryktet om konsistoriets gillande af Telins skrift hade både i Stockholm och Norrland, särskildt i Umeå, gjort folket villrådigt, hvad det skulle tänka om Grubb och hans lära. Han hade därför af konsistoriet begärt upplysning om, huru det förhöll sig med dess af ryktet omförmälda godkännande af Telins skrift, och på samma gång underrättat om sin afsikt att inom kort på egen bekostnad låta trycka såväl Telins skrift som sin egen vederläggning af densamma, hvartill han redan på behörig ort anhållit om tillåtelse.

Efter nämnda brefs uppläsning beklagade preses det alltför bedröfliga tillstånd, i hvilket vår församling råkat, samt förmanade hvar och en att med redlighet och tysthet handtera, hvad som till dess afhjälpande kunde komma att i ståndet på ett eller annat sätt behandlas.[1] Beslutet blef, att man med det första skulle affärda en sådan skrifvelse, som ofvan omförmälts, och däruti jämväl omnämna detta sista Grubbs förehafvande samt söka att afstyra det och i stället låta bägges skrifter skärskådas af den begärda kommissionen.

Detta beslut kom dock icke till verkställighet förrän i slutet af september förmodligen af det skäl, att man fann det

---

[1] Doktor Erik Benzelius hade den 25 maj föreslagit, att hvar och en måtte med ed befria sig från misstanken att hafva utspridt hvad som i ståndet afhandlats ang. superintendenten Esberg och Nils Grubb. Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia af S. P. Bexell, A. Ahlqvist och A. Lignell. Stockholm 1835, s. 184—185.

olämpligt att med endast några dagars mellantid uppvakta Kongl. Maj:t med tvenne skrifvelser af hufvudsakligen lika innehåll. Skrifvelsen är dagtecknad den 23 sept.[1] samt å prästeståndets vägnar undertecknad af biskop Torsten Rudeen. Endast dess första del gäller Grubb särskildt; i det följande behandlas åtskilliga andra religionsangelägenheter. Konfiskation af Grubbs år 1721 utgifna berättelse begäres icke i uttryckliga ordalag. Prästeståndet förklarar sig endast hafva orsak att beklaga, det nämnda skrift så dristigt utsprides bland allmänheten, ehuru den utkommit utan något konsistoriums censur. Med afseende på Grubbs afsikt att utgifva de mellan honom och Telin växlade skrifterna anser ståndet, att en sådan åtgärd endast skulle ytterligare öka den redan förhandenvarande, beklagliga tvedräkten, samt anhåller, att Kongl. Maj:t ville nådigst till vederbörande uppsyningsmän öfver boktryckerierna ställa allvarsamma order, att hvarken dessa nämnda eller andra dylika skrifter måtte på något sätt i dagsljuset befordras.

Till ytterligare belysning af prästeståndets ställning till Grubb må ur sist nämnda skrifvelse äfven följande utdrag, såsom gällande Grubb i främsta rummet, meddelas: »Och såsom under denna ännu påstående riksdag här i staden ej utan bedröfvelse måst förmärkas, att jämväl inom vårt stånd finnas sådana personer, som gjort sig nog misstänkte, att hos sig hysa den pietistiska surdegen, i det de genom mörka och tvetydiga ordalag samt eljest hårda och obetänksamma predikningar till andras förkastande och försmädande Guds värda församling oroa och sina åhörare i konfusion och ovisshet bringa, ja ock genom offentliga skrifter sin böjelse för det pietistiska svärmeriet icke fördölja, hvilket otillbörliga och mycket straffbara självsvåld utaf sådana personer, som skulle långt bättre förstå och veta andra på vägen att anleda, ej kan utan allra skadeligaste påföljd lämnas opåtaldt eller släppas handlöst. Alltså finner konsistorium regni sin skyldighet fordra, att nu äfven i underdånighet anhålla, det Eders Kongl. Maj:t täcktes i nåder för-

[1] Öfverlämnades till Kongl. Maj:t af en deputation från prästeståndet under Rudeens ordförandeskap, hvilken hade företräde i rådet den 28 september. Jfr rådsprotokollet för nämnda dag.

ordna, att ärkebiskopen måtte ju förr ju hällre sig hit förfoga och taga sig till biträde bägge här varande konsistoriers presides och assessores och, om så nödigt pröfvas, flere gudfruktige, lärde och försökte prästmän, att så väl desse prästmäns förhållande såsom ock allt öfrigt, som till en sann kristendoms i lära och lefverne upphjälpande kan pröfvas oumgängligt, med hvarannan upptaga, undersöka och, så vida dem tillkommer, afgöra.»

s. *Grubbs skrifvelse till Kongl. Maj:t angående saken mellan honom och mag. Telin.*[1]

När Grubb ända till i november förgäfves väntat svar på sin förut omnämnda begäran om tillåtelse att få trycka de skrifter, som växlats mellan honom och Telin, och därjämte under tiden sannolikt erhållit kännedom om prästeståndets åtgärder i syfte att förhindra tryckningen, ingaf han till Kongl. Maj:t en skrift, hvars hufvudsakliga innehåll vi här meddela. Sedan han i korthet redogjort för hvad som dittills förelupit i striden mellan honom och Telin, erinrar han om, att saken mellan honom och Telin egentligen ingenting har att göra med den till Umeå förordnade undersökningskommissionen. Denna hade nämligen att rannsaka om de angifna res facti; mag. Telin åter hade i sin skrift tagit Grubbs tryckta berättelse till grund såsom den där innehölle de gröfsta kätterier, långt utöfver det antal, jämväl af annan beskaffenhet än de, som hans ovänner förut angifvit. Han ansåg därför, att dröjsmålet med kommissionen icke borde utgöra något hinder för tryckningen af hans och Telins skrifter.

Sådana mål som detta borde utageras på det sättet, att de dels underställdes hela församlingens omdöme, dels öfverlämnades till skärskådande och pröfning åt församlingens gode män. Hvad det förra beträffade, så hade han genom sin anhållan att få trycka de växlade stridsskrifterna förklarat sig redo att underkasta sig församlingens allmänna omdöme, hvad däremot det senare angick, så önskade han, att Kongl. Maj:t

[1] Under n:o 84 bland kommissionshandlingarna.

täcktes förordna oväldige män, icke allenast af läroståndet, utan äfven af andra församlingens ledamöter att efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen undersöka tvisten mellan honom och Telin samt därefter inför hela riket kungöra dess oförfalskade sammanhang.

Blefve målet mellan honom och Telin icke behandladt på ofvan nämnda sätt, skulle det aldrig lyckas att få ett önskvärdt slut på detsamma. Behandlades det endast af vissa gode män, hvilka han hoppades skulle finna honom oskyldig, så skulle likväl de ogynnsamma tankar, som folket i hela landet fått om hans lära, därigenom icke kunna utrotas särskildt därför, att riksdagsmännen, som hört mycket ondt om honom och ingen kunskap hade i saken, skulle komma att ytterligare utbreda och befästa de oriktiga meningarna om honom. »Det pietistiska smädenamnet är numera», förklarar han, »så förhatligt och vederstyggligt vordet, att misstanken om den, som därmed blifvit en gång belagd, biter sig så hårdt in, att den svårligen kan utplånas.»

Låte man det åter bero därvid, att stridsskrifterna tricktes, utan att någon undersökning af gode män förordnades, hvilka med sitt omdöme biträdde den oskyldige, så skulle väl de rättvise därigenom låta rätta sig, men de orättvise skulle därmed icke låta sin mun tillstoppas, utan honom och sanningen till förfång fortfara att smäda som förut.

Angående utagerande af religionsmål i allmänhet genom offentlig skriftväxling yttrar han sig sålunda: »Jag kan icke annat begripa, än att denna proceduren med stridsskrifter i religionsmål är rättmätig och försiktig, särdeles vid de bedröfliga omständigheter här i riket med religion nu äro, hvarest oväsendet tagit så öfverhand, att det ej mera kan dämpas därigenom, att saken alldeles lägges neder. Jag håller oförgripligen före, att om ett par män af hvardera partiet hade för länge se'n offentligen inför hela församlingens åsyn fått genom trycket agera med hvarandra, så hade ock för länge se'n de syndiga calumnier väl fått en ända och de i sanning befintliga svärmerierna kommit i dagen.»

Han påpekar därefter, att det för den kristna församlingens trygghet och säkerhet är högligen nödvändigt att få saken

mellan honom och Telin afgjord. Till och med rikets lekamliga välfärd fordrade det på grund af det nära sammanhang, som råder emellan andligt och lekamligt välstånd. »Den rena läran är», heter det, »när hon med tillbörligt nit och och flit samt kristlig försiktighet drifves, ett behagligt, kärt och angenämt ting, som alla billiga människor efter riktig och tydlig underrättelse därom, förmedelst Guds förekommande nåd, ej så ogärna anamma, fastän det går något trögt i förstone, särdeles hos dem, som äro komne till åren och genom elaka vanor förökt sin medfödda motsträfvighet. Och således gör den rena, himmelska sanningen icke allenast goda kristne, utan ock goda, ärliga, trogna, nyktra, sparsamma och fridsamma undersåtar, som stå i vänskap med sin skapare och följaktligen af honom njuta allehanda välsignelse, hvarigenom land och rike kan må väl och, såsom genom en genväg, komma till den sällheten, som eljest så allmänt önskas och åstundas, men aldrig med beständighet kan ernås utan det rätta fundamentet, som ligger i den sanna religionens efterlefnad eller i en sannfärdig kristendom. Alla de nu, som antingen drifva en lögnaktig lära, som icke är om gudaktigheten, eller ock allenast vedertaga med munnen en riktig bekännelse därom, men, särdeles om de äro lärare, ingen frukt därmed skaffa hvarken hos sig själfva eller andra, äro fördärfliga icke allenast i ett teologiskt utan ock i ett politiskt förstånd, icke allenast för församlingen, utan ock för riket, hvilket blifver så mycket svårare, när de jämväl söka hämma och undertrycka de rättsinniges sannskyldiga nit, såsom mag. Telin och hans medhållare gjort med deras upptåg emot mig.»

Det med denna skrift närmast afsedda resultatet, nämligen tillstånd att trycka stridsskrifterna, som växlats mellan honom och Telin, samt tillsättning af en särskild kommission för att rannsaka och döma dem emellan, blef icke vunnet. Prästeståndet lyckades både då och den närmast följande tiden förhindra de ifrågavarande skrifternas offentliggörande genom trycket. Sedermera föll hela saken så småningom i glömska, och skrifterna hafva förblifvit otryckta.

Någon särskild kommission synes icke heller någonsin hafva blifvit tillsatt speciellt för detta mål. Något vann dock

Grubb genom denna skrifvelse. Den kommissionsundersökning, hvarom Kongl. Maj:t redan år 1720 förordnat, men som ända dittills blifvit fördröjd,[1] blef därigenom påskyndad. Grubb hade nämligen i sin skrifvelse äfven framhållit önskvärdheten af dess snara förverkligande.

[1] Till förekommande af dylika dröjsmål med afgörande af sådana religionsärenden föreskref Kongl. Maj:t genom kungl. brefvet den 8 maj 1731 på hemställan af riksens ständer, att sådana ärenden skulle framför alla andra kriminalsaker föredragas, samt genom Kongl. Maj:ts stadga den 20 mars 1735 att de skulle såsom riksvårdande skyndsammast afgöras, hvilket justitiekanslern hade att öfvervaka. Sven Wilskman: Svea rikes ecclesiastique verk. Örebro 1781, sid. 567.

(Forts.)

Edvard Wermcrantz.

Bidrag till Visby stifts historia.

II.

Visby stift under Spegels ledning.

(Forts. fr. föreg. årg.)

Liksom Spegel stod på förtrolig fot med sina konsistorialer, så tyckes äfven det bästa förhållande ha rådt mellan honom och prästerna i allmänhet. Han visade sig mån om deras bästa. I sina ämbetsmemorial till K. M:t gjorde han ofta framställningar såväl till förmån för ståndet i gemen som för enskilda prästmän. Därvid visade han aldrig någon partiskhet för »de svenske», lika litet som hans åtgöranden någonsin förestafvades af lust att hämnas på dem, som under den föregående oroliga tiden uppträdt mer eller mindre opålitligt. Äfven för dem har han ofta ett godt ord.

Mot den stackars Henrik Schacht, kyrkoherde i Visby, hvilken under krigstiden hade illa förgått sig, i det han i en smädeskrift hade angripit de svensksinnade på ön — särskildt hade han smädat ståthållaren Cedercrantz — ådagalade Spegel stor välvilja. Han sökte att i möjligaste mån skydda honom. Schacht var förut kyrkoherde såväl i Visby som i Fole, hvilket senare gäll han genom kungligt bref erhållit såsom ett slags prebende. Först förlorade han Visby. Det öfverlämnades i stället åt Spegel, enär stadspastoratet af gammalt varit förenadt med superintendenturen, ehuru Brodinus för att undkomma en del obehag hade erhållit kungligt tillstånd att i stället öfvertaga Lärbro.

Spegel afstod dock under en tid sina inkomster af stadspastoratet till förmån för den afsatte kyrkoherden. Och sedan

hemställde han i ett ämbetsmemorial, huruvida den stackars mannen icke skulle få behålla sitt prebendegäll, enär han hade förlikt sig med ståthållaren och återkallat sina injurier. Äfven generalguvernören Johan Olivecrantz fällde liknande förbön för honom.[1] Men K. M:t förklarade, att det vore betänkligt att låta honom få behålla gället, »ty om andra skulle se sådana otillbörligheter ostraffade, så lära de ingen sky draga en annan gång att begå detsamma».

Spegel förtröttades dock ej i sina förböner för den olycklige. Han begärde, att K. M:t skulle förse honom med ett promotorial till Skåne, på det att han därstädes »med mindre förargelse måtte njuta någon lägenhet och allt tillfälle förtagas till vidare djärfhet». Konungen beordrade också biskop Hahn i Lund att ackommodera mannen med något gäll, »hvaraf han må kunna hafva hugnad och subsistance på ålderdomen».[2]

En annan för sitt förhållande under den fientliga invasionen på ön illa anskrifven prästman var Petrus Ronander. Det var denne, som, prästvigd af den af danskarne tillsatte superintendenten Endislöv, lyckats genom sina angifvelser mot Petrus Gubbe i Hablingbo uttränga denne från pastoratet och förskaffa sig själf fullmakt därpå. Han måste väl efter freden åter frånträda pastoratet till förre innehafvaren. Men Spegel hade snart glömt hans ovärdiga beteende. På sitt kapitels anmodan fällde han hos K. M:t förbön för honom. Han säges

[1] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. Olivecrantz' skr. d. 5 okt. 1681 bl. V. Skr.

[2] Spegels skr. d. 5 maj 1683. K. M:ts skr. d. 8 maj s. å. Han tyckes dock aldrig ha blifvit befordrad i Lunds stift. — I en odat. skr. bl. Visby domkap:s akt. (II, s. 523) begär han af Spegel respass t. Danzig, hvarest han skulle söka läkarevård, enär han ett år varit bekajad af stor svaghet. Vallin säger i sina Gotländska samlingar, att han »tillstod strax sitt brott, gjorde skriftelig afbön, bötte, klädde kappan af, lade sitt ämbete neder och var glad, att han därmed slapp till Danmark undan, hvarest han utan att få någon tjänst måste sätta lifvet till i allra största uselhet». Uppgiften är åtminstone delvis öfverdrifven. Någon sådan oförsonlighet, som denna uppgift tyder på, var han ej utsatt för. Tvärt om ha vi sett, huru Spegel gjorde allt för att ställa saken till rätta för honom. Sant är, att han tillstod sitt brott, gjorde skriftlig afbön samt erlade böter. Däremot har jag ej kunnat finna, att han nödgats nedlägga ämbetet, om han ock förlorade sina pastorat på ön. Därpå tyder ej heller den förmån, som superintendenten utverkat åt honom, ehuru han af en eller annan anledning ej kom att begagna sig däraf.

»fuller i krigstiden hafva varit mycket obetänkt» — yttrar Spegel om honom — »men allt sedan suttit utan lägenhet i stort armod och trångmål och därigenom så vida besinnat sig, att han i alla måtton hafver vist och utlofvat bättring». Han hade nu erhållit församlingens kallelse till ett litet pastorat, Hörsne, och lofvat försörja förre pastorns änka. På grund af Spegels förbön erhöll han också kunglig konfirmation på gället.[1]

David Herlitz hade också kommit fram under den danska tiden, då han blifvit insatt som kyrkoherde i Lärbro. Men oaktadt församlingen önskade få behålla honom, hade han blifvit aflägsnad, enär, såsom förut blifvit omtaladt, Isak Printz hade på omvägar vetat förskaffa sig kunglig fullmakt dit. Spegel fällde äfven här förböner. Han begärde, att Herlitz, ehuru han ej frekventerat svensk akademi, skulle få njuta något annat gäll, »emedan han nu för tiden visar stor hörsamhet». Det beviljades med tillägg, att superintendenten hade att förmana mannen »till stadighet och ett redligt välförhållande».[2]

I sina memorial till K. M:t söker Spegel aldrig något för egen del. Det är stiftets angelägenheter och hans prästerskaps bästa, som ligger honom om hjärtat. Samma oegennytta ådagalägger han alltid i sin ämbetsförvaltning. Sin företrädares, den danske superintendenten Endislövs, änka bevisade han välvilja. Som jag nämnt afstod han sina egna inkomster åt Henrik Schacht. Den sparsamme konungen ser sig till och med föranledd att erinra honom att »nyttja de eder vid närvarande ert ämbete förunta fördelar det bästa I kunne och intet så reflektera på en annans tarf och bekvämlighet, så att I eftersättie eder egen».[3] I ett liknande fall berömmer konungen både hans »nöjsamhet såväl som en berömlig flit och omvårdnad för Guds ära».[4]

Därför var icke heller någonting honom så motbjudande, som när han fann egoism och lycksökeri hos sina präster. Då skonade han hvarken gotländing eller »svensk». Vi ha sett,

[1] Spegels mem. d. 22 maj 1684. Visby kons. t. K. M:t R. A. — Kungl. skr. t. Spegel d. 28 maj 1684. R. R.

[2] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. — K. res. d. 25 okt. s. å. R. R.

[3] K. skr. d. 9 maj 1682. R. R.

[4] K. skr. d. 10 nov. 1680. R. R.

huru han afspisade de bägge pastorerna, af hvilka den ene var en infödd gotländing, den andre fastländing, som såsom riksdagsfullmäktige 1680 åt sig utverkat kungligt bref på dubbla pastorat. Äfven i sitt förhållande till den nämnde Isak Printz ådagalade han sin motvilja mot lycksökare.

Vid prästtillsättningar vinnlade han sig om största objektivitet och rättvisa. När präster i otid söka befordran, hänskjuter han till deras eget omdöme, om icke »de sacellani, som länge hafva varit in ministerio och suttit vid ringa lägenheter, böra först befordras och hjälpas».[1]

De fattiga prästernas efterlämnade änkor voro föremål för stiftschefens deltagande omsorg. Jag har nämnt, att den bland prästerna allmänt rådande fattigdomen gjorde, att de till hjälp för sig själfva och till underhåll en gång för den efterlefvande hustrun ofta upptogo och brukade något ödeshemman, som efter mannens död tjänade den efterlefvande till änkesäte. Af gammalt åtnjöto prästänkorna skattefrihet för sådana af dem brukade hemman, en frihet, som vid flere tillfällen bekräftades.[2] Sådan bekräftelse erhölls äfven under Spegels tid, »allenast att detta beneficium intet missbrukas ej heller vidare än till *en* gård utsträckes, desslikes icke längre varar än i änkeståndet allena och så länge hustrun ensörjande sitter». Äfven för egen del erhöllo prästerna bekräftelse på, att de »som hafva så ringa lägenhet, att de eljes intet kunna därmed utkomma, måge taga sig till hjälp någon i nejden liggande bondegård att bruka». Däremot kunde dem ej beviljas begärd frihet från extra ordinarie utlagor för sådana hemman.[3]

Äfven andra utvägar till de fattiga prästänkornas underhåll hade blifvit försökta. Strax efter Gotlands återförening med Sverige ingick öns prästerskap till regeringen med en del postulat. Därvid var också fråga om prästänkorna. Man begärde, dels att de måtte få njuta nådår, och dels »att de måge vid gället efter mansens död förblifva, som därtill lust

[1] Spegels skr. t. domkap. d. 24 okt. 1683. V. A.

[2] K. res. på prästersk:s på Gotland sollicitationspunkter d. 31 okt. 1650. — Res. af Christina Alexandra d. 29 dec. 1660. — Seved Bååts res. d. 27 aug. 1668. V. Ark.

[3] K. res. på prästersk:s besvär d. 15 nov. 1680.

hafva». Man fordrade sålunda icke mindre än en lagstadgad allmän rätt till »konservation». Denna osed var vid denna tid som bekant mycket bruklig. De prästänkor, begärde man vidare, som »för lagliga orsaker skull icke kunna gället njuta», skulle ha att af efterträdaren uppbära »en viss årlig genant af giället» som en hjälp till sitt underhåll. K. M:t resolverade, att nådår skulle de få njuta här lika väl som i Sverige. Men hvad prästerna för öfrigt begärt, vore »en sak af någon consideration», hvarför någon resolution nu ej kunde lämnas därpå, men förklarade sig K. M:t vilja taga saken i öfvervägande och framdeles stadga, hvad som kunde pröfvas skäligt.[1] Något ytterligare svar torde dock aldrig hafva låtit höra af sig.

På fastlandet hade en del kronotionde anslagits till änkhjälp. Då någon kronotionde på Gotland ej ingick till statskassan, åtnjöto prästänkorna där ej någon sådan hjälp. På prästmöte i Visby 1666 hade därför öfverläggningar förts angående medel till nödigt underhåll för ifrågavarande änkor. Här öfverenskoms, att liksom det praktiserades på fastlandet, så skulle man också förfara på Gotland, att änkorna skulle åtnjuta såväl *annum meriti* som *gratiæ*. Vidare förordnades, att »hjälp af kyrkiorna förunnas torftigom änkiom». Sådana bidrag skulle medhafvas vid prästmötena och där utdelas efter understödstagarnas behof.

För att bespara änkorna utgifter för församlingsvårdens uppehållande under nådår öfverenskom man vidare, att tredingsbröderna skulle sinsemellan utan ersättning fördela tjänstgöringen både beträffande predikoskyldighet och pastoralvård.[2]

»Konserveringen» kunde väl vara ett godt sätt att efter familjefaderns död få fattiga prästhus försörjda. Men från många andra synpunkter var det en högst betänklig sak. Att den rättänkande Spegel ej kunde göra ett sådant försörjningssätt till regel, har jag redan nämnt.

Oaktadt K. M:t, som vi sett, när prästerskapet därom petitionerade, icke hade fastställt någon skyldighet för efterträdaren att underhålla företrädarens änka, framställdes dock

---

[1] K. M:ts res. d. 16 apr. 1647. V. Ark.
[2] V. P. d. 28 aug. 1666.

ofta anspråk på hjälp i en eller annan form. En prästänka i Roma begärde, att den blifvande pastorn »måtte mig med något af pastoratet behjälpelig vara».[1] Änkan i Öja önskade af mannens efterträdare erhålla »en årlig pension». Änkan i Ejsta ansåg sig berättigad att uppbära 6 tunnor spannmål, »helst emedan min salig man månde i några år gifva till hustru Margreta, sal. hr Lars Banders, 6 t:r spannmål till sitt underhåll».[2] »Mattias Rasks efterlefverska» i Eskelhem vände sig till stiftsstyrelsen med begäran, att »vörd. konsistorium gunsteligen täcktes för Guds och en kristelig kommiserations skull förunna mig den gödsel, som allenast faller i prästegården i detta närvarande år». Änkan ville föra den till det bondhemman, hon brukade till sitt underhåll.

Sådana fordringar äro naturliga konsekvenser af de missbrukade konservationerna. Gället hörde prästhuset till. Och där en utlefvad änka, som själf ej var till äktenskap bekväm och ej heller hade en därtill lämplig dotter att erbjuda, ej ansåg sig skäligen kunna fordra »konservation», där ville hon hålla sig skadeslös genom att ställa andra anspråk på efterträdaren i afseende på löneförmånerna från pastoratet.

Domkapitlet ansåg sig dock ej kunna pålägga en pastor sådana onera. Det saknade myndighet därtill. Anspråken blefvo därför vanligen tillbakavisade. Där ömmande omständigheter förelågo, gjorde man dock hvad man kunde för att utverka tillmötesgående af efterträdaren. Förmaningar ställdes till honom »att vara änkan benägen och hjälpsam uti alla billiga ting».[3]

I sådana fall visade sig Spegel som de fattigas beskyddare och tog sig an deras sak. Så fick änkan i Sanda rätt att njuta inkomsterna af pastoratet till mikaelsmässan efter nådårets slut, emedan hennes man helt kort tid setat vid gället, och efterträdaren borde förmanas, skrifver han, »att unna henne något rum hos sig för sig och sin boskap samt gå henne till handa med all benägenhet och saktmodighet».[4] Änkan i Öja

[1] I skr. d. 6 sept. 1681, V. A. II, s. 249.
[2] I skr. d. 25 juni 1685, V. A. II, s. 1041.
[3] V. P. d. 26 juni 1685, § 12.
[4] Spegels skr. t. domk. d. 14 maj 1685.

erhöll af superintendenten löfte, att han ville söka öfvertala kyrkoherden därstädes att »unna henne en årlig pension».[1]

Mellan änkan i Eskelhem och efterträdaren hade Spegel så mäklat, att »både hon kan vara hulpen samt han och prästegården blifva vid makt».[2] Den under krigstiden oroliga Ronander, som på Spegels rekommendation erhöll kunglig konfirmation på Hörsne, hade lofvat »sig vilja hysa och försörja den aflidne pastoris änkia, som är en hedersam svensk kvinna, den där eljest på sin ålderdom vet sig ingen hemvist».[3]

I handling visade sålunda Spegel ofta, hvad han skref till sitt kapitel, att han aldrig ville »försumma det, som genom min ringa hjälp kan ske och lända dem bedröfvadom till gagn och hugnad».[4] Och när han inte själf kunde vara prästänkorna till hjälp, så uppdrar han omsorgen om dem åt sina kolleger i kapitlet. »Det bistånd, som den hederliga änkan i Källunge nyligast hafver af mig begärt angående hennes pretention uti sal. hr Thomæ sterbhus, beder jag, att Ed. ärev:er täckes henne å mina vägnar förläna».[5]

Hans omtanka för »dem bedröfvadom» belyses ytterligare af hans förtänksamhet för sin egen hustru, om hon plötsligt blefve beroende af andra människors välvilja. Kort efter sitt äktenskap med biskop Brodini änka, Anna Schultin, skrifver han till kanslirådet Lindsköld och beder, att, »om Gud behagar genom dödsfall eller annan mänsklig händelse, som margfallig är, bedröfva min fattiga hustru, hr kanslirådet ville då för den kärlek skull, som Kristus hafver oss allom bevisat, hafva en så gunstig omvårdnad om henne, som en rådlös och enslig kvinna kan behöfva, hvilken välgärning Gud tillsäjer en så rik och evig vedergällning, som om densamma vederfores honom själf».[6]

Prästbildningen stod vid denna tid i vårt land i allmänhet på en låg ståndpunkt och var synnerligen ojämn. De

[1] V. P. d. 12 aug. 1680, § 58.
[2] Spegels skr. t. domkap. d. 6 aug. 1685. V. A. II, s. 1015.
[3] Spegels skr. t. K. M:t d. 22 maj 1684. Jfr K. M:ts skr. d. 28 s. m. R. R.
[4] Skr. t. domk. d. 24 okt. 1683. V. A. II, s. 659.
[5] Spegels skr. t. domk. d. 6 aug. 1685.
[6] Skr. t. Lindsköld d. 19 sept. 1684.

präster, som kommo till mera ansvarsfulla platser, ägde ofta omfattande kunskaper, förvärfvade vid både inhemska och främmande universitet. Konkurrensen på den prästerliga banan dref många att genom akademiska studier skaffa sig meriter. Däremot fanns ej några lagstadgade examensfordringar för prästerna i allmänhet, utan berodde det på de enskilda domkapitlen, förnämligast biskoparne, huruvida man höll uppe fordringarna i lärdomsväg på de kandidater, som mottogos i stiften. Ofta föregicks det vid domkapitlet aflagda lärdomsprofvet ej af några akademiska studier.

Det kan tyckas, som om, enligt hvad förut blifvit sagdt, förhållandena i detta afseende skulle ha varit bättre på Gotland. Här fordrades ju ovillkorligen att hafva tillbragt någon tid vid universitetet för att blifva ordinerad. Men denna tid afsåg mindre vetenskaplig utbildning. Den var mer anlagd på, att prästkandidaten skulle hjälpligen tillägna sig det svenska språket, så att han kunde betjäna sig af detta språk vid gudstjänsten. Klart är, att universitetsvistelsen ej skulle blifva helt och hållet värdelös, äfven hvad den vetenskapliga utbildningen beträffar. Men å andra sidan är att märka, att de förkunskaper, som gotländingen ägde vid sin ankomst till akademien, i allmänhet voro rätt bristfälliga, då han för sin utbildning ej haft tillfälle att begagna sig af annan läroanstalt än trivialskolan i Visby, som dessutom befann sig i lägervall. Den torde knappast ens hafva försvarat namnet trivialskola. De kunskaper, som ytterligare kräfdes utöfver det mått, som i skolan kunde inhämtas, hade den blifvande studenten antingen på egen hand eller med tillhjälp af enskild undervisning att tillägna sig.

Ofta buro därför studierna i Upsala ringa frukt. Spegel beklagar denna sak i en skrifvelse till sitt kapitel. »Det är klagan värdt», skrifver han, »att en del utaf landsens barn med sin ringa nytta vistas vid akademien och sig till litet loford resa därifrån.» [1]

Att Spegel sökte hålla uppe fordringarna på prästernas bokliga utbildning är klart. Innan ordination skedde, var det

[1] Spegels skr. d. 14 maj 1685.

vanligt, att den, som ämnade ingå i prästämbetet, under någon tid biträdde i församlingstjänsten, särskildt med predikohjälp. För det ändamålet erhöll han af superintendenten *venia concionandi*. Under Spegels tid beslöts, att sådant tillstånd ej skulle meddelas, förrän kandidaten inför kapitlet undergått »examen theologicum». Detta stadgande åberopas ofta och iakttages så strängt, att till och med den, som under Brodini tid erhållit venia, nu ej var berättigad predika, förr än han bekvämat sig till den nämnda examen.[1] För ordination fordrades sedan förnyad examen. Denna var tydligen lika litet som examen theologicum endast en pro forma examen. Fastmer var det en verklig examen rigorosum.

De stränga fordringarna upprätthöllos äfven under Spegels frånvaro af hans medassessorer i kapitlet. Den 25 juni 1685 examinerades 4 personer, Georg Bacherus, David Herlitz, Joh. Berglin, Joh. Lindius, med det resultat, att de, förklarade kapitlet, »*excepto Bachero denuo sunt examinandi, anteqvam*

[1] Georg Poie begärde få åtnjuta den venia, han af Brodinus erhållit, men domkapitlet resolverade, att det beslut, som förut blifvit fattadt, »skall generaliter observeras, så att en och hvar studiosus skall först undergå examen, förrän han admitteras till predikstolen». Prot. d. 8 sept. 1681, § 6. — En studiosus Jakob Ringhem hade uppvaktat K. M:t med begäran att ihågkommas vid tillsättandet af Roma pastorat. Till stöd för sin begäran anförde han, att han af danskarne blifvit »förstött», emedan han ej frekventerat danska skolor och därföre nu råkat i stora vedervärdigheter. I skrifvelse till Spegel anbefallde konungen superintendenten att, »såvida I det görligt befinne», villfara R:s begäran. I kapitlet blef han däremot icke lika nådigt mottagen. Man förklarade, att han ej kunde erhålla pastoratet och fordrade, att han skulle »undergifva sig consistorii examini» för att »få förlof att predika här i stiftet». Det hjälpte icke, att han ett halft år därefter begärde att få predika, innan han undergått examen. Kapitlet vidblef sitt förra beslut. Slutligen undergick han examen. Hans kapacitet därvid befanns icke vara större, än att den blott berättigade honom »att predika i stiftet genom publicum testimonium». Följande år blef han åter examinerad och då »till sacrum ministerium». Prot. d. 19 jan. 1681 § 8, 1 juni s. å. § 4, 27 juni s. å, 14 sept. 1682, e. m. § 17. K. M:ts bref d. 6 dec. 1680 bl. kungl. bref. V. Ark. — Ett undantag från sin fordran på examen före meddelandet af venia gjorde Spegel för den välförtjänte prostens i Gothem, Erik Petræi, son på begäran af fadern att på sin ålderdom få anlita sonens hjälp, i hvilken begäran socknens utskickade instämde. »Efter consistorialium samtycke och *intercession*» beviljades det slutligen af preses. Dock inskränktes tillståndet till faderns församlingar, och tillades, att han skulle undergå examen, förrän han »må tänka på någon promotion». Prot. d. 12 febr. 1682, e. m. § 1.

liceat ipsis concionem ad ecclesiam habere».[1] Vid samma tillfälle anhöll äfven en annan man, Nicolaus Westergard att få undergå examen, ehuru han redan förut haft tillstånd att predika. Domkapitlet ansåg därföre examen öfverflödig, men tillät sådan emellertid. Westergard förmantes dock att »intet annorlunda interpretera denna examen än för dem anställd, som allenast ville sökia veniam concionandi». Han undergick ock sedermera ny examen före sin ordination.

Uppenbarligen var det Spegels anda, som hvilade öfver kapitlet vid detta tillfälle. Det fick också loford af sin preses, att det förfarit med sådant allvar vid examen. »Det är mig kärt», skrifver han, »att Ed. ärevörd:er vid den examen, som några studiosi senast hafva undergått, hafva visat så redeligit allvar och ogillat dem, som omogna befunnos.»[2]

Troligt är också, att det bekanta skandalösa fallet med Petrus Assverus, en f. d. fogde, som, oaktadt han var alldeles utblottad på alla insikter i kristendomens hufvudsanningar, likväl blifvit prästvigd i Skara, och de åtgärder från öfverhetens sida, hvartill detta gifvit anledning, var för domkapitlet en erinran om att bruka all möjlig stränghet vid prästkandidaternas examination. K. M:t hade gifvit uppdrag åt ett consistorium extraordinarium, i hvilket äfven Spegel satt, att rannsaka i saken. Det kungl. cirkulärbref »om odugliga prästers afskaffande», hvartill den verkställda rannsakningen gaf anledning, torde däremot knappast hafva kunnat inverka på domkapitlet vid ifrågavarande tillfälle, enär detta bref utfärdats endast 10 dagar förut och sålunda knappast varit consistoriales bekant. I nämnda cirkulärbref anbefalltes domkapitlen att väl underrätta sig om prästernas lärdom, skicklighet och lefverne. Om någon prästman funnes, som icke vore tjänlig

---

[1] Pastor i Levede begärde vid detta tillfälle ämbetsbiträde. Han hänvisades till den nämnde Berglin, »som förmodligen fram bättre lärer vinna konsistorii approbation och efter föregången examen få veniam concionandi». Behofvet af prästerliga krafter för tillfället afskräckte sålunda icke examinatorerna att hålla uppe fordringarna.

[2] Skr. d. 6 aug. 1685. — Den nämnde Berglin var fastländing och hade af Spegel öfversändts till ön och rekommenderats till undergående af examen. Spegels bref d. 14 maj 1685.

till det heliga predikoämbetet, skulle han afsättas. Särskildt hade stiftsstyrelserna att tillse, att ingen till präst ordinerades, »som icke tillförene förmedelst en tillbörlig och rätt examen är funnen dugelig».

För att prästerna ej efter vunnen ordination skulle öfvergifva studierna, föreskref Spegel på det första prästmöte, han höll, att nyblifna präster — liksom äfven studenter, som förberedde sig till ordination — skulle vid hvarje prästmöte pro exercitio disputera. Kapitlet hade att för detta ändamål utse dem, som skulle vid disputationsakten fungera, och hade vederbörande själfva att bestämma teser, hvilka af domkapitlet skulle granskas och godkännas. Sådana disputationsakter höllos sedermera vid de årligen i september eller oktober återkommande prästmötena, hvilka äfven under Spegels frånvaro från ön iakttogos. De fortgingo under 2 à 3 dagar och kombinerades med domkapitelssession. Hvarje dag inleddes med predikan. Första dagen förrättades disputationen på f. m. Till något lifligare deltagande tyckas disputationsakterna ej ha lockat. Endast vid *ett* tillfälle omnämnes en extra ordinare opponent, eljes nämnas blott de ordinarie; *opponentibus ordinariis et nullo præterea»* tillägges vid ett tillfälle för säkerhetens skull. Det sista år, Spegel förestod den gotländska kyrkan, 1685, skulle vid det då afhållna prästmötet disputation hållas — Petrus Stjernman hade då redan erhållit kunglig fullmakt såsom Spegels efterträdare men hade ännu ej kommit öfver till ön — men därvid befanns, att endast några präster af medeltredingen, få af södra tredingen och ingen af den norra kommit tillstädes, och därför »differerades disputationen till en annan gång».[1] Superintendentens vakande öga behöfdes väl.

Öfver prästernas lif och ämbetsförvaltning utöfvade Spegel en noggrann kontroll. Han sparade icke på förmaningar till dem att »troligen» fullgöra sitt ämbete och att beflita sig om åhörarnes bästa, där sådana förmaningar voro på sin plats, liksom han icke var sen att tillrättavisa präster, som förde ett klandervärdt lif. Tillfälle att taga reda på sina prästers förhållanden i dessa afseenden gafs honom särskildt under de

[1] Prot. d. 9 sept. 1685.

visitationer, han de första åren af sin vistelse på Gotland företog. I allmänhet voro förhållandena tillfredsställande. Understundom framlyser dock, äfven där församlingen ej ville framställa direkta anmärkningar mot sin pastor, att ett och annat icke var, som det borde vara. I Ejsta förklarade församlingen. att ingen försummelse förekom i pastors ämbetsförvaltning och ingen förargelse i hans lefverne. Spegel har i protokollet gjort ett tillägg. »Men andra mente det allt ej vara så riktigt utan pastoren, som med de förnämsta socknemännen besvågrad är. hafva oförskyldt fått det goda vittnesbörd.» Kyrkoherde var Hans Pedersen Ejstadius, hvars lif ej torde ha varit så alldeles exemplariskt.[1] I Eskelhem har Spegel antecknat, att socknefolket ej hade något klagomål vare sig mot pastors eller kaplanens lefverne, »viljandes intet röjat, fast de visste något fel». Och då församlingen i Othem, hvars kyrkoherde var den förut omnämnde Axel Hornschild, mot hvilken svåra klagomål gång på gång förts i domkapitlet, tillspordes om sin pastor. »tego de alla stilla, viljande hvarken säja ondt eller godt om honom». I allmänhet fann Spegel dock prästernas lif »kristligt och exemplart».

Under sina visitationsresor hade Spegel äfven tillfälle att pröfva sina prästers ämbetsgåfvor, särskildt såsom predikanter. Visitationsakten inleddes nämligen med predikan af församlingens pastor. Förekom därvid något anmärkningsvärdt, har han antecknat det i protokollet. Så anför han om kaplanen i När, att det om honom förspordes, att han var i sitt lefverne ostrafflig, »i sitt ämbete så, som det då uti själfva verket röntes». I Klinte förklarade kyrkovärdarne, att gudstjänsten förrättades väl och ordentligt, »*ἀλλὰ ἡ ὁμιλία τοῦ ἱερέως σφόδρα*». tillägger Spegel. I Lärbro gåfvo kyrkovärdarne å församlingens vägnar sin pastor godt vittnesbörd, men visitator fann, att »hans predikan var på den dagen intet synnerlig». Där pastor kände sin svaghet, hände väl, att han sökte komma ifrån profvet, för hvilket ändamål undanflykter söktes. Pastor i Garda klagade »sig så trångbrystug vara, att han ej kunde predika och låta mig höra sig».

[1] Se Lemke, Herdaminne s. 306.

Den faderliga omtanke, Spegel ådagalade för sina präster, återgäldade de med städse visadt förtroende. Redan omedelbart efter hans ankomst till stiftet uttala de sin tillit till sin nya chef. De förklara sig förvissade om kunglig nåd och mildhet i betraktande däraf, att K. M:t »hafver nyligast behagat draga en nådig och kristelig omvårdnad om vårt stånd och detta landsens ministerio, förordnandes oss till förman och superintendent den, som vi hoppas vilja själf främma all god ordning och gifva anledning, huru vi alla skola göra Gudi och Ed. K. M:t något underdånigt behag». Så yttrar prästerskapet i de riksdagsbesvär, det på hösten 1680 öfverlämnade åt sina riksdagsfullmäktige. Aldrig förnimmes sedan heller någon misstämning mellan superintendenten och hans präster. Utan självberömmelse kan Spegel därför säga, hvad han i en skrifvelse till Lindsköld yttrar efter sin återkomst till stiftet på hösten 1684. »Sedan jag genom Guds nådiga hjälp lyckeligen kom till denna orten, hafver jag förnummit detta folket mycket hugna sig däröfver», och helt säkert med lika berättigande tillägger han, »men ej mindre visa sig bekymradt, att jag åter skall resa hädan igen».

Såväl den högre bildning, som stadens skola kunde bibringa, som folkundervisningen på landet ägnade Spegel oaflåtlig omvårdnad. Han är ju en af tidens stormän på folkbildningens område. Och med så mycket större intresse måste han ha omfattat de bildningsanstalter, som funnos på vår ö, som de voro ägnade att, rätt handhafda, befordra svenska språket och svensk odling.

Visby skola arbetade under bekymmersamma yttre förhållanden. Den var »så ganska utarmad, att hvarken docentes eller discentes med vederbörlig lust och lifsmedel kunna där subsistera, fast mindre någon ansenlig profekt åstadkomma». Så skildrar prästerskapet självt i sina riksdagsbesvär skolans tillstånd vid tiden för Spegels tillträde till superintendenturen. Skolan hade visserligen på riksdagen 1649 erhållit ett anslag af 450 t:r spannmål, hvilket anslag drottning Kristina sedermera hade anbefallt guvernören Gustaf Banér att årligen utbetala. Prästerskapet fruktade dock, att de närvarande förhållandena icke »tillåta uti kronans medel en så stor afsaknad»,

och gjorde därför hemställan till K. M:t, om »nu eller framgent till bemälta skolas konservation, genom hvilken hela landsens ungdom skall hafva sin uppkomst, något medel finnes och förlänas måtte».[1]

Emellertid erhöll man till svar på sin framställning, att rådande förhållanden icke tilläto att »deputera» något till Visby trivialskolas underhåll. Men ville K. M:t, om förhållandena framdeles förbättrades, med nåder ihågkomma skolan. Det ålåge för öfrigt såväl stadens som landsbygdens invånare att med så mycket större allvar söka befrämja skolans förkofran och vidmakthållande, »som deras barn och ungdom däraf besynnerligaste gagnet och nyttan hafver».[2]

För att Visby skola skulle tjäna att befordra svensk odling på ön var önskligt, att styrelsen och uppsikten däröfver lades i den svenske superintendentens hand. Spegel sörjde härför, i det han i sitt första ämbetsmemorial gjorde en förfrågan i saken hos K. M:t, som svarade, att superintendenten ägde som vanligt att tillsätta rektorer och kolleger och utan stadsmagistratens intrång examinera. I sammanhang härmed, utan någon direkt fråga från Spegels sida, anbefallte K. M:t, att till rektorer och kolleger skulle »*svenska* skickliga och dugliga män antagas».

Men det var ej så lätt att under skolans iråkade lägervall få lämpliga personer, som voro villiga att från fastlandet begifva sig öfver för att tjänstgöra på den aflägsna ön, där de måste vara beredda att kanske ej ses med så blida ögon från befolkningens sida. Särskildt var det af vikt, att en svensk man ställdes som ledare af skolan. Spegel gjorde hvad han kunde för att erhålla en fastländing till rektor. Men hans bemödanden ville ej krönas med framgång, ehuru han »nästan år och dag» hade legat i underhandling med »en och annan biskop».[3] Med anledning häraf tillställde konungen biskoparne i Skara och Linköping ett i skarpa ordalag affattadt förständigande att tillse, att »någon skickelig person, som till skolemästareämbetet är både kapabel och tjänlig», öfversändes för

[1] Prästersk:s desiderier på riksd. 1680. Copia o. Formular Boock.

[2] K. M:ts res. d. 15 nov. 1680. V. Ark.

[3] Spegels skr. t. K. M:t d. 24 mars 1682.

att tillträda befattningen som rektor vid Visby skola. Därom ägde biskoparne att sins emellan korrespondera, »så att icke tvenne i stället för *en* blifva utsedde». Den öfversände skulle erhålla löfte om »promt och god befordring hemma i stiftet efter några års använd flit och tjänst där i landsorten».[1]

Nu dröjde det icke länge, förrän K. M:t kunde meddela Spegel, att biskop Pontinus i Linköping föreslagit en student Jonas Lithoun, som från Upsala erhållit godt beröm om sin kapacitet och sitt redliga förhållande. Åt Spegel uppdrogs att introducera honom i hans rektorsämbete och att draga försorg om hans »subsistens».[2] Det gjorde också hans förman på det sättet, att han i ett nytt ämbetsmemorial på hösten s. å. 1682 begärde, att K. M:t täcktes gifva ett nådigt mandatorial, »att rector scholæ i Visby, som hafver ganska ringa underhåll, må njuta ett pastorat utom staden såsom en prebenda». Spegel erhöll med anledning däraf i uppdrag att förse honom med lämpligt prebendepastorat.[3]

Detta skedde dock icke under Lithouns tid. Denne afgick från sin befattning 1686, då han efterträddes af en annan fastländing Nikolaus Sepelius, och först följande år anslogs till rektorsprebende Endre pastorat, som allt sedan utgjort ett vid skolan och gymnasium bundet prebende och för närvarande i samma egenskap är förenadt med lektoratet i kristendom vid Visby h. allm. läroverk.

Säkerligen var det genom Spegel, som guvernören Olivecrantz gjordes uppmärksam på skoltjänarnes otillräckliga underhåll och därför utverkade af drottning Kristina ett betydligt understöd, »hvarigenom», tillägger med tillfredsställelse Spegel, som berättar därom i sin Rudera Gothlandica, »man nu kan få lärde män från Sverige, som kunna vänja barnen vid svenska språket såväl som undervisa dem i andra nyttiga vetenskaper». Detta understöd stadfästes af K. M:t efter drottning Kristinas död.

---

[1] K. skr. t. Spegel d. 9 maj 1682, till biskoparne i Linköping och Skara d. 10 s. m. R. R.

[2] K. skr. d. 22 maj 1682. R. R. — Mannen skrifver sig själf Lithonius.

[3] Spegels skr. t. K. M:t af Stockh. d. 13 okt. 1682, V. Skr. — K. M:ts skr. t. Spegel d. 25 s. m., kungl. bref i V. Ark.

Visby skola låg Spegel synnerligen om hjärtat. I de förut ofta åberopade ämbetsskrifvelserna från honom under hans vistelse på fastlandet erinrade han sitt kapitel ofta om skolans angelägenheter. Så påminte han vederbörande om att företaga examen i skolan, »bepröfvandes, huruvida allting där förrättades secundum constitutiones præscriptas både i lefverne och information».[1] Vid ombyte af kollega i skolan hade domkapitlet att låta enligt Spegels föreskrift representera sig genom ett par af sina medlemmar och vid samma tillfälle »låta rannsaka om skolans tillstånd, *docentium industria et vita nec non discentium profectu*».[2]

Sitt särskilda intresse för nämnda skola ådagalägger Spegel också i ett bref till Lindsköld, dagtecknadt den 4 okt. 1684, omedelbart efter hans återkomst till Gotland. Han hade redan före sin afresa från Stockholm till ön erhållit kännedom om, att konungen tillämnade honom den lediga biskopsstolen i Skara. Han uttalar i åberopade bref sin önskan, att K. M:t måtte kunna finna till efterträdare åt honom på Gotland en man, »som är nöjaktig och saktmodig samt älskar studierna, att denna lilla skolan, af hvilken hela landets ungdom skall hafva sitt framsteg till dygd och lärdom, må mer och mer kunna förkofras».[3] Visby skola var det som närmast var föremål för hans omsorg vid tanken på, att han skulle öfverlämna stiftet i andra händer.

Naturligtvis skulle också folkupplysningen med intresse omfattas af vår storhetstids kanske förnämsta målsman för folkets fostran och bildning. Från danska tiden funnos ett slags skolor på landsbygden.[4] Omedelbart efter öns förening med Sverige hade prästerskapet i sina andraganden till K. M:t bland annat begärt, att bruket att hålla skola och särskilda skolmästare på landet måtte få förbli i sitt esse, på det att »barnlärdomens byggningar, som på få års tid icke utan stort besvär äro ungdomen till godo opsatta, icke må läggas öde

---

[1] Spegels skr. d. 9 maj 1683. Jfr domkap:s prot. d. 13 juni s. å. § 2.

[2] Skr. d. 14 maj 1685.

[3] Skrifv. bl. V. Skr.

[4] Lemke, anf. arb. s. 17, not 5.

och förfalla», en begäran, som med största välvilja upptogs af K. M:t.

Det var dock icke någon lätt sak att få dugliga skolmästare; de mest minimala fordringar måste ställas på dem. Brodinus hade under sin tid gjort, hvad som göras kunde, för att förhållandena skulle bli så drägliga som möjligt i detta afseende. Så erinrade han prostarna om att vid sina visitationer tillse, att dugliga skolmästare anställdes i församlingarna. Särskildt vore det önskvärdt att därtill erhålla sådana personer, som voro kunniga i skrifning. Hans erinran möttes dock af ett misströstande: »Gud gifve man kunne få de, som doglige äro».[1]

En del upplysningar angående skolväsendet på ön kan erhållas ur protokollen vid de visitationer, Spegel företog. Att taga reda på skolväsendet var en af hans förnämsta omsorger på dessa resor.

Huru stor del af arbetsveckan, som anslogs till skolundervisningen, framgår ej af de upplysningar, jag kunnat vinna. I allmänhet torde det nog blott ha varit någon mindre del. Fall förekommo dock, då undervisningen ansågs böra taga en persons tid och krafter helt och hållet i anspråk. Så ålades skolmästaren i Dalhem, som vid sidan af sin läraretjänst äfven hade en gård att bruka, att lämna gårdsbruket, om han ville fortsätta med sitt skolmästarekall, och »sköta ungdomen allena, emedan socknefolket gärna vill låta sina barn lära läsa och skrifva».

De kunskaper, som meddelades, voro icke synnerligen omfattande. Man sökte bibringa disciplarna någon färdighet i innanläsning äfvensom kunskap i katekesen samt understundom — såsom vi sågo förhållandet vara i Dalhem — färdighet i skrifning. I katekesen inhämtades först och främst Luthers lilla katekes. Vidare lärdes en större eller mindre del af »spörsmålen».[2]

---

[1] Prot. d. 28 aug. 1666, § 10.

[2] Hvilken den spörsmålsbok var, som användes, har jag ej funnit. I ett ämbetsmemorial d. 13 okt. 1682 begärde Spegel tillstånd att få »trycka svenska catechismum samt med de spörsmål eller den catechisationsform försvenskad», som brukades i tyska församlingen i Stockholm. Men redan före denna tid talas om

Den kunskap, som inhämtades i katekesen, var vanligen en mekanisk utanläsning, hvarvid barnet ägde föga begrepp om innehållet af det lästa, ett förhållande, som icke undgick den praktiska kateketen Spegels uppmärksamhet. I Martebo anmärker han, att katekumenerna voro »någorledes undervista, men där som annorstädes hade barnen den ovanan, att de läste mycket hastigt, så att de självfva ingen mening kunde veta däraf».

Lärarne själfva voro föga skolade. Till skolmästare antogos nog vanligen personer, som af en eller annan anledning voro mindre lämpliga för annat arbete. Endast som undantag anför Spegel någon gång, att läraren var en »studiosus». Det är ej heller att undra på, att lärarne icke med någon större hänförelse ägnade sig åt sitt kall med de knappa existensmedel, som voro dem beskärda,[1] i synnerhet som församlingarna voro mycket tröga att utgöra lärarnes rättigheter. Klagomål häröfver anföras ofta i domkapitlet af de på svältkur satta skolmästarne, och under sina visitationsresor hade Spegel ofta anledning att återkomma till förmaningar, att socknefolket skulle punktligt utbetala den lön, skollärarne ägde att utfå.

I visitationsprotokollen har Spegel antecknat antalet af dem, som erhöllo undervisning, och resultatet af lärarnes verksamhet. Där erkännande var på sin plats, försummar han ej att gifva sådant. Om läraren i Öja antecknar han, att han var flitig och väl förstod kristendomsstyckena, »efter han är studiosus». Goda vitsord om lärarne eller resultatet af deras undervisning lämnas ock i Rone, där disciplarna »alla kunde väl läsa, dock de små mycket färdigare än de stora», i Grötlingbo, Burs, där »alla voro så väl undervista, att ingenstädes bättre, ty skolmästaren berömdes ock af pastore, att han var

»spörsmålen» vid den gotländska skolundervisningen. Säkerligen föranleddes denna begäran af de erfarenheter, Spegel gjort under sina föregående visitationsresor, vid hvilka han funnit, att den danska katekesen ännu var mycket i bruk.

[1] Af prot. på prästmöte d. 28 aug. 1666 § 15 framgår, att skolmästarne erhöllo *en* lop (fjärding) säd af hvar gård. På grund af tvist, huruvida mindre hemmansdelar skulle utgöra lika stor lön, bestämdes i domkap. d. 9 febr. 1675, att halfva och fjärdedels gårdar skulle betala lika mycket.

mycket flitig och skickelig», i Kräklingbo — »hafvandes en god och flitig skolemästare» — i Gothem, där det särskildt anföres, att barnen voro »till *svenska* språket tämmelig vanda, änskönt skolemästaren var en gammal man», Hörsne — »flitigt och öfver förmodan undervista» — Roma, som kanske får det mesta berömmet, ty där voro katekumenerna »så väl undervista, att jag ingenstädes fann större profekt, ty de kunde icke allenast hela catechismum och alla spörsmål utan ock många andäktiga böner rätt färdigt, hafvandes en god skolmästare». Äfven med förhållandena i Vall, Vestkinde, Stenkyrka m. fl. församlingar uttalar visitator sin tillfredsställelse. Det är sålunda icke på så få ställen, som undervisningen lämnat relativt goda resultat.

Men å andra sidan uttrycker Spegel icke mindre ofta sin missbelåtenhet. I Ejsta befanns, att barnen »föga hade lärt af Lutheri catechismo och alls intet annat». I Fardhem voro »föga mer än sex, som något redeligt kunde läsa». Ännu sämre var förhållandet i Hablingbo, där af 52 barn icke mer än 3 eller 4 »kunde något väl läsa». I Hafdhem klagade skolmästaren, att barnen ogärna kommo tillstädes, »det man ock nogsamt kunde förmärka af deras ringa profekt». I När, Spegels prebende, var det mycket illa ställdt både i ett och annat afseende. Hvad skolverksamheten beträffar, voro barnen »så illa och vårdslöst undervista, att allenast några få kunde något läsa». I Alskog var Spegel icke mindre missbelåten. De vid förhöret närvarande barnen voro »både få och fåkunniga» och kunde »alls intet» läsa, »ändock prästen själf hafver tagit skolemästarens lön och i några år läsit för dem, men med sin långliga sjukdom ursäktade han sig och lofvade hädanefter större flit». I Eskelhem, Klinte, Vänge, Follingbo, Endre var tillståndet likaledes dåligt.

Det i allmänhet stora antalet elever, som vid förhören voro närvarande, kunde väcka förundran. Antalet är af Spegel för hvarje pastorat antecknadt. I Öja t. ex. voro de 70, i Rone 81, Stenkumla 79, Kräklingbo 61 gossar och 53 flickor o. s. v. Det förklaras dock däraf, att ungdomen deltog i undervisningen, äfven sedan de egentliga barnaåren voro förbi. Så heter det i Alfva, att de undervisade voro 32 gossar och

25 flickor, »hvilka merendels alla hade varit till Herrens nattvard och kunde väl läsa sina kristendomsstycken». Det var dock icke alltid förhållandet, att de äldsta voro de bästa. Om de 70 disciplarna i Öja heter det, att »de minsta och smärsta kunde bäst läsa».

Äfven under sin frånvaro från stiftet drog Spegel försorg om, att undervisningen i skolorna ej försummades. I sina bref till domkapitlet lade han vederbörande på hjärtat att tillse, »att ungdomens undervisning och förkofran i salighetens kunskap må allestädes befrämjas», och uttalade sin önskan, »att sockneskolmästare allestädes med allvar förmanas till att vara flitiga i katekisationen».[1]

Om Spegels nit för svenska språket vid barnundervisningen har jag förut i annat sammanhang redogjort.

Visitations- och domkapitelsprotokoll liksom en del andra handlingar ge oss tillfälle att få någon inblick i det intellektuella och sedliga tillståndet på ön under denna tid. De skolor, som funnos, så bristfälliga som de voro, hade föga förmått att gifva någon lyftning åt folkets intellektuella ståndpunkt. Vi ha sett, att ännu under Spegels tid voro skolförhållandena föga tillfredsställande. Ännu sämre hade de varit under den föregående tiden, då den nu vuxna generationen fått sin utbildning. Skrifkunnigheten var, som man kan vänta, så godt som okänd bland allmogen. Allmänt begagnade man sig af bomärken, emedan man icke kunde skrifva sitt namn. Det förekommer dock, ehuru mera sällan, att ansökningshandlingar äro egenhändigt *underskrifna* af allmogemän.

Den kristendomskunskap, som man inhämtat, var synnerligen torftig. »De gamla, så i denna som uti andra församlingar, visste föga ting», är Spegels omdöme om förhållandet i Levede. Yttrandet karakteriserar förhållandena i allmänhet i församlingarna. Så heter det också i Stenkyrka, att åhörarne äro stilla och oförargliga uti sitt lefverne, »men där som annorstädes mycket fåkunniga uti sin kristendom». Därför förmanades socknefolket »att älska Guds ord och gärna höra det samt med flit märkiat, så att de kunde fatta någon kunskap

[1] Spegels skr:er d. 7 juni 1684, 24 okt. 1683.

och upplysning däraf, den de hade ganska ringa» (Ejsta). I Fårö blefvo de få närvarande församlingsborna »vidlyftigt och allvarligt påminta om sin vårdslöshet uti kristendomen och förmanade till att beflita sig mera om Guds sanna kunskap och ett fromt lefverne». Efter afslutad visitation i södra tredingen under hösten 1680 öfverlämnade Spegel ett memorial till prosten Peder Gubbe, innehållande de erinringar, till hvilka han af den verkställda visitationen föranledts. Däri påmintes prosten bland annat om att tillhålla pastorerna att i sina predikningar förklara någon trosartikel och »den efter texternas anledning så enfalleliga och grundeliga föreställa, att deras åhörare, hvilka nu tyvärr veta hvarken begynnelsen eller änden af sin kristendom, måge hädanefter något fatta däraf».

Ett bepröfvadt medel, hvaraf äfven Spegel betjänade sig att göra folket mera benäget att inhämta katekesen, var att fordra kunskap häri såsom villkor för tillträde till nattvarden och för rätt att ingå äktenskap. Föreskrift härom utfärdade Spegel på sitt första prästmöte.[1] Af många ställen i domkapitlets protokoll framgår också, att stadgandet blifvit med stränghet tillämpadt.[2] Så fingo icke heller personer, som begått lägersmål med sina fästekvinnor, äkta dem, förrän de lärt sig läsa och inhämtat sin katekes.

Det sedliga och religiösa tillståndet i församlingarna tyckes hafva varit jämförelsevis godt. Hvad i detta afseende kunde brista, beifrades under visitationsresorna. Likgiltighet för gudstjänsten visar sig dock ej så sällan. I När voro åhörarne icke blott »ganska tröga till gudstjänsten» och oförfarna i Guds sanna kunskap utan och till stor del »förargliga» i sitt lefverne. Den tjänstgörande pastorn klagade, att svordom, kortspel, fylleri, lösaktighet voro mycket gängse i församlingen. I Kräklingbo fick församlingen af sin pastor det vittnesbördet, att »hon i utvärtes måtto var ostrafflig, men där som annorstädes var ringa kunskap om Gud, och den fördolda människan i hjärtat var alldeles ofullkommen». I Roma fingo vederbörande förmaningar att tillse, »att ingen förargelse eller

[1] Bland »ordningar», som på detta möte antogos; prot. d. 12 aug. 1680.

[2] Prot. d. 13 juni 1683 e. m. § 11; 22 okt. 1684 e. m. § 8; 25 febr. 1685 § 3.

oskicklighet föröfvas uti de krogar och kyffen, som äro byggda omkring kyrkan». Förekom sådant, skulle det af kyrkvärdarne angifvas för ståthållaren, på det att dessa tillhåll måtte nedbrytas. På Fårö gaf prästen sina församlingsbor »ett slätt vittnesbörd, men hoppades lika visst, att de skulle blifva bättre».

Synder mot det sjätte budet anmärktes ofta. De, som i detta afseende förbrutit sig, instämdes inför domkapitlet. Eller ock förordnades, att illa beryktade och lösa kvinnor skulle jagas ut ur socknen, och att ingen skulle få hysa dem.

Spår af vidskepelse upptäcker man mindre i handlingar från denna tid, än man skulle kunna vänta. Under visitationsresorna tog Spegel reda på, om signeri och löfjeri och annan vidskepelse förekom. Det är emellertid blott i några få församlingar sådant anmäldes. Så t. ex. klagade pastor i Östergarn, att i hans församlingar en del personer funnos, som voro benägna för signeri. De läto sina garn och fiskredskap signas af »en gammal kärring» från Norrlanda. Församlingen hotades, att »eho, som samma kärring hyser, skall anklagas hos öfverheten». Öfver samma signerska anfördes klagomål äfven i Gothem, där hon »med något löfjeri och vidskepelse umgår och signar det enfaldiga folkets förestående fiskeri och arbete». Kyrkvärdarne tillsades att låta drifva henne ut ur socknen. I Kräklingbo kunde väl ej någon uppenbar vidskepelse förspörjas, men pastor fruktade, att något sådant i löndom förehades.

Vid prästmöten erinrade Spegel sitt prästerskap om att hålla uppsikt på dem, som gjorde sig skyldiga till vidskepelse, dageval och signeri,[1] och han sökte få reda på, huruvida några vidskepliga konster föröfvades i församlingarna. Hans präster hade dock icke mycket i den vägen att anföra. Pastor i Hafdhem hade i sin församling en gammal hustru, som »plägar sätta tre knifvar i golfvet och tager därtill bröd och salt, säjandes sig sålunda vilja bota ryggvärk». Hon skulle angifvas hos ståthållaren.[2] I en skrifvelse till domkapitlet anmäler prosten i Gothem ett fall af vidskepelse. Hos en bonde i Kräklingbo hade man funnit »något, som synes att sapera

[1] Prot. d. 12 aug. 1680 e. m. § 11.

[2] Prot. d. 14 sept. 1682 e. m. § 6.

någon magiam, bestående af jord, liggande på en stor granbark och på samma spån liggande en klut med salt, hvitlök, svafvelbröd och ett stycke af ett slags trä, som bonden kallar flugerönn». Vid af prosten och kyrkoherden i församlingen anställdt förhör hade bonden berättat, att han med sin konst hade haft sitt »söyde» (tjärbränning) i tankarna, och påstått, att så gjorde flera än han. Domkapitlet anmälde saken för ståthållaren och begärde, att han måtte med några allvarsamma ord »skrämma bonden från sådan dåraktighet, som likväl förtörnar Gud och vanhedrar vår kristliga tro».[1]

Stridigheter i församlingarna voro icke sällsynta. Särdeles talrikt förekommo »stolträtor»; tvister, ofta urartande till formliga slagsmål, börjades i kyrkorna om de förnämsta platserna i bänkarna. Detta var som bekant ej något säreget för Gotland. Sådant var vanligt i hela vårt land och var ingalunda okändt i andra länder.[2] I norska kyrkoordningen hade man sökt förebygga sådana uppträden genom att införa bestämmelser angående den ordning, i hvilken kyrkfolket skulle taga plats i bänken.[3] Samma ordning infördes också på Gotland under den danska invasionen före Spegels ämbetstillträde. Därvid stipulerades, att gifta män på ena sidan och hustrurna på den andra skulle intaga de öfversta platserna i bänken (närmast gången) efter ålder, därefter kommo söner och döttrar och slutligen drängar och tjänstepigor. Spegel föreskref, att denna ordning fortfarande skulle iakttagas.[4]

Man gjorde det till en hederssak att få intaga en högre plats i bänken, under det att illa beryktade personer fingo flytta ned. När man reglementerade i saken, bestämdes näm-

[1] Erasmus Nikolai Kræklingius' skr. t. Spegel d. 20 juni 1682, domkap:s skr. t. ståthåll., V. A. II, s. 393, 389.

[2] Jfr Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede. Folkeudg. 6. Bog s. 48 ff.

[3] »Dog bør oc denne høffuiske ydmyghed at holdis / at naar nogen aff en Stoel vddøer / oc anden i den sted indkommer / da skal altid den eldste / staa nest gangen / oc siden de andre / som de ere gamle til / paa red effter huer andre / Gud vil her eller nogensted / ingen Hoffmod lide / icke skulle heller vore Befallingsmend / lade det skee foruden tilbørlig straff / ihuo som helst sligt offuermodeligen brugendis vorder.» Norska »Kircke Ordinantz» 1607, f. 43.

[4] Se t. ex. prot. vid visit. i Ejsta, 5 sept. 1680.

ligen tillika, att om »någon infamie person finnes», vare sig man eller kvinna, skulle en sådan erhålla plats nederst i bänken. Tvärtom, »de som äro uti något hedersstånd», skola med sina hustrur »med stolerummet också behedras».[1] Man kunde understundom ha behöft predika öfver Luk. 14: 8 ff.

Men, oaktadt det noggranna reglementerandet — eller kanske just därför — fortforo striderna, och det både bland allmogen och de högre klasserna.

Vanligtvis var det hustrurna, som voro de agerande parterna vid sådana tillfällen. Men äfven hände, att bönder från olika gårdar, som hade samma kyrkstol, kommo i strid om platserna sinsemellan och måste hänskjuta den högviktiga frågan till domkapitlets skärskådande och afgörande. En bonde från Uggårds i Ejsta klagade öfver, att han blef »undertryckt och må gå nedan för trenne, som bo på Jacobs gård». Kapitlet tog med allvarlig min saken före och bestämde, i hvilken ordning bönderna skulle sitta, och tillade i sitt utslag, »bryter någon af förberörda personer häremot, böte till kyrkan första gången 1 rdr, andra gången stånde uppenbar skrift».[2] Två borgarhustrur i Visby måste vid inställelse inför kapitlet vidgå, att de sinsemellan slagits en böndag i aftonsången. Målet, för så vidt det angick störande af kyrkofrid, remitterades till världslig rätt. »Men för det scandalo, som i kyrkan är begått, skola de plikta, som det sig bör».[3] När sådant kunde förekomma bland de högre klasserna, är ej underligt, att störande scener i kyrkorna på landet ofta utspelades.

Icke ens prästhusen föregingo alltid med goda exempel. Det var därför icke heller så lätt för prästerskapet att utrota dessa förargliga scener bland folket. Prästfruar och prästdöttrar voro ofta ena parten i striderna. När Spegel häntydde på prästfolkets plikt att vara ett föredöme för församlingarna i detta afseende, voro hans kapitularer af annan mening än han och betonade prästerskapets rätt. Pastor i Klinte berättade i kapitlet, att en ung hustru, gift med en bondson, ville hafva plats öfver förre pastorns döttrar, emedan de voro

[1] Prot. d. 25 febr. 1679 § 7.
[2] V. A. II: 591; prot. d. 9 jan. 1684 mom 3.
[3] V. P. d. 13 juni 1683 e. m. 7.

ungmör. Spegel — försynt och rättänkande som alltid — framhöll därvid, att prästdöttrar ingalunda hade »jure positivo» någon förmån framför andra ärliga mäns barn, och att prästbarn höfdes framför andra att ådagalägga ödmjukhet och »intet låta ske med kif och fåfänglig ära», samt att »en gift hustru lefver i ett fullkomligare stånd än pigor». Hans medsittare i kapitlet framhöllo däremot, att »prästedöttrar, så länge de förhålla sig ärliga och sitt stånd likmätigt, böra hafva öfverstället». Vidare åberopade de sig på ståndsprivilegierna, som »tillsäja det ståndet en besynnerlig heder», och som prästbarn, så länge de äro ogifta, »njuta faderns foro, så bör dem ock hafva andra friheter, som ståndet kunna bekväma». Som vanligt när Spegel var af annan mening än kapitlet, gaf han äfven nu vika. Han bad pastorn förehålla vederbörande det sagda, »försökandes hvad effekt, det kunde vinna».[1]

I Rone tvistade två prästfruar sinsemellan. Pastorskan klagade öfver, att hon blef i sin stol »inkommoderad af förre pastors änka». Spegel förmanade de tvistande att hellre ge församlingen ett godt föredöme än ge anledning till förargelse i Guds hus.[2]

Då sådana störande uppträden ej ville upphöra, måste regeringen utfärda ett strängt plakat mot trätor och slagsmål i kyrkorna. Plakatet, som är af den 22 dec. 1686[3], kringsändes jämte en skrifvelse af den 30 i s. m. till samtliga landshöfdingar och biskopar för att två gånger om året uppläsas i kyrkorna. I skrifvelsen säger sig K. M:t »ogärna hafva måst förspörja både ifrån en och annan ort, hurusom en del obetänksamma människor, såväl mans- som kvinnspersoner, endels af högfärd och äregirighet, endels ock af fylleri och annan vanart» icke hafva försyn för att till och med under pågående gudstjänst i kyrkorna »förföra sig på hvarannan med otidiga ord och trätor, skuffande och kubbande, ja, esomoftast utbrista till hugg och slagsmål, Guds hus till vanheder samt församlingen och alla Gudälskande fromma människor till största förargelse». Plakatet innehöll, att den, som i kyrkan

[1] Prot. d. 9 nov. 1681 § 1.
[2] Prot. vid visit. i Rone d. 14 sept. 1680.
[3] Årstrycket.

blottar sin värja till slagsmål eller eljes med hugg och slag öfverföll någon därinne, skulle straffas till lifvet. De, som »skuffa, stöta eller knubba» hvarandra, skola böta 100 dlr s.m., och de, som »träta och kifva uti Guds hus eller komma fulla och druckna dit och göra oljud och förargelse», skola böta 50 dlr. Det är att förmoda, att sådan straffpåföljd förmådde i någon mån åtminstone afkyla det heta blodet.

I liknande syfte föreskref Spegel, »att en block blifver satt på kyrkogården till att skrämma de ostyriga drängiar med, som under predikan både i kyrkan eller på kyrkogården stor vanart föröfva».

Huru långt råheten bland folket understundom kunde gå, i det man ej ens lät döden tämja sitt obändiga sinne, framgår af ett i domkapitlet inlämnadt intyg. En skepparhustru kom med en stor knif fram till sin syster, där hon låg på bår, och »sade sig vilja liket i stycken skära och under galgen bära, därtill spottade liket i ansiktet och önskade, det skulle uppvakna med den rike mannen i helvetet».[1]

Mot folkets dryckenskap, kalasande och yppighet i lefnadssätt och kläder ifrade Spegel, där anledning därtill kunde förefinnas. Då det i Rone klagades öfver, »att stor otidighet sker med brudebång, brudefärder samt brudfolkets sängledning», anbefallte han pastor och prost att afskaffa sådana tillställningar. I Lärbro hade bönderna gjort sig kända för »en otjänlig prakt uti kläder framför annorstädes».

I allmänhet bemöttes Spegel på sina visitationsresor med aktning och hörsamhet af folket. Undantag förekommo dock. I Eskelhem fick han församlingen först »efter lång och allvarsam förmaning» att lofva att bättra prästgården. Värst var det i hans egen prebendeförsamling När, där folkets trotsiga uppträdande tydligen gjorde ett nedslående intryck på honom. Han antecknar i protokollet, att han »försporde ingenstädes så stor fåkunnighet, kallsinnighet och djärfhet som där, så att merendels hela församlingen lopp ur kyrkan, innan som catechisationen var ändad». Och när visitationsakten var slutad, kunde icke de sedvanliga förmaningarna ställas till församlin-

---

[1] V. A. II, s. 585.

gen eller välsignelsen läsas, »efter församlingen som annat fää var utlupit».[1] Äfven annorstädes på somliga håll kom församlingen mycket fåtaligt tillstädes vid dessa förrättningar.

Sina visitationer plägade Spegel afsluta med allvarliga förmaningar att älska Guds heliga ord och gärna höra det »samt med flit märkiat», att vörda, ära och älska öfverheten, att tillhålla barnen att läsa katekesen och lära den kristna sanningen, att hålla kyrka och prästgård vid makt, »ty med sådana goda gärningar bör dem visa, hurudana tro de hafva», att hålla sin själasörjare i ära och heder och gifva honom, hvad honom för hans ämbetes skull tillkom.

Omsorgen om de fattiga var en biskoplig plikt, som Spegel aldrig försummade. Den gamla kyrkoordningen ålägger biskopen att ha uppsikt öfver hospital och sjukstugor för att tillse, »att därmed kan gå lika och kristeliga till och bättras, hvar någor fel och brister äro».[2]

I Visby fanns också ett hospital, som hade så mycket större betydelse för ön, som det afsåg både fattiga och sjuka af hvarjehanda slag. Det torde ha varit öns enda anstalt för ordnad välgörenhet, afsedd för sådana, som af olika anledningar ej kunde ta vård om sig själfva och ej hade någon annan att lita sig till eller, såsom det heter i nämnda kyrkoordning, för »de fattiga, sjuka, halta och blinda, hvilka, liksom de själfva ingen god råd för sig veta kunna, så måste de allt lita till andra om deras nödtorft». Visby hospital upptog hjälpbehöfvande både från staden och landsbygden. Visserligen föreskref 1571 års kyrkoordning, att det vore »godt och kristeligit, att också några små sjukstufvor allestädes och uti hvar socken vore uppehållne», och en kunglig förordning af 1642 lämnade närmare föreskrifter angående fattigstugors inrättande i hvar socken för att därmed motverka tiggeriet. På Gotland funnos sådana dock ej annat än möjligen i undantagsfall. Visby hospital var ej i stånd att upptaga mer än ett 20-tal fattiga.

Om stadens hospital visade Spegel en oaflåtlig omvårdnad. Bland hospitalets ordinarie inkomster var också en af-

[1] Visit. prot. i Eskelhem d. 2 maj 1681, i När d. 16 sept. 1680.
[2] K. O. fol. 76: 1.

gift af 24 öre s.m. från hvarje kyrka på ön. Dessutom hade hvarje gård på landet att vid midsommar och mikaelsmässan erlägga den s. k. landhjälpen, utgörande vissa naturaprestationer, såsom spannmål, ost och andra matvaror.[1] Spegel tillsåg, att de medel, som borde inflyta, ordentligen erlades. Förmaningar riktades ofta till prästerskapet att tillhålla sina församlingar att erlägga den skyldiga »landhjälpen» och att tillse, att så skedde.[2] Och då han under sin frånvaro ej kunde personligen öfvervaka förhållandena, erinrade han åter och åter kapitulares att utöfva den kontroll och tillsyn öfver hospitalet, som tillhörde stiftsstyrelsen »med den myndighet och allvarsamhet, som nödvändig pröfvas».[3]

På sina visitationsresor gjorde sig Spegel underrättad, huruvida församlingarna togo hand om sina fattiga, så att de ej fingo »vanka omkring» och tigga. Han förordnade, att allmosor ur »taflopenningarna» skulle på bestämda tider utdelas åt dem. Där så ansågs nödigt och medel därtill kunde finnas, föreskref han uppförande i församlingarna af särskilda fattigstugor.[4]

I fråga om inrättandet af fattighus fördes under Spegels tid en skriftväxling mellan ståthållaren Cedercrantz och domkapitlet. Det nyss afslutade kriget hade lämnat en hel del löst folk efter sig, som slagit sig ned rundt om på ön i backstugor och drog omkring på landsbygden och bettlade och hade åtskilligt ofog för sig. Ståthållaren yrkade på, att dessa backstugor, som »föda af sig lättja, orklöshet och förargeliga odygder», skulle borttagas. I stället borde församlingarna i enlighet med nyssnämnda förordning uppföra fattigstugor för »de torftiga och eländiga människor, som för sjukdom, ålder och annan märkelig olägenhet skull betarfva hjälp, så att de ej måtte blifva utstötta och förlåtna». Ståthållaren begärde, att Spegel härom skulle öfverlägga med sitt kapitel och »efter dess bekanta dexteritet och goda förmåga disponera» sina

[1] Se Spegels Rudera gothlandica I, cap. 17.

[2] Prot. d. 23 febr. 1682, § 8; 13 sept. s. å., e. m § 13.

[3] Skr. d. 9 maj 1683, 24 okt. s. å., 14 maj 1685.

[4] Så i Bro och Martebo. Bro var ett gammalt offerställe, till hvars kyrka gåfvor, »offer», »mycket rundeliga varder gifvet».

kapitulares att befordra saken, hvarigenom man kunde hoppas, att det fördärfliga tiggeri, som bedrefs af allehanda landsstrykare och lättingar, skulle kunna hämmas.

Kapitlet uttalade emellertid åtskilliga betänkligheter. Man »fägnade sig» väl öfver ståthållarens kristliga omsorg om de fattiga, men flere omständigheter voro att taga i betraktande. Där funnos bland dessa fattiga sådana, som, om de också icke ägde något jordbruk, dock »med annat smått arbete och hussysslor» kunde förtjäna sitt uppehälle. Vidare borde man göra skillnad mellan de verkligen behöfvande och dem, som under detta namn »i lättja och odygd förnöta sin tid och missbruka sin frihet». Kyrkorna kunde lätt stå i våda för eld och brand, om sådana fattighus uppfördes i deras omedelbara närhet. Ändtligen kunde prästernas tjänstehjon blifva tubbade »till en och annan otukt och otrohet och vänjas antingen till ondt sällskap eller till snatteri». Man ansåg det därför bättre, om hospitalet i staden genom kristmild försorg kunde så tillökas, att de svagaste och bräckligaste personerna kunde där intagas.[1] Huruvida Cedercrantz' skrifvelse medförde något resultat, torde sålunda vara tvifvelaktigt. Något mera allmänt anordnande af fattigstugor i församlingarna följde i hvarje fall icke. Motståndet utgick emellertid icke från Spegel. Som jag nämnt hade han på sina visitationsresor — det var före Cedercrantz' skrifvelse — anbefallt uppbyggandet af sådana stugor, där förhållandena det medgåfvo.

För yttre ordning och skick hade Spegel ett vaket öga och lifligt intresse. Själf var han i allt en ordningsmänniska. Ordning ville han också se råda omkring sig. Så brakte han här liksom annorstädes, där han verkade, reda i domkapitelsarkivet.[2] Handlingar, som föredrogos vid sessionerna förvarades. Från den föregående tiden finnes endast jämförelsevis obetydligt i behåll, under det att arkivet innehåller en så godt som fullständig samling handlingar alltifrån Spegels ämbetstillträde. Under det att de handlingar — förutom kungliga bref —

[1] Prot. d. 21 juni 1682 § 8. — Cedercrantz' skr. t. Spegel d. 19 s. m. — Domkap:s svar, V. A. II, ss. 429, 389.

[2] Om hans omsorg om hofkonsistoriets samt om domkapitlets i Skara arkiv se Helander, anf. arb. s. 37, 157.

som tillvaratagits från tiden före Spegel, rymmas i mindre än *ett* band, upptaga handlingar från Spegels korta ämbetstid — 5 år — icke blott slutet af detta första band utan ock ett lika omfångsrikt andra band. Utom denna serie handlingar (sign. Acta Cons. Wisb.) — skrifvelser af olika innehåll, ansökningar, klagomål, petitioner, anmälningar från präster, församlingar och enskilde — rymmer domkapitlets arkiv en serie kungabref. Äfven denna samling är så godt som fullständig från den spegelska regimen.[1] Till denna samling hade Brodinus lagt grund. Hans samling tyckes dock under de oroliga tiderna före Spegel till en del hafva förskingrats.[2]

I protokollet vid prästmötet 1680 är införd en förteckning på hvad som då fanns i arkivet. Den upptar 4 gamla protokollsböcker förutom den nyare började 1628, hvilka böcker ännu i arkivet förvaras, vidare 3 cartequer, en bunden bok med kungabref från den danska tiden, fortfarande i behåll, samt en bunt resolutioner af svenska öfverheten. De undersökningar, Spegel företog för att få reda på, huruvida handlingar förkommit under den föregående tiden, resulterade däri,

[1] En del kungabref, i synnerhet sådana af mera förtroligt innehåll till Spegel, särskildt från tiden för hans frånvaro från stiftet, saknas dock i samlingen.

[2] I detta sammanhang torde några notiser om domkapitelsarkivets föregående öden ej vara ur vägen.

Vid sitt första prästmöte föreskref Brodinus, att »de bref, som angå presterskapet i gemen eller deras privilegier, församlingarnas friheter — hvilka nu mest äro distraherade — må icke en för sig allena behålla, att de således med tiden icke alldeles förkomma, utan de, som sådana bref med sig hafva, han leverere dem till konsistorium, att där kan göras uppå dem ett inventarium, och de sedan på en säker ort alltid måga stå uti god förvaring, till dess de kunna behöfvas eller nödiga vara. Den detta icke efterkommer, stå därföre till svars, när honom omsider varder öfvertygadt, att han sig allena hela societetens egendom hafver tillägnat». Under den danska invasionens tid visade sig också en önskan att skaffa reda på de under den föregående tiden — då superintendenten varit bosatt i Lärbro — särskildt vid Brodini bortförande, spridda dokumenterna. D. 13 febr. 1677 (se prot.) beslöt man att skrifva till den i fångenskap bortförde superintendenten om kapitelskistan och de dokument, som funnos på inventarieförteckningen. Vid samma tillfälle utsågos ett par prästmän att afresa till Lärbro för att efterforska, om där funnes några handlingar, som rörde prästerskapet. Vid ett senare tillfälle föreslog den förut omtalade stadspastorn Henrik Schacht, danskvännen, att man skulle låta förfärdiga en kapitelskista för att däri förvara kapitlets böcker och dokument.

att ingen kände till, att det funnits andra protokollsböcker och handlingar än de, som blifvit uppvisade. Under den danska invasionen hade det varit fråga om att afsända Henrik Schacht till Köpenhamn för att utverka konfirmation på de privilegier, det gotländska prästerskapet fått sig tillerkända, och för att betyga prästernas »pliktiga devotion emot K. M:t». Spegel glömde ej heller att höra sig för, huruvida några handlingar då blifvit utlämnade till det ombud, prästerskapet åt sig utsett. Konsistorienotarien förklarade på tillfrågan, att alla akter voro tillstädes.

Spegel hyste tydligen misstanke, att domkapitlet tillhöriga handlingar under den föregående oredan blifvit kringspridda. Så hade också verkligen skett. Genom Spegels försorg blef åtminstone en del af dem tillrättaskaffad. De hade tydligen kommit bort med Brodinus vid hans hastiga bortförande. Brodinus blef, som nämndt, efter sin återkomst till Sverige biskop i Västerås. Han afled dock snart, i slutet af året 1680. Några år därefter, 1683, ingick Spegel äktenskap med hans änka. Under sin vistelse i Västerås vid denna tid fann han bland Brodini efterlämnade papper en del kungabref, resolutioner och andra handlingar rörande Visby stift, hvilka dokument han lät öfverlämna till konsistorienotarien i Visby.[1]

Vid förut nämndt prästmöte beslöts att upplägga en bok, i hvilken alla prästers namn skulle antecknas »samt med deras attestatis, vokationer, examina etc.»[2]

Stor omsorg nedlades på förandet af domkapitelsprotokollet under Spegels tid. Föregående tiders protokoll lämna åtskilligt öfrigt att önska. De förete mera karaktären af kladd. Från Spegels tid hafva de förda protokollen blifvit renskrifna med prydlig handstil i en nyupplagd protokollsbok.[3] — Öfver

[1] Jfr det ofvan omnämnda af Lithonius undertecknade recepisset.

[2] Huruvida någon sådan matrikel verkligen kommit till stånd framgår ej, för så vidt jag funnit, af handlingarna. Bland nuvarande arkivalier har jag ej funnit någon sådan från denna tid.

[3] Från Spegels första tid finnas ock konceptprotokoll förvarade. — Den närmast föregående protokollsboken var ej fullskrifven. Men den nya ordningen kräfde också en ny bok. Hvilken vikt, Spegel lade på en sådan bok, framgår af den anteckning, som gjordes i början af protokollsboken. Den bär titel: »Protocollum consistorii Wisbuensis Inchoat. a:o 1680. Præside Haqvino Spegel». Föl-

sina visitationer uppsatte Spegel egenhändigt, visserligen kort affattade men mycket upplysande, protokoll.

Spegel utöfvade noggrann tillsyn öfver, att hans präster ordentligt förde vederbörliga anteckningar och anbefallda böcker. Erinringar härom återkommo ofta vid visitationerna. Följande böcker brukade föreskrifvas, nämligen inventariebok, församlingsbok för antecknande af synodalbeslut, konsistorii förordningar, superintendentens och prostens föreskrifter samt en kyrkobok, hvari antecknades döpta, döda samt ingångna äktenskap, jämväl kommunicerade.[1]

Spegel med sitt ordningssinne stötte sig på det bristfälliga skick, i hvilket dessa böcker ofta tedde sig, då han vid visitationerna efterfrågade dem. Själf ägde han en särdeles prydlig och redig handstil. Han ville också att prästerskapet skulle bemöda sig om en snygg skrift. Han förmanade pastorerna att hålla sina böcker »renliga och riktiga». Efter verkställd visitation i södra kontraktet — det var den del af ön, han först visiterade — befallte han prosten att å ämbetets vägnar »tillse, att kyrkoböcker och skrifter något renligare hållas och icke sådana centones eller kladdar framvisas, som nu sker». Tillsägelsen tyckes hafva verkat, ty vid visitationerna i de andra tredingarna — de följande åren — behöfde dessa erinringar icke så ofta upprepas.

Såsom det vill synas på grundvalen af äldre tredingsinventarier sammanförde Spegel i en för hela ön gemensam inventariebok förteckning öfver samtliga kyrkors och prästgårdars jordegendom och öfriga tillhörigheter.[2]

---

jande blad bär endast denna anteckning: »Uthi Thetta Protocol finnas Tvåhundra-Nietio-Sex numererade Paginæ, Hvilket Attesteras af Förtiden varande consistoria-ler». Därefter följa dessas egenhändiga namnteckningar: Haqvinus Spegel, Peter Gubbe, Ericus Petræus, Henricus Schachtius, Matthias Raske, Georgius Oxenvaldt.

[1] Redan Brodinus hade på prästmöte d. 31 aug. 1659 anbefallt, att »till hvar kyrka måste förskaffas en liten pappersbok, däruti pastor uppteckna skall kyrkiones och prästegårdens inventarium. Item alla barn, som döpas, och hvad dag det sker. Alla lik, som begrafvas. Hvilka med kyrkoplikt eller böter straffade blifva. Hvad casus i sockenstugan decideras etc. Hvilken bok superintendenten och præposito uti visitationer visas skall». Prot. d. d.

[2] Jfr Helander, anf. arb. s. 47 not 1. Där omnämnes en äldre än Spegels nyligen återfunnen inventariebok för södra tredingen. Att sådana upprättats

Kyrkobyggningarna befunno sig vid denna tid på den fattiga, men på kyrkor rika ön i allmänhet i ett bristfälligt skick. Här hade Spegels ordningssinne ett rikt arbetsfält. Brodinus hade nog icke heller med likgiltighet sett kyrkorna förfalla. Men mycket hade han icke kunnat uträtta till kyrkornas försättande i värdigare skick både på grund af den rådande fattigdomen och det bristande intresset för saken från församlingarnas sida.[1]

Under sina visitationer höll Spegel efter församlingarna i detta afseende. Hans visitationsprotokoll utgöra ett godt material till bedömandet af det allmänna tillståndet i fråga om kyrkobyggnaderna. Ofta endast med *ett* eller några få ord karaktäriserar han det skick, i hvilket kyrkan befann sig. Ej så sällan kunde han väl finna den »någorledes vid makt» eller »tämligen behållen» eller t. o. m. »efter den lilla församlingens ämne väl behållen». I Levede befanns, att »kyrkan var i alla måtto väl vid makt, ej allenast tillbörligen täckt utantill, men ock prydd och zirad innan». Liknande godt vitsord får Gothem, där »kyrkan var icke allenast väl byggd och vidmakthållen utan ock mycket beprydd, besynnerliga genom pastoris Hr Erici Petræi omsorg och bekostnad, som finnes antecknadt på kyrkoväggen och uti inventario».[2]

under den föregående tiden för de olika tredingarna vill synas framgå af ett synodalbeslut under Brodini tid. Det heter i prot. d. 7 okt. 1663: »Emedan en inventariibok desidereras öfver middeltreding, ty blef förordnadt, att hvar pastor skulle afkopiera kyrkiones och prästegårdsens så lösa som fasta inventarium, afskrifva det af kyrkioboken in qvarto, på det att däraf en tredingsinventariibok må blifva gjord».

[1] D. 7 okt. 1663 besvärade sig prästerskapet på prästmöte öfver församlingarnas försumlighet i detta stycke och sökte guvernörens biträde. De klaga i skrifvelse till landshöfding Fritz, att »så många kyrkor taklösa stå och förfalla», och begära, att guvernören ville bevisa prästerskapet »all tjänlig assistens mot dem, som tredskas hålla kyrkio- och prästegårdsbyggning vid makt». Landshöfdingen gaf sina befallningsmän order om den af prästerskapet begärda assistensen. Se prästersk:s skr. t. landshöfding Fritz och dennes skr. till sina befallningsmän d. 12 febr. 1664, bl. kungl. bref i V. Ark. — Vid prästmöte d. 28 aug. 1666 var denna fråga åter före, då det var Brodinus, som brakte ärendet på tal och såsom orsaker till kyrkornas förfall anförde dels fattigdom, dels försummelse både från församlingarnas och prästerskapets sida. Prästerna skulle med all flit förmana sina åhörare att hålla kyrkorna vid makt.

[2] Denne pastors nit om kyrkobyggnaderna i pastoratet får också ett erkännande i en församlingarnas skr. t. Spegel af d. 1 maj 1684, däri de begära en

Men oftare heter det, att kyrkan var »svag» (Wall), »mycket svag» (Othem), »helt skröpelig» (Hejnum), »intet väl vid makt» (Follingbo), »mycket förfallen» (Endre, Östergarn) eller något dylikt. Vanligen var det särskildt taken, som voro bristfälliga. Spegel förordnade, att kyrkorna skulle iståndsättas, taken omläggas, hvalfven »späckas» o. s. v. För att erhålla material till de uppruttna takens iståndsättande anbefallte Spegel, att hvar och en mansperson, som gick till Herrens nattvard, skulle gifva 1 à 2 bräden om året.

Spegel hade redan förut på prästmöte beklagat, att »kyrkorna här på landet äro merendels förfallna och illa ansade». Han föreslog därvid att söka statshjälp till deras förbättrande. Så skedde också, men utan resultat.[1] Äfven sökte man genom allmoseblockar vid hamnarna samla medel genom sjöfarandes »offer».[2] Spegel såg också till, att kyrkornas medel icke finge vanvårdas. Där de voro »utan pant och obligation» utlånta, skulle de ofördröjligen infordras. — Det var väl för att undvika osmakligt lappverk, som Spegel efter verkställd visitation i södra tredingen gaf prosten befallning om att förbjuda prästerna att »byggia och reparera uppå kyrkiorna, med mindre hr prosten är först tillfrågad». Det i senare tider kända behofvet af kontroll vid kyrkoreparationer var redan klart för Spegel.

Men oaktadt Spegels allvarliga bemödanden att få de härliga templen på ön i värdigt skick, kunde han under sin kortvariga verksamhet icke så mycket uträtta, i synnerhet som hans befallningar ej alltid blefvo åtlydda.[3]

---

försäkran för samme kyrkoherdes son att få efterträda fadern. Såsom skäl anföres särskildt prostens omsorg för »våra förfallna kyrkors samt prästegårds, merendels af egna medel, reparation».

[1] Därom se föreg. uppsats i Kyrkohist. Årsskrift 1902, s. 180 f.

[2] De på det sättet inkomna medlen borde man först och främst använda — framhöll superintendenten — till att »laga om Stenkyrkas torn, efter det är en känning och rättelse för seglande». Tornet var nedfallet. V. P. d. 10 aug. 1680 §§ 21, 22.

[3] Då hans efterträdare Petrus Stjernman visiterade Vestkinde, befanns kyrkan ej vara iståndsatt så, som Spegel anbefallt, hvarvid pastor beklagade sig däröfver, att »när de skola arbeta på kyrkan, kommer det till ingen effekt, efter som

Ehuru äfven hans efterträdare var lifligt intresserad för kyrkorestaureringar, kunde det sägas i slutet af århundradet i en skrifvelse från landshöfdingen, att »en del kyrkor på Gotland äro hel slätt konditionerade, ity de af socknarna intet som sig bör kunna hållas under fullkomligt tak, hvaraf händer, att hvalfven mycket fördärfvas och i längden skulle blifva oboteliga, så framt de icke snart blifva hulpna och förbättrade».[1]

Det var dock icke blott brist på medel utan också på sinne för snygghet och ordning, som gjorde, att kyrkorna tedde sig i ett allt annat än tilltalande skick, belamrade som de voro med en mängd skräp och allehanda gammalt bråte. Naturligtvis måste sådant stöta Spegels ordningssinne. Han gaf vid visitationerna allvarliga tillsägelser, att kyrkorna skulle hållas i snyggt och städadt skick, och anvisade i detalj, hvad som i detta hänseende var att iakttaga. I Rone gaf han befallning om, att »sakristian, som var mycket osnygg och med allehanda skräpel uppfylld, skall hållas renlig och de gamla kistor upplagas till att förvara kyrkiones skrud uti». Utanför kyrkan skulle ett skjul uppföras till förvaring af allehanda materialier, »som nu var förfaret och bortruttet genom vårdslöshet». I Alskog anmärker han, att i kyrkan »en hop osnyggt skräpel till stor förargelse vräkt var». En afbalkning skulle göras i nedre delen af kyrkan, där sådant gammalt bråte kunde förvaras. Liknande föreskrifter om skjul och afbalk-

---

de vilja hvar och en vara byggmästare och ingen viss man taga därtill»; visit. prot. d. 16 jan. 1688. — Om det restaureringsarbete, som pågick i de gotländska kyrkorna under Spegels och ännu mer under hans närmaste efterträdares (1685—1692) tid, vittna de hiskligt fula af sandsten i rococomanér utförda altarprydnaderna, som ofta påträffas i öns kyrkor. För dem fingo de särdeles fint arbetade, under medeltiden förfärdigade och vid denna tid förfallna altarskåpen vika. Dessa hafva under den sista tiden vid nu allmänt pågående, af konstförfarna händer ledda kyrkorestaureringar på ön åter kommit till heders. — Äfven påträffas flerstädes predikstolar och dopfunter, pompösa och smaklösa, från den Spegel-Stjernmanska tiden. — Spegels betydelse för kyrkorestaureringarna på Gotland öfverdrifves af Gezelius, då han i personalierna till sin likpredikan öfver Spegel säger, att »kyrkorna nästan öfver hela landet blefvo förbättrade».

[1] Refer. af landshöfd:s skr. i K. M:ts bref t. domkap. d. 20 apr. 1697.

ningar, »på det allehanda skräpel må kunna sättas ur vägen», återkomma ofta.[1]

På sina visitationer vårdade sig Spegel äfven om prästgårdsbyggnaderna, som i allmänhet voro skröpliga nog. Han ställde allvarliga förmaningar till församlingarna att sätta dem i stånd.

För Gotlands fornminnen visade sig Spegel hysa ett lefvande intresse. Under den korta tid, hans egentliga verksamhet på Gotland varade, hann han hopsamla, afskrifva och bearbeta en betydlig mängd gamla handlingar och dokument rörande öns historia, af hvilka han betjänade sig för sitt bekanta verk Rudera Gothlandica. Redan 1683 hade han fullbordat det första originalkonceptet till arbetet, som sedermera utvidgades.[2]

Äfven andra litterära arbeten hade han under sin vistelse på Gotland för händer. Till sina prästers hjälp utarbetade han homiletiska anvisningar öfver böndagstexterna.[3] Litterära sysselsättningar utgjorde hans förströelse under ensamheten på den aflägsna ön, där han särskildt kände saknaden af personligt umgänge, »uppå hvilket här är sådan mangel och brist som på ljus under jordene».[4] Han påbörjade ett arbete »*De casibus conscientiæ*», afsedt för gemene man, dem »tydeligen och enfalleligen att underrätta», ett arbete, hvaraf han under sin första vistelse på ön »en god del igenomhint».[5] Till sin förströelse sysslade han under denna tid också med att »afsätta Davids psaltare uti ljufveliga melodier».[6]

I förtroliga bref till sina vänner låter Spegel understundom förstå, att han kände sig ensam och afstängd från världen på Gotland. Det »äre många ting», klagar Spegel i det nyss an-

---

[1] Sådana afbalkningar i kyrkorna, säkerligen härstammande från denna tid, — ingalunda prydliga — förekomma ännu här och hvar på Gotland. De få dock nu under pågående restaureringar vika enligt en sundare smaks fordringar.

[2] Helander, anf. arb. s. 49. — Arbetet har först i våra dagar blifvit utgifvet. Utgifningen är ombesörjd af O. V. Wennersten, Visby 1901.

[3] Helander, anf. arb. s. 48.

[4] Bref t. Lindsköld d. 24 mars 1682.

[5] Bref t. Lindsköld d. 24 mars 1682.

[6] K. M:ts skr. t. Spegel d. 9 maj 1682. R. R.

förda brefvet till sin förtrogne Lindsköld, »som göra denna orten ledosam, men detta i synnerhet, att man ganska sällan hafver någon post och alltså föga underrättelse både om det allmänna väsendet och om sina enskilda vänners tillstånd». Han kunde icke finna sig rätt hemmastadd därute. Midt under detta måste han dock med tacksamhet erkänna den välvilja, som hans konung »så länge och ofta hafver täckts bevisa mig, hvarigenom jag är vorden för lyckelig uti allas omdöme, att jag själf måste blygas vid min ovärdighet och mina illviljare afundas öfver min allt för stora välgång», såsom han skrifver till konungen samma dag, som han utgjuter sitt hjärta i ofvan anförda ord till Lindsköld. Det är helt visst icke något dubbelt tal, han för på tungan. Det var talrika prof på förtroende, konungen äfven under Spegels vistelse på Gotland visade honom. Och han kunde icke annat än tacksamt erkänna det. Men å andra sidan kan han icke alltid tillbakatränga den känsla af ensamhet, som öfverfaller honom, och han ger luft däråt, då han i förtrolighet hänvänder sig till sig nära stående personer, säkerligen utan någon biafsikt, att det skulle bäras fram till majestätet.

Ett nytt bevis på Karl XI:s välvilja rönte Spegel, då konungen den 2 jan. 1682 meddelade honom fullmakt såsom kyrkoherde i Visby. På samma gång öfverläts åt honom att som prebende få åtnjuta antingen Lärbro, som hans företrädare innehaft, men som erhållit ny kyrkoherde, eller det nu lediga Sanda pastorat, »finnandes vi eljes edra villkor alltför slätta emot eder goda förtjänst, den», tillägger konungen, »vi ock förmodom snart få lägenhet att bättre recompensera med ett godt biskopsdöme här oppe i landet, på det vi en så god och trogen Guds och vår tjänare måge hafva oss så mycket nämbre vid handen».[1]

Jag har ej funnit, att någon föregående korrespondens från Spegels sida gifvit konungen anledning att ställa i utsikt för honom »ett godt biskopsdöme» på fastlandet. Emellertid var det med glädje och tacksamhet Spegel mottog det kungliga löftet. Han visste väl, hvem han närmast hade att tacka

[1] R. R. d. d.

därför. Lindsköld var nu som alltid hans förespråkare. I det nyss anförda brefvet af den 24 mars 1682 betygar han honom sin tacksamhet. »Jag är», säger han, »utaf glädje nästan förändrad och af sådana nåd föga mindre än högfärdig, ej så mycket för den konungsliga välgärning, genom hvilket mitt underhåll här på orten kan förbättradt blifva, som isynnerhet för de allra mildaste ord och tillsäjelser, med hvilka jag ihågkommen varder». Vidare tillägger han, »är det Guds h. vilja, såsom jag gladeligen förnimmer det vara H. K. M:ts nådigste mening att framdeles taga mig från denna orten, vill jag med ett hörsamt hjärta följa». Samtidigt afsände Spegel en tacksägelseskrifvelse till majestätet självt. Åt någon längtan att återbördas till fastlandet ger han här icke uttryck.

Emellertid blefvo de förtroligare meddelandena, Spegel gjort i det samtidiga brefvet till Lindsköld, nog icke obekanta för konungen, hvarför denne i svaret på Spegels skrifvelse, efter att hafva förklarat, att det varit honom kärt att förnimma »eder goda hälsa och den trogna nit och försorg, I draga för vår tjänst och församlingarnas uppbyggelse och bästa på Gotland», upprepar löftet om Spegels förflyttande. »Men som vi förr emot eder förklarat hafva, så förklarom vi ock ännu härmed ytterligare, att vi åstundom eder nämbre till oss och allt därföre ärnom eder det först in i riket lösfallande biskopsdöme nådigst att opdraga».

Den 6 sept. 1684 under Spegels vistelse på fastlandet afled biskop Omenius i Skara. Genast tyckes det blifvit beslutadt i konungens rådkammare, att Spegel skulle blifva hans efterträdare.[1] Och då Spegel strax i början af följande månad var åter i Visby, var saken redan så klar, att han kunde tala om sin efterträdare på Gotland.[2] Ännu hade emellertid icke ens någon omröstning i stiftet ägt rum. Först i skrifvelse af den 22 okt. meddelar Skara domkapitel utgången af valet. Spegel kom därvid nummer två i ordningen med 38 röster från prästerskapet och 5 inom kapitlet. Före honom stod på

[1] »Några hafva reda utspridt kring staden, att det reda är gjordt, hvad som uti konungens egen kammare är allenast tänkt och taladt», skrifver Spegel i Stockholm d. 19 sept. s. å. till Lindsköld.

[2] Spegels skr. från Visby t. Lindsköld d. 4 okt. s. å.

fötslaget biskop Scarinus i Växjö med resp. 52 och 5 röster och närmast efter honom professor Er. Benzelius i Upsala med 29 och 2 röster.[1] Spegel nämndes af konungen. Hans fullmakt utfärdades d. 28 april 1685. Däri heter det, att när nu Skara stift skall förses med en gudfruktig, rättsinnig och lärd biskop, så hafva vi icke kunnat göra bättre val än att kalla och utse eder därtill, »som så många och berömliga prof vist hafve af nit och åhuga om Guds namns ära och af trohet och redelighet emot oss och fäderneslandet så uti krigs- som fredstider»[2] — ett nytt erkännande från konungens sida af Spegels verksamhet på Gotland. Redan innan han erhöll den nya fullmakten, hade han emellertid lämnat ön, hvilket skedde i febr. s. å.

Ännu till hösten 1685 utöfvade han superintendentämbetet på Gotland. Hans sista ämbetsskrifvelse till kapitlet är af den 6 aug. 1685; sedan börjar hans efterträdare Petrus Stjernman, som först på sommaren följande år kom öfver till Gotland, att korrespondera med stiftstyrelsen på ön.

Oaktadt det var föga lång tid, Spegel verkade såsom den gotländska kyrkans ledare, och oaktadt han under denna tid äfven var upptagen med viktiga arbeten för hela den svenska kyrkan och därunder skild från ön, hann han dock uträtta mycket till fromma för sitt stift. En god grund var genom honom lagd för landets försvenskning. Visserligen återstod ännu ett drygt arbete för hans efterträdare, innan det kunde sägas, att den gotländska kyrkan var fullt inkorporerad i den svenska, men det viktigaste arbetet var dock undangjordt. Isen var bruten. Den afvoga stämningen gent emot det nya moderlandet hade Spegel till god del lyckats öfvervinna. Han hade vunnit folkets tillgifvenhet för *sig,* men också för Sverige. Ett annat lika viktigt resultat af hans verksamhet på ön var den folkupplysning, hvartill han visserligen endast lagt grund, men dock en säker sådan. Både i det ena och andra afseendet hade hans efterträdare — hvilka äfven voro dugande stiftschefer — endast att fortgå

[1] Helander, anf. arb. s. 140, not.
[2] R. R. d. d.

på den redan beträdda vägen. Såsom ett sammanfattande omdöme om Spegels verksamhet på Gotland kan man väl instämma i en hans efterträdares erkännande ord: »Man må», skrifver Jöran Wallin, superintendent på Gotland 1735—1745, i sina »Gothländska samlingar», »väl undra, huru han på så få år och under all den korta tiden, som han fick vara hemma, likväl så mycket kunnat uträtta på Gotland».

Herman Levin.

Magnus Gabriel De la Gardie och Varnhems klosterkyrka.

I.

Några anteckningar om kyrkans återställelse.

Bland de mäktiga gynnare, vetenskap och konst ägde i 1600-talets Sverige, intager grefve Magnus Gabriel De la Gardie ett märkligt rum. Hans statsmannagärning som rikskansler har af både samtid och eftervärld blifvit hårdt bedömd. Som en motsats mot de mörka färger, i hvilka denna skildrats, kommer dock ett enstämmigt erkännande af hans varma kulturella intresse. Och det är sant, en insats i fosterlandets odling har denne häcklade man, som i så hög grad fick pröfva lyckans växlingar, verkligen gjort.

I De la Gardies verksamhet för höjandet af landets kultur kunna å ena sidan framhållas hans fosterlandssinne och hans nit för utforskandet af Sveriges af den Rudbeckianska skolan så öfverdrifvet uppskattade forntid — antikvitetskollegiets inrättande var ju till stor del hans verk — å den andra sidan hans utpräglade franska sympatier. Men dylika voro icke vid den tidpunkt De la Gardie lefde, något särdeles originelt. Frankrike var ju, som bekant, mönster- och föregångslandet, tongifvande för den europeiska bildningen. Men denna rikskanslerens ständigt framträdande böjelse, yttrande sig ej blott i hans sträfvan att införa fransk smak och franska seder och bruk i landet — han inkallade t. ex. talrika konstnärer och handtverkare från Frankrike — utan äfven, för honom ödesdigert nog, i politiskt hänseende, bidrager i ej ringa mån till hela hans lifsgärnings karaktär. I de förbindelser Norden

stått till den galliska kulturen spelar han därför en roll, som ej får glömmas.

Det var dock ur den förra synpunkten jag i dessa rader ville betrakta honom. Högt gingo fosterländskhetens vågor under stormaktstidens korta dagar i vårt land, kulminerande i en Rudbecks djärfva, yfverborna hypoteser om Svithiod som mänsklighetens urhem. Då en ärorik forntid alltså förutsattes, uppstod, som vi veta, en stor ifver att lära känna alla minnen från det stora förgångna. Och föremål för de lärdes undersökningar och spekulativa teorier blefvo så väl våra medeltidsminnen som — och det i första rummet — allt hvad man kunde hänföra till hednatiden. Att härvid de bittraste fejder kunde rasa de lärde männen emellan känna vi af historien om striderna mellan Schefferus och Verelius rörande platsen för Uppsala tempel.

Gifvet var, att de förnämligare medeltida kyrkoruiner, som funnos, äfven skulle lägga beslag på intresset. Bland dem finna vi lämningarna af klosterkyrkorna i Vreta, Alvastra och Varnhem, hvilka icke minst som platser för konungagrifter blefvo särskildt uppmärksammade.

Af dessa ödekyrkor var då *Varnhems klosterkyrka* den minst spolierade, ehuru dess förfall var sådant, att den inom kort skulle nått ett synnerligen raseradt skick. Får man tro en inskrift å västra fasaden skulle »en stor del af själfva kyrkohvalfvet, halfva södra sidan af väggarne och alla konungakoren» varit nedfallna. Och en undersökning ger äfven vid handen, att någon öfverdrift ej ligger i denna underrättelse. En större del af södra väggen t. ex. visar sig tydligt vara af senare datum. Emellertid har restaureringen kommit »i grefvens tid», och Magnus Gabriel De la Gardie må med rätta tillskrifvas hedern att hafva åt eftervärlden räddat denna en af våra härligaste och mest värdefulla medeltidskyrkor.

Varnhems klosterkyrka är det förnämsta monument, cistercienserorden efterlämnat i Sverige. Denna orden har för landets kyrkliga medeltidsarkitektur spelat den största roll, ja, varit en häfstång, kan man säga, för dess tekniska och konst-

närliga höjande. Före midten af 1100-talet finna vi cisterciensema i Sverige, och en rad af större och mindre klosteranläggningar uppstå. Här må blott nämnas Alvastra, Nydala, Vreta, Roma på Gotland. Varnhem tillhör nog ej de tidigare. Grundlagdt torde det blifvit 1150 eller kort efter, men kyrkan, sådan vi nu se den, är af senare datum. En vådeld säges drabbat densamma 1234. Sannolikt är det från tiden närmast efter detta år den nuvarande kyrkan stammar, och dess invigning har väl då skett mot 1200-talets slut. I kriget mellan drottning Margareta och konung Albrekt skall den äfvenledes lidit skada, men åter iståndsatts. Efter reformationen fick den förfalla och vardt sedan jämte klosterbyggnaderna af danskarne bränd och plundrad 1567. En nödtorftig återställelse skedde under Johan III:s regering, från hvilken tid äfven de figurprydda bronsplattorna öfver konungagrafvarne stamma.

Inom cistercienserorden härskade, som bekant, vissa bestämda byggnadsgrundsatser, hvilka, äfven de, utgingo ur ordens opposition mot de förvärldsligade cluniasenserna. Föreskrifterna voro hufvudsakligen negativa och riktade sig mot användandet af kryptor, torn, triforier och gallerier, väggmålningar, glasmålerier och öfverhufvudtaget en rikare dekorering. Under loppet af ordens tillvaro kom man dock efter hand att ej för strängt hålla på dessa regler. Så synes t. ex. just af Varnhems kyrka. I konstruktivt hänseende karaktäriseras ordens kyrkor bl. a. af sträfpelare i det yttre, dock utan förening med sträfbågar, en i det burgundiska ursprungslandet vanlig anordning.

Märklig är ock i dessa kyrkor korets bildning, för hvilket efter hvartannat olika system uppstodo. Vi finna ej mindre än fem dylika. Det sista — halfrundt kor med omgång och radierande kapell — är i Varnhem representeradt.[1]

Varnhems kyrkan är byggd af kalksten, men är på grund af blockens ojämnhet öfverdragen med murputs, är vidare treskeppig med tvärskepp. Koret, som är uppdraget till midtskeppets höjd, har, som nämndes, omgång med kapell. Vid västra sidan af norra och södra korsarmen finnas tvenne ej ursprungliga utbyggnader, den ena sakristia, den andra upptages af Magnus Gabriel De la Gardies grafhvalf.

[1] Systemet har blifvit kalladt *Clairvaux III* efter detta klosters tredje ombyggnad.

Det yttre får sin karaktär af skillnaden mellan midtskeppet och de lägre sidoskeppen, de kraftiga sträfpelarne, som öfver sidoskeppstaken fortsättas i sträfmurar upp mot midtskeppets öfvermur, samt korbildningen med de mycket låga kapellen mellan sträfpelare. Öfver koromgången äro anbragta trenne utbyggnader åt öster, åt norr och söder, alla med gafveltak. Ett fyrkantigt trätorn med hög spira höjer sig öfver korsmidten. Det har tillkommit vid den De la Gardieska restaureringen. Ursprungligen satt där, som vid cistercienserkyrkorna var vanligt, någon mindre s. k. takryttare. I väster stå tvenne fyrkantiga trapptorn med spiror från barocktiden, som äfven gifvit midttornets spira dess egendomligt svängda, buktiga kontur.

I kyrkans inre lyfta sig öfver midtskeppet fyra solida kvadratiska korshvalf, medan hvarje sidoskepp får dubbelt så många. Sexton kalkstenspelare fördela skeppen. De hvilka mottaga midtskeppshvalfvens bågar, de s. k. hvalfpelarne, ha upptill utsprång med å 'kragstenar hvilande små halfkolonner, konsolkolonner, som de kallas, en typisk cisterciensisk anordning. Tvärskeppet med korsmidten samt korkvadraten framför halfkupolen täckas äfven med af hvalfstrålar diagonalt fördelade korshvalf. Arkadbågarna äro rundbågiga, men gördelbågarna lindrigt spetsbågiga. På korets omgifningsmur stå åttkantiga små pelare, omväxlande med kolonner med rika bladkapitäl. — Den medeltida ornamentala skulpturen är sparsam, inskränkande sig till konsoler och kapitäl, den norra och västra portalen med deras omgifvande kolonner samt det stora rosettfönstret å norra tvärskeppsarmen. De öfver västportalen sammanställda trenne fönstren, det mellersta högre än de öfriga, äro äfven de för stilen betecknande.

Den andra af de på stentaflor anbrakta inskrifterna å ömse sidor om västra portalen är af följande lydelse: »År 1668 begyntes åter kyrkan att byggas och repareras, som skedde under den stormäktigaste herres och konungs konung Carl XI:s regering och igenom den högvälborne herre Magnus Gabriel De la Gardie, Sveriges Rikes rådrike kansler så ock

lagman öfver Västergötland och Dal, grefve till Leckö och Arensberg, friherre till Ekholmen, herre till Hapsal och Magnushof, Höjentorp, Vängarn etc. etc. och dess högtälskelige gemål, den durchläuchtigaste furstinna, boren pfalzgrefvinna till Rhein i Beyern etc. hafva till största delen genom egen sorg och kostnad henne låtit fullkomligen och mångenstädes af grunden reparera efter det skick och anseende, som hon i förra dagar haft hafver, begåfvat ock kyrkan med torn, sägerverk, så ock med fönster och allt innandöme i altare, predikstol, orger, stolar och till alla ornamenter, som det nu finnes, alltså blef denna kyrkobyggnad åter alldeles fullkomnad 1671. Hvarföre ock ehvem där är, som detta läser, så önska af ett kristligt och dygdigt sinnelag, att Gud ville låta detta uppbyggda heliga tempel vara dig ett behageligt rum, där dess namns ära må bo till världenes ända, beskydda det för all olycka och vedergälla med all andlig och timlig välsignelse så Sveriges konungar som alla dem af deras efterkommande» o. s. v. I allmänna drag har väl denna inskrift sin riktighet. Men tidrymden för den verkställda restaureringen är upptagen till blott tre år: 1668—1671, hvilket bevisligen är oriktigt. En invigning ägde visserligen rum 1673, då kyrkan förklarades som pastoratets moderkyrka — förut hade Äggby kyrka varit detta — dock var därmed ej arbetet å templet fullt slutadt. Och vilja vi söka tidpunkten, då den af De la Gardie åvägabragta återställelsen började, få vi gå tillbaka till åren 1653—54. Bland de i Lunds bibliotek förvarade räkenskaperna för Magnus Gabriel De la Gardies egendomar, räkenskaper, som naturligtvis ej på långt när äro fullständiga, påträffa vi nämligen »Varnhems klosters byggnadsräkning för 1654». Däraf synes framgå, att restaureringsarbetet nämnda år tagit egentlig fart, om ock början skett redan föregående år.

Nu har visserligen denna byggnadsräkning af de kommissionärer, som 1662 granskade de af fogden Sven Hök förda räkenskaperna för Höjentorp, till hvilka nämda räkning blifvit förd, åtskilligt kalfatrats. Här och hvar står anmärkt: »Fattas kvittens och order». Hvad som till byggnadsarbetet var anslaget, är dock riktigt upptaget. Anmärkningarna gälla, huru medlen användts, och Sven Hök anklagas bl. a. för att för

flere år innehållit anslagen till klosterbyggnaden, hvilket orsakat oreda och dröjsmål i arbetets gång, och skadat grefvens kredit.[1]

Om ock därför den gode Höks räkningar må tagas något försiktigt, kunna vi dock ur dem finna, huru arbetet bedrefs vid Varnhem.

De medel, som till detta hade anvisats, voro *1654:* grefvens enskildta sakören,

häradshöfdingeräntan,

kröningshjälpen,

bidrag af städerna Mariestad, Lidköping, Skara, Falköping, Sköfde och Hjo. Kröningshjälpens bidrag till klostret var 1654 de i Västergötland från 1647 upptagna medlen, och uppgingo dessa till 647 d. sm. Städernas bidrag var 230 d. sm. Från grefvens sida kommo omkr. 2000 d. sm.

Arbetsstyrkan var ej liten. »Den 2:dra juni 1654», läsa vi, »ankommo till klosterkyrkan att arbeta 20 st. soldater och 2 underofficerare, och fingo hvar om dagen 16 öre km., underofficerarne 1 d. sm. hvar. Sedan ankommo 12 soldater och arbetade med de 20 i 4 1/2 vecka intill den 24 juli». Men utom dessa finna vi för restaureringsarbetet kvalificerade handtverkare såsom mäster Hans stenhuggare, Bengt stenhuggare, Erik Hansson stenhuggare, Arvid murmästare, Håkan Andersson kalkbrännare, Håkan Pederson smed. Hans stenhuggare har 1 d. sm. om dagen, murmästaren lika mycket, de öfriga stenhuggarne få för 14 dagar 24 d., kalkbrännaren har 3 d. i veckan. Pastor John i Vedberga mottager och redovisar för inkommande byggnadsmaterial. Att här uppteckna allt detta blefve väl vidlyftigt. Tegel samt sandsten och kalksten tyckas funnits på platsen. Gifvetvis fingo de rester af klosterbyggnader, som funnos, lemna sin tribut till kyrkan. Äfven har möjligen en part tegel m. m. förut ditfraktats. Kalk bränner Håkan Andersson med tillhjälp af två soldater.

Nu resas ställningar kring de ramponerade murarne. Härtill åtgå 27 spiror. Af stockar kördes till Varnhem ej mindre än 238. Af det 1 skeppund stångjärn som sändes till klostret,

[1] Hök blef 1662 satt i fängsligt förvar på Leckö och hans egendom honom ifråntagen.

smider Håkan smed 3 st. kofötter, 6 kalkslagarjärn, 44 ställningshakar, böglar att bära med o. d.

Här pågår alltså en rasering af tillhörande byggnadsrester och ett grundligt återupphjälpande af kyrkans murar, hvalf och takresning. Huru långt man hann det nämda året, kan jag icke angifva. Arbetet fortsattes sedan år efter år, ehuru med väsentligt reducerad arbetsstyrka.

I Höjentorps räkenskaper förekomma då och då sparsamma underrättelser om byggnadsarbetets gång i Varnhem. Under Sven Höks förvaltning drefs det de följande åren med stor långsamhet, tack vare hans innehållande af penningmedlen. På platsen vistades då tidtals Arvid murmästare, »murmästaren vid Varnhem», som han kallas.

De i inskriften angifna årtalen 1668—1671 äro dock ej gripna på måfå. Dessa år vardt kyrkan föremål för en fortsatt energisk restaurering, hvarvid nu framför allt det *inre* uppmärksammades. Så t. ex. torde nu den dekorering i typisk barock, som smycka de af De la Gardie iordningställda konungakoren, tillkommit. Denna med sina kartuscher, sköldar, troféer, »putti» etc. är icke utförd i gips, utan skulpterad i trä, som sedan öfverdragits med stuck, så att det ser ut som om allt vore gipsmassa. Här torde alltså ej någon stuckatör, utan en bildskärare varit anlitad. Skulptörer af denna art finna vi verksamma vid De la Gardies slott i Västergötland samt för af honom med altarverk m. m. ihågkomna kyrkor. En af dem har bevisligen varit sysselsatt i Varnhem, nämligen *Hans Schwartz,* upphofsman till åtskilliga altaruppsatser i västgötakyrkorna. Honom torde vi böra tillskrifva så väl det granna barockaltaret i Varnhem som den nämda orneringen i kungakoren.[1] Ännu 1675 arbetas alltså på det inres utsmyckning. Samma år får en annan De la Gardiesk trotjänare på konstens och konsthandtverkets områden, *Johan Hammer*, befallning att måla hvalfven i kyrkan. Några vidlyftigare hvalfmålningar synas dock ej denna order haft till följd.

Kostnaderna för den fullföljda restaureringen dessa sista år torde varit betydliga. Medel kommo dels från det all-

---

[1] I ett bref af d. $^{31}/_{3}$ 1675 får Schwartz underrättelse hvad han har att »observera i klosterkyrkan».

männa, dels från De la Gardie. Några vidare specificerade räkenskaper, som de nämnda af 1654 finnas ej i de De la Gardieska papperen. Äro de förlorade? I en tablå öfver grefvens byggnadskostnader under år 1669 upptages för Varnhem 3,872 daler sm. I Leckö gårdsräkningar figurerar då och då poster för klosterkyrkan.

Den återställelse som sålunda kom Varnhems kyrka till del, kan visserligen ej mäta sig med de pietetsfulla restaureringar, som nu på sista tiden träffat värdefullare byggnadsverk i vårt land, men hvad hade Varnhem blifvit utan denna? En vacker ruin, ja, kanske knappast det.

II.

Det De la Gardieska grafkoret.

I Varnhems kyrka vid sidan af konungagrifterna hade Magnus Gabriel De la Gardie förordnat, att hans och hans gemåls stoft skulle hvila; och hade redan under hans lifstid där begynt redas en graf i tvärskeppets södra arm.

Här skulle eftervärlden, släktled efter släktled, förnimma fläkten af en storhet som den åldrige drotsens samtid ej ville känna. Bredvid de af sagans nimbus omsväfvade medeltidskungarna skulle måhända för hans minnes hotade glans dock här en räddning finnas. Kanske dessa tankar ej sällan trängde sig på den olycklige gamle ädlingen, där han stapplade fram i Vängarns slottsgemak. Huru hemsökt han än blef i sin lefnads afton, ville han äfven i döden breda omkring sig det skimmer af makt och furstlighet, han en gång i lifvet älskat och vårdat, tills slaget kom från ett håll, där småkonungar icke tåldes. Så kunde ju döden blifva en hämnare.

Som så många af renässanstidens furstar blickade äfven De la Gardie girigt frågande mot en eftervärld, som antingen skulle bära hans lof på tungan eller låta tystnad breda sig kring hans namn.

Innan jag öfvergår till en framställning af grafkorets tillkomst, må först följa en kort skildring af detsamma:

Koret ligger i och vid dess södra korsarm. Genom ett svartmåladt, med förgyllda blommor siradt gallerverk af järn inträder man i den till ett kapell afskilda korsarmen; till höger ha vi grefve Magnus Gabriels, till vänster sonens, grefve Gustaf Adolfs grafrum. Kapellet bildar alltså ett slags förgård och ligger några trappsteg högre än kyrkans golf. Väggarne äro klädda med träpanel, målad i mörkbrun ton. Rundtom löper en fris, buren af halfkolonner. Mitt framför ingången se vi tvenne kolossala blystatyer, framställande grefve Magnus samt hans far, fältherren grefve Jakob De la Gardie, den förre i lång mantel, den senare i pseudoromersk fältherredräkt, båda stort blickande, pompösa gestalter, i utförandet tämligen klumpiga, dock hänvisande på en ej alltför undermålig artist. Materialet hör också ej till de smidigare. I väggen bakom statyerna äro infattade en större och två mindre bruna marmortaflor med latinska inskriptioner. Å den större taflan skildras i en dikt de tre De la Gardiernas, Pontus, Jakobs och Magnus Gabriels, storhet och bedrifter. Bland de De la Gardieska dokumenten har jag funnit en samtida mycket naiv svensk öfversättning på vers, som hvad Magnus Gabriel angår lyder på följande kuriösa sätt:

— — — — — — — — — — — — — —

»Hvarefter stiger upp rikskansler stor och präktig
Gref Magnus Gabriel af dygd och ägor mäktig
Han bygger kyrka upp vid Leckö slott och hamn,
Förbättrar, sirar allt sig till ett evigt namn.
Förmanar sina barn och dem som efter komma
Att de sin' fäders dygd, beröm och data fromma
Föröka — sig till pris och alltid tänka på
Hur' de af konungen och landet älskas må».

På de mindre taflorna stå grefve Jakobs och grefve Magnus namn och titlar.

Dessa stentaflor och blystatyer ha förut stått på Leckö. Å en af taflorna är årtalet 1667 anbragt och betecknar förmodligen deras tillkomstår och året för statyernas uppsättande på Leckö.

Från hvilken konstnär torde dessa senare föreskrifva sig? Med tämligen stor grad af sannolikhet kan man som

upphofsmannen angifva *Jean Baptiste Dieussart*, en fransk skulptör, som vid midtten af 1660-talet var i De la Gardies tjänst, men redan dessförinnan varit verksam i Stockholm. Från honom härrör bl. a. de allegoriska statyerna å Riddarhusets tak. För De la Gardie utförde han en mängd skulpturverk i bly, så t. ex. för Jakobsdals (Ulriksdals) berömda trädgårdar, för grefvens palats i staden,[1] för hans trädgård på Ladugårdsland o. s. v. Af Dieussarts i Riksarkivet förvarade bref underrättas vi, att han förfärdigade porträttbilder i bly af »le grand connestable» grefve Jakob och af grefve Pontus. Man kan därför ju ej utan skäl antaga att, »fältherrens» porträttstaty i Varnhem är den omnämnda, och är så fallet, synes mig följa af sig själf, att rikskanslerens är af samma konstnär.

Öfver ingången till Magnus Gabriels grafkor hänger ett större De la Gardieskt vapen och under detsamma tvenne stora träd med 11 anvapen. Samma är förhållandet å motsatta väggen. Under »hufvudbaneret» hänga där 16 anvapen.

Uppför en liten trappa stiga vi in i det låga, trånga rummet ofvanför själfva grafhvalfvet. Ett med galler försedt rundbågsfönster insläpper dagern. På hvitlimningen äro målade gardiner i gult och blått. Ett par svarta stentaflor bära bibelspråk i gul målning[2]. Det mest anmärkningsvärda är dock här ett par utomordentligt vackra porträttbyster i hvit marmor af De la Gardie och hans gemål. De förråda en synnerligen öfvad hand och äro det konstnärligaste arbetet i koret i sin helhet. Äfven de ha kommit från Leckö, som af bref rörande grafvarnes fulländning framgår. Svårare är här att kunna hänvisa på skulptören. De verka alltför konstnärliga och individualiserade för att Dieussart skulle kunna ifrågasättas. Någon ledning att sätta dem i förbindelse med L'ammoureux, italienaren Carlo Carove eller någon annan skulptör i den konstbefrämjande stormannens tjänst har jag ännu ej funnit[3].

---

[1] Var, som bekant, den senare 1823 nedbrända »Dramatiska teatern» vid n. v. Karl XII:s torg.

[2] En svart marmortafla skall förr här haft sin plats. Den hade en inskrift, som hugfäste minnet af grefvens tillträdande till — generalguvernörsbefattningen i Lifland.

[3] De båda nämda finna vi i hans tjänst på 1670-talet.

Grefvens och hans furstliga gemåls Maria Efrosinas stoft hvila i kopparkistor, omslutna af kistor af ek.

Koret midt emot med kongl. rådet och presidenten grefve Gustaf Adolf De la Gardies och hans gemål grefvinnan Elisabeth Oxenstiernas graf förefaller oss tämligen skumt. I den sparsamma dagern upptäcka vi dock midt på golfvet en stor sarkofag af grön marmor. På framsidan, där ingången till själfva griften är — de båda kopparkistorna stå nämligen ini sarkofagen, ehuru något under golfytan —, finnes ett vackert förgylldt järngaller med en stenhäll bakom. De öfriga sidorna äro släta hällar. Det väldiga locket utgöres af tvänne dylika. Å detta mausoleums främre hörn sitta tvänne i sten huggna vapen, det De la Gardieska och det Oxenstiernska. Mellan dem har uppsatts en oval af barockornament omgifven stentafla med en inskription, som nämner Elisabeth Oxenstierna som korets uppbyggare. Den slutar sålunda:

Unus amor thalamo quos junxerat: uno sepulcro.
Nunc quoque compositos urnula parva tenit. Erectum Anno 1704.

Arbetet med grafkorets iordningställande började, som sagdt, redan under rikskanslärens lifstid. Utbyggnaden å södra korsarmens västra sida förskrifver sig kanske från den omtalade restaureringen. En konsthandtverkare vid namn *Niklas Sten* fick senare i uppdrag att göra en grundritning öfver hela det till grafkor afsedda området, d. v. s. kapellet med de båda grafrummen å ömse sidor. Bland de De la Gardieska papperen i Lunds bibliotek träffa vi en dylik af Sten utförd plan. I kapellets väggar äro nischer markerade, två å fondväggen och två å ömse sidor om ingångarna till hvardera grafrummet. I dessa nischer, som ej nu finnas, skulle stå allegoriska statyer af Justitia, Pietas, Fides, Patientia, Fortitudo och Prudentia. Vid kapellets fondvägg ville drotsen uppsätta ett altare, och äfven till detta hade nyssnämde »stenhuggare» lämnat ritning, hvilken vi äfven återfinna bland de nämnda handlingarna. Teckningen, som just icke är något mästerverk, visar en altaruppsats i kraftig barockstil. Ovisst är, om detta altare vardt utfördt.[1]

[1] På ritningen har upphofsmannen skrifvit: »Således vardt jag af sal. kongl. drotsen befalt att göra afritningen och med tre st. änglar, som hafva palmer i händerna. Niklas Sten».

Af en specifikation på materialer, daterad Höjentorp den 9 juni 1686, framgår, att arbetet på grafkoret då var åtskilligt framskridet. Den upptager 2 skeppund järn till gallerverket framför kapellet, »ehuru galleriet till någon del färdigt är». Till grafven sändas vidare 20 tolfter furubräder, 8 marker läktespik. »Två stenar, som blifva uthuggne med skrifter o. a. arbete, hvilka komma att stå i själfva grafven, äro förackorderade en stenhuggare, Per benämd, à 12 d. stycket. Det stora epitafium som ock hans höggrefliga excellens' och furstinnans vapen och bilder kunna här å orten intet värderas, efter hans höga grefliga excellens sade sig alltid i lifstiden beställa dem i Stockholm».

Det dröjde dock länge, innan riksdrotsens graf kunde sägas nått fullbordadt skick. Fattigdomen förföljde den stolte mannen långt efter hans död. Ända till in på det nästa århundradet stod grafven endast halffärdig, täckt af träplankor.

Ett kungabref af den 9 aug. 1694 anslår till dess fullbordande 100 d. sm. I samma bref samtycker Kongl. Maj:t till, att »de bägge blybilder, som ligga på kyrkgolfvet, insättas i grafven innanför galleriet». Husvaktaren på Höjentorp Salomon Bäck får dessa medel omhand och befalles påskynda grafvens iståndsättande samt lämna redovisning.

Men de 100 dalerna förslogo ej långt. Den 11 nov. 1696 skrifver därför Bäck till grefvens svärdotter grefvinnan Elisabeth Oxenstierna och den 27 dec. samma år till hans dotter Hedvig Ebba, gift Oxenstierna, om bidrag. Enligt brefven fattas ännu »all målning och stoffering till grafven, de 6 bilder, som grundritningen utvisar (d. v. s. de allegoriska nischstatyerna), bildhuggarfestoner efter afritning, stentrappans uthuggning och golfvets inläggning, en del af galleriet, som bör förnyas», m. m. Länge har han tjänat hos sin herre och ser med ledsnad hans graf ännu ej färdig.

Men en ny angelägenhet hade under tiden uppkommit, nämligen att bereda ett hvilorum åt den äldste sonen, riksrådet och presidenten grefve Gustaf Adolf De la Gardie, gift med den ofvan nämda Elisabeth Oxenstierna. Gustaf Adolf hade 1695 aflidit på Värnanäs' egendom i Kalmar län och hade under vintern hans lik förts den långa vägen till Varnhem.

Till drotsens graf fick Bäck 1697 från grefvinnan Hedvig Ebba 36 daler och 8 öre och från grefvinnan Elisabeth 50 daler. Ej heller detta räckte till. Sedan förvaltaren, såsom han själf uppger, af egna medel lämnat 39 daler 12 öre och 16 runstycken, sänder han försiktigt nog till båda grefvinnorna lika lydande bref och räkningar. Detta skedde d. 4 aug. 1698. Af räkningarna framgå, att gallerverket snart är färdigt, samt att Niklas Sten hugger 12 st. träkapitäl till kapellet.[1] Med målningen, försilfringen och förgyllningen är Enoch Enebaum sysselsatt.

Huru arbetet på presidentens graf, till hvilken Sten lämnade ritning och arbetsbeskrifning, fortgick, finna vi af ett bref af den 4 aug. 1697 från kyrkoherden Gustaf Baas till grefvinnan Oxenstierna. Genom byggmästarens sjukdom (d. v. s. Stens) har dröjsmål uppstått. »Kongl. rådets graf», fortsätter han, »blifver efter åstundan 1 aln djupare, lika med sal. drotsens. Stenen, som skall ligga öfver bägge kistorna, blir 5 alnar bred, så bred nästan som grafven. Stenarne under kunna göras tillbörligen, ty sal. kongl. rådets kista är 1 1/2 aln bred och kan hända att den andra (d. v. s. grefvinnan Oxenstiernas) blifver föga mindre; längden på sal. kongl. rådets kista är 4 1/2 aln och kan stenen proportioneras därefter och huggas något, men det är att observera, att en så bred sten kommer intet in genom dörren, som allena är 4 alnar hög, utan kanhända, att det måste huggas tvänne stenar att mötas midt uppå med stenpelare under, såsom högborna grefvinnan Hedvig Ebba De la Gardie vill hafva vid sal. kongl. drotsens kistor, sålunda sig utlåtandes när hon var här på orten».

Äfven i ett bref från Bäck till grefvinnans bokhållare Samuel Fagrell (den 28 juni 1699) klagas öfver långsamheten i arbetet genom »Niklas Stens sjukliga tillstånd». Epitafiet från Stockholm har anländt och skall uppsättas under hufvudbaneret och emellan anorna i presidentens graf. — Emellertid inträffar nu en växling i arbetets ledning, vare sig Sten afskedats eller rent af dött. Under sommaren 1699 lyckas Bäck

[1] Gallerverket med blybilderna bakom se vi i en ritning af Sten. (Bland de nämda Delagardieska handlingarna).

förmå ålder- och uppsyningsmannen på Kinnekulle *Per Jonsson Stenhammar* komma till Varnhem för att slutföra verket, hvilket denne äfven efter flera år slutligen lyckades. Stenhammar gör upp förslagsritningar öfver båda grafvarnes betäckning[1].

Af hans ritningar till drotsens graf, hvilka också blefvo gällande, se vi densamma täckt med tvänne på järnstänger hvilande stenar. En trappa för upp till det låga rummet ofvanför och därifrån en trappa ned till grafhvalfvet. Öppningen till detta täckes af en sten med fyra järnringar.

Äfven hans ritning till grefve Gustaf Adolfs graf är bevarad, visande den anordning med en stor sarkofag midt i rummet såsom vi nu se det. De bägge grefvinnornas intresse för grafkorets fullbordande är mycket lifligt och framgår af detaljerade order rörande arbetets bedrifvande. Grefvinnan De la Gardies rör föräldrarnes graf, grefvinnan Oxenstiernas mannens samt anordningarna i kapellet utanför.

Bref från båda finnas i behåll, ofta med förändrade bestämmelser, som man dock i regeln ej tog hänsyn till. Det blef som mäster Stenhammar föreslagit, och som det sparsamma myntet och tillgängliga arbetskrafter tilläto. Arbetet öfvervakas nu af en viss Magnus Palm.

I ett bref till denne af den 9 maj 1700 säger sig grefvinnan Hedvig snart vilja komma ned till Varnhem för att se, huru verket fortskridit. Hon kom aldrig. En vacker sommardag samma år störtade hon från en balkong å Kegleholms slott och afled kort därpå af de skador hon led i fallet.

Magnus Palm vänder sig nu till kamreraren på Kegleholm, Per Olofsson, och beder denne »kommunicera sig med sterbhuset», så att Palm får veta, huru han skall förhålla sig. Han har till Stenhammar själf utlagt 40 d.-sm. och ännu återstår mycket att betala. Dennes arbete på drotsens graf var nu så framskridet, att någon ändring ej stode att göra.

Svaret härpå vardt en ovettig skrifvelse från grefvinnan Hedvigs man, ministern grefve Carl Gustaf Oxenstierna, att »grefvinnans order och dessein rörande drotsens graf» skulle följas, samt att de af grefvinnan beställda 14 oxarna, som Palm

[1] Per Stenhammar ligger jämte sin hustru Elsa Hittensten begrafven i Medelplana kyrka. Hans dödsår känner jag ej. Dock lefde han ännu efter 1728.

vid underrättelsen om dödsfallet i misströstan om betalning kontramanderat, genast skulle sändas. (Bref af d. 15 sept. 1700).

Slutet blef, att arbetet på Magnus Gabriels graf afstannade, emedan inga medel sändes. Åt densamma hade för öfrigt gjorts det minsta möjliga. Först åtta år därefter ankomma t. ex. de stora täckstenarne.

Den som nu får svara för hela korets fullbordande är grefvinnan Elisabeth Oxenstierna, och bland de nämda De la Gardieska handlingarna i Lund ligger en hel serie bref från Bäck, Stenhammar och kyrkoherden Abraham Brinck till grefvinnan och hennes tjänare Fagrell och Bohm rörande arbetet på de båda grafkoren under åren 1701—1712. Det kryper fram med verklig snigelfart och uppväcker ofta grefvinnans knot och misstankar.

Ur brefven meddelar jag här endast en kort kronologisk redogörelse för arbetets gång.

Juli 1701. Stenhammar är sysselsatt med listverket och dess kolonner, arbetar äfven på en sköld (i sten?) m. m.

Mars 1702. All sten till presidentens graf är kommen »så när som på schilten och täckelsestenarne». Gallerverket till denna graf (mausoleet) sändes från Stockholm och hämtas i Örebro af en bonde från klostret.

Juni 1702. Grunden muras i presidentens graf.

Juli 1702. »Järngallren» från Stockholm ha ankommit, de i Kristinehamn beställda järnstängerna likaledes. »Liket är inflyttadt i konungagrafvarne, medan grafven göres färdig». Den innersta muren är utflyttad tre alnar. Stenhammar hugger »schilten» efter den lämnade ritningen.

Aug. 1702. Tvänne »skönmålande» bref från Bäck med ödmjukt försvar för hans åtgärder, som grefvinnan finner borde ske betydligt hastigare.

Nov. 1704. Stenhammar uthugger bokstäfverna i »schilten», som får förgylt fält och svarta bokstäfver. (Är den öfver sarkofagen uppsatta ovala, rikt ornamenterade stentaflan).

Juli 1706. Vapnen äro uppsatta. Dörren ännu ej färdig. Karmarne huggas af Stenhammar.

Mars 1708. De stora stenarne till riksdrotsens graf äro nu först komna. Järnstängerna till densamma äro beställda i

Svartå. — Stenhammar har lagt en ny sockel af sten under gallerverket (till kapellet) och gjort piedestaler till blybilderna, gör en portal till riksdrotsens graf. Skall begäras tillstånd att från Leckö föra till Varnhem en stor stentafla, »hvarå grefvens och furstinnans anor äro beskrefne».

Febr. 1712. Stenhammar gör piedestaler till marmorbysterna från Leckö (de nämnda konstnärliga marmorporträtten i Magnus Gabriels grafkor) samt »tvänne stendörrar för grefve Gustafs graf».

Efter grefvinnan Hedvigs död hade grefvinnan Elisabeth ensam fått bära kostnaden.

Bland de nämda gamla brefven ligga bevarade några räkningar och anteckningar, som underrätta oss något därom.

Från 1701 till 1702 erhåller Stenhammar 200 daler sm.[1]

År 1708 erhåller han 20 d. för en portal till drotsens graf, 60 för socklarna under gallerverket, 45 för piedestalerna under blybilderna, år 1712 40 för piedestalerna under marmorbysterna och 20 för två stendörrar till grefve Gustafs graf. Men härtill kommer utom hvad Stenhammar möjligen dessutom erhållit, arbetslöner för en snickare, en smed och en målare samt betalning för järn o. a. jämte forlön. I en anteckning har hela kostnaden 1708—1712 (med undantag af målarens räkning) anslagits till 808 d. och 26 öre. För Elisabeth Oxenstierna kostade därför grafkorets fullbordande efter år 1700 åtskilligt öfver 1,000 d. sm. Men ej nog med att hon bragte koret till fulländning. Till dess underhåll gaf hon 1719 ett frälsehemman Per Töresgård i Lugnås socken och Vadsbro härad med villkor att arrendesumman och frälseräntan skulle

[1] Af den 18 juni 1704 är följande uppteckning:

Stenhammars arbete på drotsens graf.

Debet.

1701		
maj 8.	På hand.	60 d.
1702		
mars.	Genom växel. . . .	40 »
maj.	d:o	50 »
nov.	d:o	50 »
		200 d.
	Rest	50 »
		250 d.

Credit.

Enligt kontrakt förutom extra arbete.	210 d.
För två stora täckstenar är med honom betingat till . . .	40 »
	250 d.

användas till grafvarnes vård och förbättring.[1] År 1763 försåldes hemmanet för 8,000 d. sm., dock med förbehåll af frälseräntan. Grafkassan har numer stigit till öfver 100,000 kr. Dess handhafvande har på senaste tiden, som bekant, gifvit upphof till tvister och rättegångar af synnerligen odiös natur.

Tvänne kvinnors pietet har, utom hvad staten ansåg sig böra offra på den forna rikskanslärens och riksdrotsens minne, alltså bragt det imponerande grafkoret till stånd. Om grefvinnan Hedvig De la Gardie längre lefvat, hade hon med glädje stått vid sin fränkas sida i pliktuppfyllelsen mot de döde. Nu länkade förhållandena det därhän, att denna, som först 1721 följde efter sin make, kom att stå ensam vid de båda grafvarne, medan från drotsens efterlefvande barn intet afhördes, som väl kan ha sin förklaring i de af krigsbuller uppfyllda för landet farliga tiderna.

Och som en röd tråd genom det långa arbetet med grafkoret går ett förhållandenas sega motstånd mot fullbordandet af drotsens grift. Först efter 22 år (eller 1708) utbyttes ju den provisoriska träbetäckningen mot de tunga grafstenar, som man väl väntat långt dessförinnan skulle tillslutit den fallna storhetens hviloplats.

Äfven i grafven sökte honom alltså fattigdomen, hånande hans sista dröm om det furstlighetens och maktens skimmer, som borde omgifvit stormannens stoft, när det sattes vid konungagrifternas sida.

Men år förgingo, och det stolta grafkoret vardt dock till sist en verklighet, fast, såsom af det föregående framgår, det nog var Elisabeth Oxenstiernas omsorg om sitt och mannens grafrum som förde med sig frågan om det äldre korets fullbordan.

---

[1] Donationsbrefvet förvaras i kyrkans arkiv; finnes aftryckt hos H. Werner, Varnhems kloster och kyrka. Lidköping 1871. Till kyrkan hade hon dessutom förärat åtskilligt kyrksilfver o. a. Detta vardt dock tillika med furstinnan De la Gardies gåfvor af silfverföremål bortstulet på 1820-talet. Om de rester, som återkommit, är knapt värdt att tala. Förteckning på alla dessa förärade föremål finnes i de De la Gardieska handlingarna (Varnhem) i Lunds bibliotek.

August Hahr.

»Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun».

Ett litet bidrag till kännedomen om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början.

Så länge neologien med sin flacka och ytliga uppfattning af kristendomens grundsanningar var rådande i vårt land, kunde svårligen något verkligt andligt lif utbreda sig inom församlingarna, om ock människorna i allmänhet visade en yttre vördnad för Gud och hans ord. Behofvet af andlig näring gjorde sig dock ofta gällande, och röster höjdes ibland ur allmogens egen krets, hvilka yrkade på en mera lefvande och innerlig kristendom. — Så var ock förhållandet inom Linköpings stift. Under början af nittonde århundradet uppträdde flere personer, ofta kvinnor, hvilka genom sin predikoverksamhet satte myndigheterna i förlägenhet, men vunno stor tillslutning bland folket. [1] De flesta af dessa personer äro nu glömda, men de hafva dock på sin tid sökt att på sitt sätt verka för religiöst lif, ehuru de merendels slogo öfver i svärmeri och separatism och trodde sig genom sitt förmenta ägande af »anden» kunna skapa en kyrka af idel utvalda och heliga människor. Så uppträdde vid denna tid i Östergötland och Småland en kvinna, Lisa Petersdotter, som af folket kallades för »Guds Fru», och väckte ett visst uppseende. Mest bekant blef dock en ung flicka, HELENA SOFIA EKBLOM, allmänt kallad än »Predikare-Lena», än »Hvita Jungfrun», hvars historia ej är utan intresse.

Hon föddes i S:t Annæ socken, Hammarkinds härad, den 24 juni 1794. Föräldrarna voro båtsmannen Jacob Ekblom

[1] Se t. ex. Rääf: Ydre Härads beskrifning, Del IV sid. 322, m. fl. st.

och hans hustru Brita Jansdotter, hvilka hade inflyttat från Mogata socken och bebodde båtsmanstorpet Görvik. Båda föräldrarna — kanske mest modren — synas hafva varit gudfruktiga och allvarliga människor, som sökte gifva sina barn en god uppfostran.

Helena visade snart, att hon ej var lik andra barn, utan hade ett synnerligen svärmiskt, hysteriskt och inåtvändt lynne och trifdes ej bland sina jämnåriga, hvilkas lekar och förströelser hon undvek, samt sökte ensamheten. Själf säger hon med tydlig öfverdrift, att hon var upplyst af Guds Anda, som visade sig kraftigt i hennes hjärta i hennes spädare år, redan innan hon hunnit få någon förmaning eller lärdom af sina föräldrar, ja, till och med innan hon kunde hinna få upplysning af någon människa på jorden.

Vid fem års ålder blef Helena svårt sjuk och måste ligga till sängs bortåt ett år, och när hon omsider kunde stiga upp, måste hon anlita kryckor. Under de följande åren fick hon flere återfall i sin sjukdom, och först vid åtta års ålder var hon så pass återstäld, att hon kunde bortlägga kryckorna. Hela sjukdomen bidrog till att öka hennes svärmeri och exalterade religiositet, och föräldrarna, som voro förvissade om, att hon ej skulle lefva länge, ansågo ej rådligt söka förhindra det. — Snart började hon få underliga drömmar, och hon blef viss om, att en hennes dröm, som inträffade år 1798, var en direkt uppenbarelse från Gud. Hon omtalade den för sina föräldrar, som togo djupt intryck af hennes meddelanden och tyckas hafva varit böjda att gifva henne rätt. Hon har själf utförligt beskrifvit denna sin drömsyn, som vittnar om en i hög grad uppjagad fantasi. Hon skildrar de olika svårigheter, som en människa har att genomgå på vandringen till det eviga lifvet, hvarför den har liknats vid den bekanta boken »Kristens resa». Hon såg, säger hon, en skinande man i hvita kläder med gyllene krona på hufvudet och med en klart strålande stjärna och ett lysande kors på bröstet. Han bad henne följa honom, hvilket hon ock gjorde. Vägen gick öfver en smal spång med djup dy på båda sidor; det rådde djupt mörker, emedan mannen »fördöljde sitt sken»; dock kunde hon se, att en mängd människor sutto fast i dyn och arbetade att komma upp. —

Så småningom ljusnade det, och vägen gick genom en härlig grön äng, hvarefter de kommo till himmelshöga trappor af klart guld, hvilka de började stiga uppför. Nedanför sig kunde hon då se de fördömda arbeta i eld och lågor under gråt och tandagnisslan. Till sist kommo de till en port, och då den öppnades, uppenbarade sig för henne himmelens hela härlighet, hvilken hon i hänförda ordalag beskrifver. — Därefter framträdde »en grym man, faslig att se uppå», och han sökte rycka henne med sig och störta henne i den djupa dyn, men hon frälstes därifrån af den skinande mannen, som efter en stunds strid trampade den andre under fötterna. — Sedan fördes hon in genom ännu en port till en ännu större härlighet, och hon såg Fadren och den Helige Ande sitta på sina troner, men den mellersta tronen var tom, hvilket fyllde henne med bedröfvelse. Då uppenbarade sig för henne hennes ledsagare som människosläktets återlösare och visade henne sitt rikes härlighet, med löfte, att hon i sinom tid skulle få del i detta rike, fastän hon först måste genomgå mycken bedröfvelse. Därefter tog han henne i sin famn och bar henne tillbaka till hennes säng igen, hvarvid hon vaknade.

Helenas dröm väckte uppseende uti hela trakten, och hennes själasörjare, den för sin originalitet kände prosten Anders Brauner, började intressera sig för henne och sökte medelst samtal och faderlig undervisning att stilla hennes oro och lugna hennes upphetsning. Öfverallt i hela S:t Annæ socken blef hon emellertid ett föremål för undran och stridiga omdömen. Hon hyste vid denna tid en ifrig längtan efter den heliga nattvarden, hvilken dock ej kunde gifvas henne på grund af hennes ungdom, men prosten lofvade henne, att hon vid tolf års ålder skulle få åtnjuta den, hvilket ock skedde, troligen emedan hon åter blifvit sjuk, så att han antog, att hon ej skulle lefva länge.

Helena tillfrisknade dock, och snart inträffade med henne en förändring. De himmelska rösterna tystnade, och hon började sysselsätta sig med världsliga bestyr och kunde till och med deltaga i ungdomens nöjen och förströelser. Sitt förra tillstånd höll hon för dårskap och kunde med ringaktning yttra sig därom. Dock kände hon tomhet och oro i sist innersta,

och snart inträffade händelser, som gåfvo hennes lif en annan riktning. Hennes mor, vid hvilken hon synes hafva varit fästad med innerlig kärlek, bortrycktes af döden år 1806, och Helena greps af djup sorg. Åtta veckor därefter dog hennes enda syster, och då fadren, som till följd af sin tjänst ej varit mycket hemma, hade aflidit två år förut och hennes ende bror tagit tjänst långt bort ifrån hemmet, kände hon sig helt och hållet ensam i världen. Sorg och förtviflan lade henne på sjukbädden, och hon fick ett slaganfall, som förlamade hennes vänstra sida och gjorde henne ofärdig för hela hennes återstående lefnad på jorden. Men ej nog härmed. Sjukdomen angrep äfven hennes talorgan, så att hennes uttal förändrades. Medlidsamma människor togo emellertid vård om henne, och innehafvaren af Engelholms fideikommiss, kaptenen grefve A. G. Spens, beviljade henne understöd.[1] — De svåra pröfningarna hade gifvit hennes sinne en allvarligare riktning, och snart återkommo hennes syner och uppenbarelser. Så beskrifver hon, huru hon vid en nattvardsgång, under det hon sjöng ps. 256, v. 4 (Gamla psalmboken), blickade uppåt och fick se templet vara deladt, och på himlahvalfvet syntes ett blottadt svärd jämte hela bönen Fader Vår med blod utgjutet mellan hvarje ord, och en hög röst ropade: »Så mycket har du syndat mot din Gud ifrån den tid, du afgick af Hans vägar, föraktat uppenbarelsen och den nåd, han dig gjort hafver. Du har likväl läst bönen Fader Vår med kallt hjärta, men icke gjort därefter». — Under de följande veckorna förblef hon i ett exalteradt tillstånd och angreps af hvad man kallar predikosjukan och höll då offentlig bön morgon och afton. Samtidigt hade hon syner, som dock numera voro af tröstande och ljuflig art, och hon trodde sig hafva fått uppmaning att gå ut och förkunna ordet, hvilket hon ock ofördröjligen gjorde. Stort uppseende väcktes häraf, och hopar af folk samlades att höra henne.

Församlingens dåvarande pastor, prosten Johan Brunnius, fann sig då föranlåten att kalla Helena till sig och upprepade

[1] Skrifvelse från prosten Brunnius till Domkapitlet, juni 1806. Linköpings Domk:s Ark.

gånger varna henne och både vänligt och allvarsamt förehålla henne det otillbörliga i hennes uppträdande. Han ansåg sig äfven böra varna S:t Annæ församling vid allmän Valborgsmesso-sockenstämma i maj 1806. Helena lät sig dock ej förskräcka, och hopen af åhörare tillväxte äfven, hvarför prosten i juni samma år insände anmälan härom till Domkapitlet jämte begäran om förhållningsorder. Domkapitlet insände memorialet till Konungens Befallningshafvande med hemställan, att medel måtte vidtagas att afhjälpa oredan. I en skrifvelse till prosten yttrar Kon. Bef., att såväl dess som Domkapitlets mening är, att ännu borde inga stränga åtgärder vidtagas, utan vore rådligt uppdraga åt prästen i församlingen »eller någon annan klok och skicklig prästman, som har gåfvor att välja tillfällen och omständigheter samt med köld och fyndighet uträtta ärendet, att uti åtskilliga personers äfven af den mest enfaldiga hopens närvaro ingå i samtal med henne och låta henne för sig upprepa en eller annan predikan, då den förståndige prästmannen förmodligen däruti upptäcker misstag eller villor, som han för närvarande folkhopen kunde göra begripliga, men om flickan är nog spetsfundig att dölja dem och sitt oförstånd, borde prästen åtminstone kunna bibringa folket öfvertygelsen, att hennes företag är onyttigt och tjänande till intet annat gagn än att skaffa henne bekvämligheter och välmåga på de enfaldiges bekostnad», helst som hon i anseende till sitt vanföra tillstånd ej kunde föras till spinnhuset. Skulle detta ej hjälpa, borde emellertid pastor beordra kronobetjäningen att häkta henne; dock borde detta i det längsta undvikas, för att hon ej i folkets ögon skulle blifva ansedd som martyr. Blefve häktningsåtgärd nödvändig, borde den verkställas med så litet uppseende som möjligt.

Under tiden hade Helena fortsatt med sin verksamhet och vunnit en allt större åhörarekrets. Det beramade samtalet blef troligen aldrig utaf, emedan hon börjat vandra omkring, först i Gryt, sedan i de angränsande socknarna i norra delen af Kalmar län. Dels i stugorna, dels på öppna platser uppträdde hon med sina predikningar, och »Predikare-Lena», som hon allmänt kallades, vann ett allt större rykte. Hon uppträdde alltid i hvit dräkt, och om dessa hennes kläder

tillfälligtvis ej voro i ordning, nekade hon att predika. Hennes predikningar voro vanligen af väckande art, och hennes lätthet att tala förvånade många. Prästerna blefvo oroliga öfver det uppseende, hon väckte, och i Gryt lyckades man på sockenstämma utverka, att hon skulle förbjudas uppträda i denna församling.[1] Många sågo ock med ovilja hennes företag och sökte hindra henne därifrån, men förgäfves. Själf påstår hon sig hafva varit utsatt för förgiftningsförsök på flere ställen, så att hon ej vågade förtära annan mat än den som framsattes af dem, som hon visste vara sina vänner.

I juni 1807 begaf sig Helena från Kalmarsocknarne till Yxnerum och Åtvid, och på det senare stället ombads hon en gång att »tala ordet». Hon undanbad sig, emedan hennes hvita kläder voro smutsiga, men då en gammal kvinna erbjöd sig att tvätta dem, lofvade hon en afton att villfara deras begäran. Emellertid hade komministern i Yxnerum, C. E. Sundelius, insändt begäran till kronobetjäningen om hennes häktande, och samma kväll blef hon gripen, omedelbart sedan hon gått till sängs, och genast förd till Linköping, där hon insattes i slottsfängelset. — Vid de förhör, som med henne anställdes, förklarade hon envist, att hon ingalunda kunde eller ville afstå från att predika, »så ofta anden säger henne, att hon därmed gagnar Guds församling», och de samtal, som slottspredikanten, magister Stenkula, »en man med goda föreställningsgåfvor», hade med henne, voro utan verkan. — Som Helena hvarken ägde föräldrar eller anhöriga, som kunde taga vård om henne, och då hon ej var arbetsför och således ej kunde sändas till spinnhuset, men då ej heller ansågs rådligt, att hon lämnades tillfälle att ytterligare förvilla folket, så hemställde Landshöfdingsämbetet i skrifvelse till Seraphimergillet, att Helena tills vidare måtte intagas på Vadstena hospital, »dock i särskildt rum utan att hopblandas med de egentliga dårarna».[2] Detta beviljades, och Helena förpassades den 6 juli till Vadstena, där hon skulle intagas och försörjas i särskildt rum samt hållas till tjänligt arbete under mild behandling.[3]

[1] Sockenstämprot. nov. 1806

[2] Linköpings landskanslis bref, 20 juni 1807. Vadstena landsarkiv.

[3] Bref fr. Seraphimerordens gille till landshöfdingen, 30 juni 1807. Fångepass, utfärdadt 6 juli 1807. Vadstena hospitals räkenskaper. Landsarkivet.

Redan samma afton, som Helena kom till hospitalet, lyckades hon dock rymma och begaf sig oförmärkt till sin hembygd. Hennes ankomst väckte stor glädje, och hon började ånyo sina vandringar genom socknarna och talade till mer och mer växande åhörareskaror. Många försök gjordes att gripa henne, men hennes vänner lyckades alltid förhindra det. Äfven personer af högre samhällsställning började uppmärksamma hennes predikningar, hvilka beskrifvas hafva varit mycket gripande och vittnande om ett godt förstånd och en innerlig värme samt en mycket grundlig kunskap i bibelordet. — Dock fick Helena åtskilliga hätska fiender, och när hon en gång gjorde en resa till Grefsätter i Hannes socken, hvarest hon blifvit ombedd att predika, blef hon så illa misshandlad, att hon en tid sväfvade mellan lif och död. Strax efter sitt tillfrisknande blef hon som fånge förd till Kalmar, men frigafs af för förf:n obekanta skäl omedelbart efter sin ankomst. I Östergötland började emellertid myndigheterna blifva allvarsamt oroliga, enär »Predikare-Lenas» rykte blef allt större, och hvarken prästerna eller kronobetjäningen kunde afhålla folket från att höra henne, hvar hon drog fram.

Omsider blef dock Helena gripen i Törnvalla socken och insändes omedelbart till Vadstena, dit hon anlände den 23 augusti 1808. Hospitalssysslomannen fick nu tillsägelse att noga bevaka henne, så att hon ej vidare kunde få tillfälle att afvika, och troligen bar han äfven agg till henne på grund af hennes rymning, hvarför Helenas behandling nog ej var af mildaste art. Själf klagar hon öfver, att hon hölls bunden med järnbojor, som förorsakade svåra smärtor. — Under denna tid hade hon upprepade syner, och hon författade en skrift: »*Den andliga striden*», hvilken innehåller hennes lefnadsbeskrifning till år 1810 samt flere andliga betraktelser och beskrifning på fem s. k. uppenbarelser. Boken har utgått i många upplagor och är ännu en omtyckt läsning bland allmogen, särskildt i Östergötland och Småland. Hennes uppenbarelser rörde sig mest om himmelens och de frälstas salighet, om de fördömdas kval och plågor, om yttersta domen och Herrans hämnd på de gudlösa och röja en högeligen uppjagad, ibland nästan hemsk fantasi. Lefnadsbeskrifningen innehåller betydliga

öfverdrifter och visar hennes hysteriska sinnesstämning; bäst äro de andliga betraktelserna, som på sina ställen äro verkligt vackra.[1]

År 1810 insände Helena till konungen en ansökan att blifva befriad från sina bojor, hvilket ock beviljades. Hon synes hafva blifvit betydligt lugnare, och år efter år tilltog hennes förbättring, hvarför hon till sist blef utskrifven efter en nära tjuguårig fångenskap, den 8 februari 1828,[2] helst som en i staden boende gammal jungfru lofvat taga henne i sin tjänst.

Emellertid var Helena nog ej så lätt att hafva i tjänsten, och redan år 1829 flyttade hon från Vadstena till Adelöfs socken i Småland, hvarest hon likväl ej länge kvarstannade. I Horns socken i Östergötland lefver ännu en 94-årig man, som år 1832 flere gånger hörde Helena predika i nämnda församling. Hon var då helt hvitklädd, och vid ett af tillfällena stod hon på ett bodloft och talade till den nedanför samlade menigheten. Hennes ansikte bar spår af utståndna misshandlingar, och hon talade starkt i näsan. Äfven berättas, att hon brukade späka sin kropp och sof på golfvet, emedan hon ansåg det vara syndigt att ligga i säng.

Kort därefter vistades Helena i Svinhults församling, och en bonde därstädes, Anders Jonsson i Skäppehult, ämnade åt henne upplåta till bebyggande en torplägenhet. Detta kom till församlingens kännedom och väckte missnöje hos sockne-männen, »helst förenämnda jungfrun är, såsom man tror, i torftiga omständigheter stadd och framdeles kunde komma församlingen till last, och som hon lärer fara omkring och med

[1] Bokens fullständiga titel lyder: »I Jesu Namn! Den Andliga Striden. Välment författad af Jungfru Helena Sofia Ekblom, under dess fängelsetid uti Wadstena Hospital, isynnerhet de tvänne åren 1808 och 1809, då hon var bunden». En upplaga utkom ännu år 1890.

[2] E. J. Ekman har i sin bok, »Den inre missionens historia» (Sthlm 1902), där han ägnat några sidor åt Helena Ekblom, begått ett misstag, då han sid. 972 säger, att hon frigafs från hospitalet 1810 och därefter obehindradt fortsatte sin verksamhet i flere år. I hospitalets rullor förekommer hon för hvarje år, oftast med tillägg, att hon intagits såsom förvillad af religionssvärmeri och att hon »för närvarande är något förbättrad», till 1827. Först rullan för 1828 innehåller order om hennes utskrifning.

bedjande, läsande och predikande förvilla enfaldiga ibland dem och sprida oro och oenighet öfver allt, hvar hon vistas». Det beslöts därför, att Anders Jonsson skulle, ifall han läte Helena inflytta i församlingen, plikta 2 Rdr B:co till fattigkassan, och om detta ej hjälpte, skulle man anlita Kon. Bef:s handräckning till hennes afförande från socknen.[1]

Detta församlingens beslut synes likväl ej hafva ledt till någon vidare åtgärd, utan Helena bodde åtminstone tidtals på Skäppehult. Däremellan fortsatte hon med sina predikovandringar och var år 1833 uti Axefallsboda, Sunds socken, hvarest hennes husvärd blef tilltalad och bötfälld. Samme man åtföljde henne sedan på hennes färder, och Helena själf började allmänt kallas, på grund af sin hvita dräkt, för »Klara» eller »Hvita Jungfrun».[2]

Då det gällde sysslande med eller tillgodogörande af denna världens goda, visade hon sig opraktisk och ointresserad. Hon lefde blott för dagen och kunde ej spara, vare sig det gällde penningar eller matvaror, som hennes vänner försågo henne med. Sin hvita dräkt pantsatte hon gång på gång för att erhålla tillfälligt lefvebröd. Till sist kunde hon ej utlösa densamma utan måste nöja sig med att uppträda i ett hvitt fruntimmerslinne, som hon drog utanpå kläderna. Ännu lefvande personer, som närvarit vid dylika tillfällen, påstå, att hon efter iförandet af det hvita linnet företedde en förändring, ej blott till sin yttre person, som ensamt skulle blott väckt löje, utan ock till sitt inre väsende: ögonen fingo ett annat uttryck, och med blicken riktad liksom i ett aflägset fjärran sköto de underliga, genomträngande blixtrar; de eljest bleka kinderna fingo färg, och hon syntes helt genomströmmad och eldad af inspirationens glöd.

År 1846 erhöll Helena af Svinhults församling ett årligt understöd af 1 Rdr 16 sk. B:co, och 1853 blef hon intagen å församlingens fattighus.[3] Hon hade länge hyst stor fruktan för fattighuset och lärer hafva yttrat, att som hon vore född i grefvehus, ville hon ej dö i fattighus. Helena var nog

[1] Sockenstämprot. 29 nov. 1833.
[2] Rääf: Ydre Härads beskrifning, IV sid. 330 följ.
[3] Sockenstämprot. 3 juni 1846 och 11 dec. 1853.

medveten om, huru imponerande och auktoritetsgifvande ett hänvisande till högre härkomst kan vara och skydde därför ej att begagna sig däraf, då hennes föräldrahem hörde under ett grefligt fideikommiss. Ännu i dag, då minnet af henne väckes till lif hos de gamle i socknen, kan man få höra den anmärkningen genast framkastas: »Hon var adelsdam».

Sin predikoverksamhet fortsatte hon, om ock i mindre skala och inom ett mera begränsadt område, äfven efter sitt intagande på fattighuset. Vid ett dylikt tillfälle hade hon, iklädd det hvita linnet, uppträdt i en vid kyrkan belägen stuga, gemenligen kallad »Glappa», hvarvid dåvarande komministern i församlingen, åtföljd af sin dräng, infann sig, troligen för att öfvervaka ordningens upprätthållande. Han möttes därvid af »Hvita Jungfrun» med hälsningen: »Jaså, det är pastorn. Jag trodde, det var en annan buse». — Några af de närvarande började äfven använda glåpord mot komministern, men de flesta hade vid hans inträde rusat ut i ett angränsande rum, men som detta ej var inredt eller försedt med golf, tumlade de i en hög ned i gropen, och en allmän villervalla uppstod.

Under sina sista lefnadsår tyckes Helena dock hafva uppträdt sällan, och hon gjorde ett vemodigt intryck, skröplig, som hon var, fattig, föråldrad och med förbleknad helgongloria. På fattighuset afled hon den 23 januari 1859.

Att Helena Ekblom själf ansåg sina syner och drömmar som gudomliga uppenbarelser, är utom allt tvifvel, och med alla sina egenheter var hon dock en varmt och innerligt religiös kvinna, som ansåg som sin plikt att bidraga till Guds rikes utbredande på jorden, då hon därtill trodde sig hafva erhållit särskild gudomlig kallelse. Hennes bok vittnar ock om ett renare sinne än hos många andra af hennes likar, men hon kan likväl icke frikallas från den hos sådana personer ej sällsynta egenkärleken, som ensam är nog att omintetgöra all verklig kristendom. *E. Herlenius.*

Tillägg: Redaktionen har så mycket mindre velat vägra plats för ofvanstående »bidrag», som Helena Sofia Ekbloms uppträdande och hennes behandling af myndigheterna onekligen har ett verkligt kyrkohistoriskt intresse och på sin tid

väckte ett uppseende, som sträckte sig vida utöfver Linköpings stifts gränser. Hennes personlighet tillhör för öfrigt på visst sätt äfven vår litteraturhistoria. Skalden CARL JONAS LOVE ALMQVIST har i det »starkaste alstret» af sin fantasi, den beryktade »*Amorina*», som icke blott är grundläggande för Almqvists världsåskådning, utan jämväl liksom »in nuce» innehåller hela hans senare författarskap, för sina kvinliga hufvudfigurers räkning lånat flere drag från Helena Ekblom. Så har Henrika, som äfven lånat drag från Almqvists egen mor och som i sin ordning är förebild till Tintomara och Luna, på samma sätt som Helena Sofia Ekblom

»— — — i flere orter svärmat,
En undergörerska, en profetissa».

Men ännu större likhet företer Amorina själf. Hvad som på den tiden sades om svärmerskan i Östergötland, låter Almqvist folket säga om Amorina:

»Hon reser landet om med nådig huldhet
Från by till by, predikande till renhet
Allt folk, men knappt med ord — med varma blickar,
Med ögon som förtrolla. Barn välsignar,
De sjuke botar hon med sköna händer,
Som hon på deras hjässa lägger. Alla
Guds rike klarnar, då de henne skåda.»

Den äldsta upplagan af »Den andliga striden» skall vara upplagd i Falun 1818. A. TH. LYSANDER »har räknat icke färre än 17 senare upplagor, men många flere torde finnas; ty boken är, såsom älskad folkläsning, upplagd öfver allt i landet (Falun, Stockholm, Jönköping, Söderhamn, Kalmar, Karlshamn, Vänersborg etc.) utan angifvande af upplagans ordningstal eller med oriktig uppgift därom». A. förf:s monografi öfver Almqvist. Sthlm 1878. Sid. 308, 309.

Meddelanden och aktstycken.

P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595.

Vid förarbeten till ett beramadt Herdaminne för Karlstads stift har jag bl. a. haft anledning anställa särskilda forskningar för Peder Melartopæus' biografi. Det har därvid visat sig, att i den tillgängliga litteraturen förvirrande, motsägande och oriktiga uppgifter om honom förekomma. Så säges i *C. H. Strandbergs* »Åbo stifts herdaminne I, 17», att han under tiden 1605 till 1612, medan ERICUS ERICI var suspenderad från biskopsämbetet, »i egenskap af præpositus eller domprost detsamma förestod». Enligt andra uppgifter blef Melartopæus superintendent i Mariestad 28/12 1605 och afled därstädes 18/4 1610. *Leinberg* (Åbo stifts herdam. 1554—1640, Helsingfors 1903, s. 6) låter ock Melartopæus »under biskopens fängelsetid» d. v. s. »sannolikt» från midten af november månad 1599 intill år 1600 och sedermera »såsom det vill synas inpå år 1602» sköta biskopsämbetet i Åbo. Nedan meddelade herdabref ådagalägger emellertid, att Melartopæus faktiskt redan 1595 utöfvat episkopal funktion i Åbo.

I sina »Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrkohistoria» (II, 128) yttrar *W. G. Lagus:* »Melartopæi nit att afskaffa alla lemningar af katolicismen framlyser i ett i Linköpings gymnasiibibliotek förvaradt Herdabref, som han 1595 utfärdade till presterskapet i Finland; berörde bref är dock

beklagligtvis defekt». Sistnämnda uppgift har dock lyckligtvis befunnits bero på ett misstag. *Hela* den intressanta urkunden befinnes i samtidig handskrift i behåll i Linköpings stifts- och läroverksbibliotek, men icke bevarad i en och samma volym. Herdabrefvets början eller handskriftens första blad återfinnes i den innehållsrika volymen Teol. 67, där den utgör handlingen N:o 24. Fortsättningen ända till och med herdabrefvets sfslutning är däremot inhäftad i ett band, tillhörande en helt annan afdelning af biblioteket, nämligen Kh. 15, där Melartopæus' ord till ämbetsbröderna finnas i handlingen N:o 8.

Det nu för första gången offentliggjorda herdabrefvet är icke blott af intresse för Melartopæus' biografi utan äger uppenbarligen ett icke ringa värde för kännedomen om den samtidiga uppfattningen och omedelbara tillämpningen af vissa beslut, som det epokgörande mötet i Upsala fattat.

Petrus Melartopæus, præpositus Aboensis, hälser hwar och een wördeligh, wällärdh, hedherlig och gudfruchtig prästman, prowest, kyrckiu heerde och cappellan uthi Åbo sticht kärligen med Gudhi.

Anno 1595.

Idher är witterligith, kähre godhe män och brödher, thet uthi Upsala concilio, som för trij åår sedhan stodh, bleff samtyckt och beleffuat, att någre fåå ceremonier widh döpelsen och Herrans nattwardh skulle framdeles afskaffas. Bleff och på samma tijdh uthi concilio och ellies åfta sedhan een trogen förwarningh föregifwen, att the godhe män, pastores hwar för sig skulle sijn försambling och åhörare medh flijtt åm the ceremonier underwijsa, att sådant är menniskiobudh och stadga, af Gudhi hwarcken påbudne eller förbudne, them Gudz försambling uthaf een christelig frijheeth må bruka, så lenge the äre uthan missbruck, eller ey bruka, när henne synes för skälige orsackers skull them afleggia. Och besynnerligen efter the äre kompne uthi misbruk, skulle sockne

presterne flijteliga ther om underwijsa almogen och förmana them, att the misbruketh falla lathe; och när the befinna, att misbruked icke förfalla kan medh mindre ceremonier afskaffes, skulle the thå med tijdhen uthan förargelse och buller i stillhet afleggias. Ändoch allt thetta, som idher witterligith är, blef belefwath, att så skee skulle, som nu sacht är, doch lickwell äre concilii beslutz ordh och förmaningh icke så achtadhe, uptagne eller efterkompne, som thet medh rette skulle warith skeedt. Förty några nyfickne, sedhan the fingå spöria ceremonier skulle afleggias, gingå the bryst gänges åth sakenne och lade them flux af, uthan några underwijsningar och förmaningar hwarken före eller efther gångande. Men icke war concilii meening, att the så plötzliga skulle afleggias, uthan abrogeras, thet är genom tydeliga föregångande underwijsningar, förmaningar, skäl och orsaker hoos ädle och oädle af bidhias. Och efther så icke skeedt är, hafwer een stor förargelse ther uthaf sig förorsakath, icke allenast ibland een part af meenige almoge, uthan och adelen. Några uthaf prästerskapeth, när the om thessa ceremoniers abrogation handla, gifva saken så före, att sådana ceremonier skola afläggias, efther thet the äre wid dom kyrckion aflagde. Lijka såsom the, thär wid domkyrckion sittia, skole hafwa thetta så företagith, att the afleggias skole, ney, thetta är icke wid een eller annan doomkyrckio belefwat utan uthi itt christeligith, frijt concilio samtyckt och beslutidt. Therföre till att afskaffa och stilla then förargelsen, som igenom otijdig aflegning hoos mongo skeedt är, så och till the eenfålliges underwisning och rettelse hafwer man om thesse ceremoniers afskaffelse några argumenth, skäll och bewijs anteknat och scriftelig låtidt uthgå. Gudh gifwe, att allt thetta måtte wid een god meening uptagas, såsåm thet är af gått upsått ställt uthi wärketh.

I. *Ratio vel primum argumentum pro abrogandis ceremoniis.*

Thenne på begynthe ceremoniers afskaffelse är företagen, stadgat och belefwat, icke uthaf ee[n] person, icke heller af några fåå, höge eller låge ständer här i wårt kähre fädernes rijke Swerige. För[st] uthi thet höglofliga Upsala concilio, thär thenna afskaffelse företogz, woro iu the högste personer,

bådhe andelige, wärdzlige mäste deels försambladhe, som på then tijden här i rijket stadde wore. Ther war wärldzlig öfwerheeth, then högborne förste och herre hertig Carl, som thå stod landet och rijket före efther salig konungh Johans dödlig[e] afgång. Teer woro och mestadeels the ädle wälborne herrer, rijksens rådh sampt monge flere uthaf adelen. Ther wore bisperne och prästerskapeth af alla landz orther här i riiket sammankallade och försambladhe. Och efther thet alle, ädle och oädle, lärde och lekte icke kunne komma tilstädes på samma tidhen i Upsala, uthskickadhe öfwerheten någre gode män till alle landz orther, häredher och städher här i rijket till att kundgiöra, hwad i Upsala förhandlat war. Och blef så gillath, hvad ther af handlath war, så wäll af them som fråwarande[1] woro såsom af närvarandom i Upsala, efther [so]m concilii bokzens underschrifningar thet uthwijsar. Om nu ingen annan orsak wore, hvarföre the ceremonier afleggias skulle, så är thetta orsak nog, att höge ständer här i Rijket i Upsala concilio försambladhe hafwa thet först belefwat och alla häreder och städher[2] sampt mästa parthen af adelen sedan samptyckt. Och thet i så motte lagliga uthi itt frijtt christeligith concilio afgått betenkiande och i Gudz the[n] helge trefaldighetz nampns åkallande af alla ständer skeedt är, bör icke af någre få ogillas eller forachtas.

II. Thesse ceremonier, öfwer hwilckas afskaffelse många nu förargas, äre icke af Gudhi oss christnom påbudne uthan af menniskiorna uptagne. Förty Christus hafwer icke befallt uphöija sacramentet, eij heller bruka lius och låge på altaret, medan dagen är, eij sallt eller lius wid döpelssen. Och medhan sådant är af menniskiomen uptagith, är wäll möjligith, ath menniskior them afleggia. Men thet Christus stadgath hafwer och wil förhänder skall hafwas, ware fierran af Christi tienare, att the sådant sig företaga till att afskaffa. Förty man weeth, hwadh then h. Paulus åm een sådana dierfhet dömer, thå han ett och annat sinn stödt uthsäger. Gal.: 1. Om någor wore, then ider predikar evangelium annårlunda än I unfåt hafwen, han wa[re] förbannat. Man lägger icke evangelium af, eij heller

[1] Hdskr.: *förwarande.*

[2] Hdskr.: *hödher.*

predicoämbetet, eij sacramenthen eller the ceremonier, som tiena församblingenne till förbättring. Thäfföre är thet ijdhell afwundzsegn, som een part obeskedeliga latha sig höra. Nu lägges alle godhe sedher af. Thet kan ingen redelig man med god skääll oss öfwertyga. Men här mötha the åss, som öfwer thessa ceremonior så hort hålla och wete them förswara, gifwandes fhöre, att the icke äre af Gudhi förbudne. Sant är'et, att up[hö]ijelsen, sallt och lius äre in specie udi Gudz ord inth[et] förbudne. Men doch lickwäll är klart och kunnogt af Gud[s] ord, att wijskepelse och creaturzens misbruk äre högliga Gudhi förbudhit. Förty sådant förbuder Gudh uthi thet först[a] bodordet och elliest flerestädz. Thet kunne wij och besinna u[thaf] monge exempell. Hiskia[1] slog sönder kåpar ormen, Israels barn misbrukadhe honom rökiandes för honom och sökiandes sijn helsa hoos honom. Gudh förskuther the åffer, som han sielf genom Mosen påbudit hafwer, för misbrukedt skull och för then falska meeningen, som judarna klemadhe wid them, achtandes them för then högsta gudztiensten, Esaj. 1, 13:[2] Hwad skall iag med idhart myckla offer, hafwer icke meer spijs-åffer fram fåfengt, röckwärk är mig styggeligith. Nymånader och sabbather, thå I sammankommen, må iag icke lijda. Ty I bedrifwen afguderij och wåld. Ithem h[oreri]. Och åm I än uthsträchte idra händer, så bortgömer iag doch mijn ögon ifrå ider och åm I än mykidt bidhien, så hörer iag idher doch inthet. Ty idra händer äro fulla medh blodh. Här höre wij Gudz dom om ceremonier, them han doch sielf genom Mosen stichtat hafwer, att the äre styggelse för honom för misbrukedt skull, och att thet är fåfengt tiena Gudhi med ceremonier, när hiertat är obotfärdigt och händerna fulla medh blodh. Äre mosaiske ceremonier styggelse för Gudi genom missbrukedt, huru mykith meer äro menniskio-stadgar een styggelse för Gudhi, när man achtar them lika som the wore af nödhenne till gudztiensten. Thet är och vitterligith, att Christus uthi evangelio förskiuther, ogiller ock fördömer the phariseers gudztienst, medhan the gofvo ceremonierne allt för myckit tilförenne och latho bestå thet som

[1] Hdskr.: *Tzechias.*
[2] Hdskr.: *Esaj. 2.*

ypperst var i laghen. Wee idher schriftlärde och phariseer, I skrymtare, som giören tijend af myntå, dill och kumin och lathin bestå thet, som swårast är i lagen, nempliga domen, barmhertigheten och troon. Thetta skulle man giöra, och thet andra icke låtha. I blinde ledare, såm sijlenn myggior och upsvälgen camelen. Men hwad giörs behof monge schrifther och exempell här indraga, medan wi hafwo[m] Gudz uthtrykta ord i thet Nya Testamenthet, icke allenast åm the ceremonier, som Gudh genom Mosen förbudhit hafwer, uthan och så om menniskio stadgar. Förty then h. Paulus förkaster och fördömer menniskio bodh och lärdom, the thär hafva itt skijn af wijsdom och äre sielf dichtadhe andeligheett eller Gudhz tienst.

Hwarföre endoch uphöijelsen, sallt och lius icke äre in specie eller nampngifvandes udi then H. Scrift förbudne, doch lickväll, medhan the äre komme i misbruk, hvilchet i lengdenne skall bewijsas, äre the så fierran uthi Gudhz ord förbudne.

III. H[æc] divinis testimoniis.

Så wethe wi och genom Gudhz ord, att uthi sådana ceremonier och menniskio stadgar står ingen gudztienst, then Gudh låther sig behaga. Förty ingen tienst är Gudhi behaglig, med mindre han sielf genom sitt helga ord och bod henne stadgath, befallt och menniskiomen pålagdt hafver. Ty så säger Gudh genom Mosen, Deut. 12: Alt thet iag biudher ider, thet skolen I hålla, så att I gIören ther efther. I skolen inthet läggia thär till och inthet taga ther ifrå. Item genom Ezechielem 20: I skole icke lefwa efther idra fädhers bodh och icke hålla theras rätter och icke oreena ider uppå theras afgudar. Ty iag är Herren idhar Gudh; efther min bodh skolen I lefva och mina rätter skolen I hålla och giöra ther efther. Item Christus, Matt. 15: Hwar och en planterning, som min himmelske fadher icke planterath hafwer, skall upryckias medh röther. Men uphöijelse, sallt och lius äre icke Gudz bodh eij heller hans rätter eller planterning, uthan äre wora fädhers bodh och rätter, och then them håller (thet är: achta them för Gudz tienst, gör sigh samveth öfwer theres abrogation), han oreenar sig uppå theras afgudhar, thet är: såsom vora fädher hafwa bedrifwith afguderij, hållandes sijna egna rätter och bodh, så giöre wij

och thet samma, när vi lefwe uthi wåra fädhers bodh. Är för then skull bätter, att the upryckias med röther. Apostlen Paulus seger Hebre. 11: Uthan troona är omögeligith täckias Gudhi. Thet är, som han sielfver uthtydher Rom. 14: Allt thet icke gåår af troone, thet är synd. Nu äre sådana ceremonier uthan trona och gå icke af trone. Thärföre äre the synd och täckias icke Gudhi. Uthan troona äre the förthenskull, att the inthet hafwa Gudz bods ord eller befalning för sig. Förty troon kommer af Gudz ord, håller sig therwid' och fothar ther uppå. Therföre dömer Esajas sampt och Christus åm sådana Gudz tienst, som är menniskio bodh och går[1] uthan trona: thee[2] thiena mig fåfenge, lärandes then lärdom, som är menniskio bodh. Här må någån seija: Man acktar icke sådana ceremonier för nödhen till gudztiensten. Men efther wåra förfädher hafwa them brukath, wele wi icke gärna umbära them. *Swar.* Här uppå swarar Gudh: I skolen icke lefwa efther idra fädhers bodh etc. Wåra förfädher hafwa tient och dyrckat stumma afgudar, ståckar och steenar, Kongoteus och Pellon, Peckå, Nekå och Acka. Wi må icke for then skull i så måtto fölia theras exempell efther. För ty Gudh biuder och befaler, att vij efther hans bud skole lefwa och icke orena oss uppå vora fädhers afgudhar. Och medh thet samma vi hårdt trengie på thessa ceremonier och besväre vort samvet öfver theras afskaffelse, hålle vi them af nödhenne till Gudhz tiensten och göre them till afgudar och styggelse och oreena uppå vora fädhers afgudar. Åther seija the: The hafva lickväl skiön lärdom och uthtydhelse med sig. Thertill svarar then H. Paulus, thär han talar åm sådana stadgar, Coloss. 2: The hafva itt skin af visdom. Men såsom thet är icke allt gull, som glemar, så är icke heller allt vijsdom för Gudi, som hafver itt skijn af vijsdom, uthan thet är vijsdom för Gudi, som han uthi sitt helga ord budit och befallt hafver.

IV. Alla ceremonier, menniskio bodh och ordningar, som uthi Gudz försambling brukadhe blifva, skola tiena henne till uprättelse, upbyggelse och förbättring. Förty så biudher Herren Jesus genom sin uthkårath reedskap apostlen Paulum, 1 Corinth.

[1] Hdskr.: *för*.
[2] Hdskr.: *thär*.

14: Låter allt skee til förbättring. Låter alting ährliga och skickeliga tilgå, på thet församblingen fåår någår förbättring. Men af thesse ceremonier, om hwilcka wi nu tale och månge stöta sig uppå, får församblingen ingen förbättring, Förty genom creaturs misbruk kan Gudz försambling ingalund sig förbättra. Nu befinnes i sanning, att bröd och vijn genom uphöijelsen, item sallt och lius äre komme uthi misbruk, såsom här efther i längdenne skal bevisas. Huru kunna tå sådana stadgar lända församblingenne til förbättring? Vi mercke nu giörliga, huru församblingen genom thessa kyrckio sedher sig förbättradt hafver. Vi äre icke nychristne och inthet hafve för tu eller trij åhr sedan tagith widh then christeliga trona, uthan alt ifrå blotta barns been äre wij christne wordne och hafwe allan wår ålder igenom hördt thet h. Jesu Christi evangelium. Dock lickväll är stor svagheeth och oförstånd hoos mästa parthen af åss, så att vi allan wår ålder igenom ringa ting af Gudhz ord och ewangelio oss förbättrat hafve, efther thet vi göre oss samveth öfver thessa ceremonier och vethe icke, hvad Gudz och menniskio bod skilia åth. Så finne vi nu igen, hvad osejelig, dråpelig skada Gudz försambling hafver fååt igenom chathechismi försumelse. Förty när cathechismus ligger under bencken, åm man än predicar och drifver evangelium på thet fliteligaste, thet hafver lickväll icke then arthen, såsom när catechismus med flitt drifven warder. Förty then h. cathechismus författar grundvallen korteligen till vår christelig troo och religion. Thetta skole the gode män sochne prästerne lata gå sig till hiertat och taga saken alfvarliga före med cathechismi predikande, på thet the i så måtto måge fölia then h. Pauli exempell efther och inthet försuma att kundgiöra sinom ohörarom allt Gudhz ordh, att the måtte vara oskyldige för theras blod, ellies hvad så icke skeer,[1] står them sen hordt rekenskap fohre, therom Gud hoos Ezechiel talar 3, 18; 33, 8.[2]

V. Hvad som belangar om the h. sacramenternes, dopzens och nattvardzens substans eller väsende, thesse ceremonier hvarchen gifva eller taga något i sakenne. Förty hvart

[1] Hdskr.: *gör skeer.*

[2] Hdskr.: *3 c. 33.*

sacramenth hafver sitt väsende och består sig af the ord, genom hvilcka thet af Gudi är stichtat. Så hafver dopet sitt bestånd genom thenna ord: Döper them i nampns Fadhers, Sons och then H. Andes, när vatnet kommer thär till och menniskian, som döpas skall. I lika måtto är Herrans natvard fulkomlig, när instichtelse orden komma öfver brödh och vin sampt med rätta bruket, om hvilchet orden förmäla. Men lius och sallt höra inthet till dopzens väsende, ej heller uphöjelsen och lius natvardzens fulkomlighet. Ty sådana mennisk-liga tilsättningar föruthan äre beggie sacramenten fulkomliga i sig sielf och bestå sig väll. Hwarföre skeer ingen förstump-ning på the h. och högwärdiga sacramenten, när uphöijelse, salt och lius afläggies.

VI. Then christeliga frihetth gifver med, att sådana ceremonier må brukas, så lenge the äre uthan misbruk eller eij brukas. Och såsom the nu een tijdh long brukadhe äre af christliga friheten, så är och frijdt them afläggia, när Gudhz försambling så synes gått att vare. Men nu hafwer Gudhz försambling synthz gått att vara udi Upsala concilio them afleggia. Therföre skole vi gifwa oss tillfridhz och inthet göra oss samveth öfver thessa menniskio stadgar ej heller för theras skull någoth buller eller oroligheett göra. The helge apostlar ladhe af omskärelsen, påskalambeth och förvandladhe then judäiske sabbathen udi söndagen. Och hwij skulle icke wärldzlig öfwerheeth sampt medh biscoper och prester udi itt lagligith christeligith concilio hafva macht till att afleggia nogre menniskio bodh och stadgar.

VII. Wår svenska tryckta kyrckio ordning gifver med, att sådana ceremonier må afskaffas, förty udi then tridie articlen, såm är om döpelsen, ståår allt så skrifvith. Så behålla och bruka christna församlingar än nu några gambla ceremonier, sommestädz flere, sommestädz ferre, efter som wäll mögeligith är att skee må, först man thenna thera grundh veeth och gifver icke them meer tilförenne, än thet sig böör eller håller them så enkom vara af nödhenne, såsom meeningen under påwens regementhe varith hafver och än nu hooss the eefålliga mykit vara gitter. Hvarföre och prästerna skola fliteliga undervisa meeninga manna, att the slijka tankar här

om icke hafva skola. Ellies lijka som en part af thesa ceremonier hoos oss för thenna saken skull äro bortlagda, så kan thet samma och wäll skee med flere theraf, ther man icke vill lata sig härom rätt undervisa. Item udi tolfte artiklen om messone pag. 38: Uphöjelsen, messeklädher, altare och altare klädher, lius och hwadh meer är af thesse ceremonier, som här i rijketh, sedan Gudhz reena ord predicat wardt, blifvit hafva, måge wi lika som villkorlig ting frijth behålda, endoch slikt i annor land genom samma friheet är bortlagd, doch, kan någor lägenheeth förefalla, såm kräfver här uthinnan någor förvandling, skall thet och vara fridt.

VIII. The grufwa willfarelser och misbruk, som loda vid thessa ceremonier, skola åss christna beweka, att wi them falla lata och inthet göra oss öfver them samweth. Förty ändoch någre äre, som achta them för fri medell ting och gifva them inthet meer tillförenne än thet sig böör. Doch likvell befinner man i sanning, att största deelen och besynnerliga meeninga almogen misbrukar sworliga uphöjelssen, som man nu här vill bewisa. Till thet första är thet en gruf vilfarelsse, att fålketh plägar seja, thå the hafva seedt uphöjelssen: »*Jag sog i dag min Gudh och skapare udi prästens handh*». Thetta taalet rimer sig inthet medh then helga scrift. Förty när Moses begiäradhe see Gudhz härligheeth, Exod. 33, swarade Gud: Tu kant icke see mitth ansichte, förty ingen menniskia som mig seer kan lefwa. Och Paulus seger i Timoth. 6: Konungen öfwer alla konungar och herren öfver alla herrar boor udi ett lius, ther ingen inkomma kan, then ingen menniskia seedt hafver, ej heller see kan. Huru kan thå thetta talet sig bestå, när folketh seger sig hafva seedt sin Gudh och skapare udi prestens handh. Thet menniskan seer i prestens hand i uphöijelsen är icke Gudh, uthan thet är brödh och kalcken, thär vinet är uthi. Förty thet förvandlar sig inthet udi Christi lekamen ech blodh, sosom the påweska lära, uthan brödh är och blifver brödh, vin är och blifver vin, behållandes sitt väsende och skapnat, ja och sedan thet consecrerat är. Förty Paulus kallar thet bröd och vin, när thet ätes och drickes, sedan instichtelse orden äre ther öfver komne. Doch lickvell under och med thet brödh och vijnet är sanna

Jesu Christi lekamen och blod, när thet efther Christi instruction och instichtelsse ord rätt brukadt varder. Men de påweske gifwa så före, att, så snart Christi insättielsse ord äro talat öfwer brödet, tå skall thet icke meer vara bröd uthan sielfver Christus, then the Gudi upåfra icke allenest för theres synder, såm lefvandes äro, uthan och the dödas, på thet the måtte uthur skärseelden förlossade warda. Thetta är een grufwelig wilfarelsse, hwilchenn moth Gudz ord sträfver och försmäder Gudhz son och hans sanskyllige offer, som han eena reeså på korset åfrade och evinnerliga gäller; hwarföre medhan genom uphöjelsse tu grufva och försmäliga the påveskas vilfarelser styrckte och främiadhe blifwa hoos the eenfålliga, nämpliga om transsubstantiation och daglig messåfer, är mykit bäter, att hon aldrig vore till, än genom henne brödh och vin misbrukes och Christus försmädes.

Till thet andra blifver uphöjelssen misbrukat i så motto, att meeninga man achtar henne meer än Gudhz ord, prediko ämbethe och nattvardzens rätta bruk. Förty thet eenfalliga folket är så til sinnes, att udi uphöjelssen ståå mästadeels gudztiensten, så att, när the hafva seedt uphöijas, meena the sig hafva tient Gudhi och giordt ett sådant arbete, ther igenom the äre säkre och fri för alt ondt och all timlig sampt ewig lyckå och wälfärd bekomma. Thetta är och een gruf vilfarelse och stor misbruk, ther uthaf mykin oredo sig förorsakar, förty här igenom blifver Gudhz ord och predikan förachtadt, som man allt för mykidt seer och förnimmer. Ty när Gudhz ord hafves förhender, gå the gerna och spathzera, låta sig finna på kyrckie vallen, hållandes snack och taal till samman. Men så snart predikan är endat, storma the in till att see uphöjelssen. Thärnest blifver och sacramenteth förachtadt, medan thet icke brukas efther thet sättet, som insättielsse orden förmäla, uthan thå the gåå ett eller annadt sinn ther till om året, för sedwana skull, mena the thet skall vara nogh. Widare blifwer och een sanskyllig bootfärdig genom thetta misbrukedt satt tilbaka, när menniskian meenar sig genom uphöjelssen bekomma Gudz nådhe och syndernes förlåtelse. Till thet sidhzta fölier thär med och slincker så sachta efther then falska påveskas meening *de opere operato,* att thet

arbetet, nämliga see på uphöjelssen, skall i sig sielf vara så kraftigdt, att menniskian ther igenom för uthan boot och bättring, föruthan trona och åkallan bekommer Gudz nåde. wenskap och thet ewiga lifvedt. Thesse wilfarelser stå icke till att lijda udi Christi försambling: Er för then skuld rodeligith (rådligt) och nyttigt afskaffa uphöjelssen.

Till thet tridhie blifver uphöjelsse misbrukadt igenom thet tilbidiande och åkallande, som skeer till brödh och vin, när thet uphöjes. Förty förfarenheten gifver nogsamliga medh, hvad för gny gåår ibland fålcket, tå the see bröd och vin uphöjas. Hvad är thet annat än tilbidhia brödhet och vinet, thet the see uphöjas udi prästens hand. Och ändoch någon motte seija: Jag tilbedher Christum (then thär närvarandes är udi nattvarden) och icke brödet etc. Thätt är wäll och rätt sagdt och kan så skee af them, som rätt äro underviste i sakenne. Men doch lickväll thet oförståndiga fålcket, såm thå först när uphöjelssen skeer, gnyer så storliga, gifver ther medh tilkenna, att the theras bön och tilbidhiande ställa till thet brödet och vinet, som the see uphöjas, hvilchet inthet kommer öfver eens medh Gudhz ord. Förty Herren J. C. uthi instichtelseorden (hvilka the helge evangelister och Paulus med flitt beskrifvith hafva) hafver icke befallt tilbidhia brödet eller vinet, uthan taga, ätat, drickadt och görat honom till åminnelse. Eij äre vi heller thäs mächtige, att vi vår bön ställe till någåt creatur i himmelen eller på jordenne. Ellies äre vi afgudadyrckiarer och dyrckie skapadhe ting iempte skaparen. Medan nu uphöjelsse genom förtalda vilfarelsser och afguderi är kommen i stoort misbruk, är hon ingalunda recknandes för fri medell ting, uthan mykidt bättre äret, att hon afleggies medh alfvar.

Här måtte någon seja: Efther thet Christus är sannerliga tilstädes udi nattvarden med sin helge lekamen och blod, såsom hans ord förmäla, må man icke tilbidhia Christum eller må man icke tilbidhia Christi lekamen och blod, medan natvarden hafz för hender? Swar: Man må och skall tilbidhia bodhe gudomen och mandomen i Christus såsom elliest altidh så och udi natvarden, ia man skall tilbidhia Christi helga lekamen och blodh. Män man skall lickväll udi tilbidiande göra

een åthskildnadt emellan elementhen, brödh och vin, som äre iordesk ting och emellan Christum eller hans lekamen och blodh, som är himmelsk ting. Brödh och vin skole vi ätha och dricka med alsom största vördning och med eller under samma partzeler sanna Jesu Christi lekamen och blod annamma, men Christus och hans helga lekamen och blod skole vi tilbidhia. Ved döpelsen vetth man wisserliga och troor stadeliga, att then hälga, högvärdige treefaldighett är tilstades efther Gudz löfthe. Ther må man för then skull och skall tilbidhia then hälga treefaldigheett, men watnet, ther medh menniskian döpt varder, må ingen tilbidhia. Thee israeliter, när the tilbodo Gudh vidh förbundhzarken eller nodhastolen, såsom Gnd them befallt hade, inthet tilbodho the sielva arcken eller thess materieæ, furoträ, gulleth, gyllene krantzer, gyllene ringar eller the two cherubin, ther öfver stodo, uthan the tilbodho thenn sanskylliga och lefvande gudhen, thän ther till med sitt ord och löfthe hadhe sig bebundit såsom Salomons bön thet betygar 3 Reg. 8. Thet tager inthet lag, att ändoch Christus, Gud och menniskia är tilbidhiandes, att man förthenskull tilbedher the ting, hoos hvilcka han tilstädes är och will sig befinna latha. Förty Christus boor genom troona udi the gudfruchtigas hierta. Eph. 3. Ja, then helga trefaldigheett gör sig boning hoos them; ej må man för then skull tilbidhia de gudfruchtiga, på thet Christus måtthe udi them tilbidhin varda. Then helge Petrus var uthan tvifvel then helge Andes tempell, tå han besökte Cornelium, Act.: 10; icke ville han för then skul tilstädhia, att Cornelius skole falla honom till foott eller tilbidhia honom, uthan han reeste honom up, sejandes: Stat up, iag är och een menniskia. Uthaf sådanth förnimme vi, att endoch Gudh hafver genom sitt helga ord och löfthe bundith sig till något creatur, att han thär vill vara tilstädes, ej skall man för then skull thet creaturet misbruka, tilbidhiandes thet, uthan vår Herra Gudh skola vi tilbidhia och honom allena tiena, dyrka och åkalla, hvilchen är Gudh öfver all ting, låfvat evinnerliga. Dissimilis est, unio personalis duarum naturarum in Christo af unione sacramentali inter panem et corpus Christi et inter vinum et sanguinem ejus. Unio personalis duarum naturarum semel facta nunquam dissolvetur, ideoqve humana

natura assumta in personam filii Dei una adoratione cum divina natura adoratur, propter unionem personalem Unio sacramentalis manet tantum in usu. Panis enim, qui comeditur, est corpus Christi, et vinum, quod bibitur, est sanguis ejus. Qvod vero post consecrationem et usum reservatur non est sacramentum, nec corpus et sangvis Christi, sed nudus panis et vinum. Ideoqve adoratio non est dirigenda ad terrena ulla elementa, sed ad Christum, Deum est hominem, qui in illa actione præsentiam suam peculiari modo gratiæ instituit et promisit. Måtte någon fråga, huru skall man tå umgå med bröd och vinet i sacramenthet, efther man må icke tilbidhiat? Svar: Man skall ödmjukeliga, vördeliga och värdeliga umgå med brödet och vinet udi thet helga sacramentet, uthskiftha, unfå och annamma thet medh tilbörlig vördeligheett, med knäböjande och ödmiuke åthhäfvor, propter unionem sacramentalem, thet är för Christi helga lekamens och blodhz, ia för then högvärdiga treefaldigheett och the helga englars närvarelsse skull. Män the, som tilstädes äre, när sacramentet hafz för hender, och icke gå till Gudhz bord, skola sammaledes med alssom största ödmiuchet och gudhelighet låtha påskina, att the äre Gudi tacksamme för prediko ämbetet och the högvärdiga sacramenthe, hvilcha han oss till gode och tronas förökelse stichtat hafver. Förty thän ther ovärdeliga umgår och ovärdeliga unfåår thetta brödet och vinet, han blifver saker på Herrans lekamen och blodh. Et quod Epiphanius scribit de honore Mariæ. In honore sit Maria, sed pater, filius et spiritus sanctus adoretur, Mariam nemo adoret: id de pane et vino nobis dicere licebit: — honore sit panis et vinum sacramenti, sed Christus, Deus et homo, adoretur. Åther må nogon fråga: Hvad skall man göra åt fålket, som gnyer så storliga under uphöjelssen. Swar: Man kan icke vetha, hvad hvar seger eller meenar, men thet vor nyttigt att föreställa folkeno itt kort sätt till att tacka vorom Herra och Frelsare, Jesu Christo, och förkunna hans helge dödh och pino, honom till åminnelse, såsom han sielf befalt hafver i

Forma gratiarum actionis:

Herre Jesu Christi, sanner Gudh och menniskia! Jag tackar tig af allt mitt hierta för thina stora välgerningar, att tu äst menniskia vorden till att försona mig medh thin himmelske fadher och äst min trogen medlare, som mig tilseger i sitt helga evangelio nådh och barmhertigheet och syndernes förlåtelsse och thet eviga lifveth och ther uppå till een underpanth gifver thu migh thin helge lekamen och blodh i brödh och wijn udi thetta högvärdiga sacramentet. Therföre skee tig, min godhe och kähre frelserman, herre Jesu Christe sampt medh thin himmelske Fadher och them helge Ande, låf, pris, hedher och ähro nu och evinnerliga, amen.

Thetta är så sagdt om uphöjelssens misbruk: följer nu *om altare liuss, som under högmessan brukas.* Endoch the lius, som under högmessan åm liusadagen uptendes, hafva icke almenth varith i misbruk. Doch lickväll befinner man, att itt stoort afgudheri öfvas än nu med them i the socknar, som nåkas siön och i skärgården liggia. Förty the latha sig icke benöja med itt eller tu lius på altaret, uthan the tända än flere, tri eller flere, fyre, efther som the hafva monga notlag i socknenne. Och thän ther vaxet uppehåller, han får för hvart lius hvar dag een islått them the kalla mananosa. Slikt är ju itt stoort afguderi så misbruka lius och låga tili att bekomma itt gått och lyckosampt fiskafinge. Och thetta begiara the af then värdiga jungfru Maria, Jesu modher, görandes henne och the lius, henne till tienst och ähra uptendes, till afgudar emooth scriftennes grund och thän wärdiga jungfrun meer till vanähra än till tienst. Förty hon hafver inthet sådanth begiäradt af menniskiomen, och fast hon begiäradhe thenna tiensten uthaf oss, äre vi i så motthå inthet plichtige lyda henne efther. Förty Gudh hafver thetta inthet befallt, och hans befalning för uthan kunne vi ingen Gudhz tienst stadga. Elliest dömer Christus udi sitt evangelio, att slikt är fåfengt. Thenna vilfarelssen slår then helga cathechismus om kull uthi thet första bodordet och i then första articklen in symbolo så och udi then fierde bönen udi fadher vår. Uthi hvilche stycker klarliga lärdt varder, hvem vi tiena och dyrckia skole och uthaf hvem vi vårt dagliga bröd, födhe, kläde och lyckosampt

fiskia fängie begiära och ventha skole. Hvarföre the gode män pastores udi sina socknar skole vara förtenckte åftha och med flijt sitt socknafålk åm thetta misbrukedt undervisa, them förmana, att the thenna viskepelse och vantro falla latha och först taga afguderi uth af hiertat, sädan skall almogen väll till fridz med thenna liusen. Men endoch slikt afguderi hafver inthet varith alstädes öfvat med liusen, doch lickvell äre the icke aldeles uthan misbruk. Förty thet är ju misbruk, tenda up lius, medan dagen är och ellies liust är. Thet kan ingen god man lida uthi sitt hus, att hans husfålk öppne lius, när Gudh låther sin sooll uplysa hela verldenne. Hvij begiärar man thå, att thetta skall skee udi Gudhz huus eller kyrckior: Så är och een stor orsak till att afleggia middaghz liusen then stora fatigdom, snm med kyrckier nu finnes, i thet att theres inkomst och upbörd bifwer dagliga minder och minder. Vi hafwe här till daghz så ödt lius om dagen, att wij inthet hafwe lysa oss med än mörka höst och vintertidh, som förfarenheten gifver hoos oss nogsamlige tilkenna. Och när wij besinne, af hwad orsak middaghz lius äre komne i bruk, skall thet oss beveka, att vi inthet giöre oss samweth öfwer theres afskaffelse. Thet hende sig så medh Gudhz försambling icke långt efter Christi himmelfärd, att hon leed stoor förfölielse uthaf tyranner Nerone, Domitiano, Trajano, Antonino, Severo, Maximino, Decio, Valeriano, Diocletiano, Maximiano. Och thenna förfölielse stod vid pas uthi half tridie hundradhe åhr, så att the christne fögo frid hadhe, in till thes Constantinus Magnus fick regementet inn. I medler tidh medhan förfölielsen waradhe, torde the christne inthet hålla tijdgärd åm dagen uthan thå the andre sofvo, hollo the christne tijdgärd wid lius åm nattena. Sedan när Constantinus hadhe fridkallat them, fingå the låf hålla Gudhz tienst åm dagen. Och till itt glädie teckn och förföliensens åminnelsse brukadhe the framdeles lius under tijdgärdh åm dagen. Ther om scrifwer Jeronimus altså: per totas orientales ecclesias, qvando evangelium e[st] legendum, accendunt luminaria sole jam rutilante, non ubiqve ad fugandas tenebras sed ad signum lætitiæ demonstrandum. Thet är: Nähr evangelium läses uthi österlandiske församblingar, tenda the up lius, ändoch solen hon skijn, icke

till att fördrifva mörckret uthan till glädi teckn. Här höre vi af hvad tilfälle lius äre uptagne uthi the österlandiske kyrckior och till hwadhända the them åm dagen brukadt hafwa. Hoos oss äre the uptagne efther theras exempell och brukas till kyrckionnes prydning meer än till glädi teckn. Men åm lius skall uptendas, när evangelium läses, så måste man them uptenda icke allenast uthi högmessan uthan och så udi ottesången och afthånsången åm såmmaren såwäll som om winteren, hwilchen här till dagz skeedt är. Förty evangelium läses och uthi ottesången och afthonsongen så wäll som under högmessan. Elliest hwad är S. Pauli epistler, som i afthonsongz tidher förkunnas, annat än evangelium. Hwarföre, medan middagz lius äre uptagne hoos oss *κακοζηλία* orientalium ecclesiarum, thet är genom en wannijt öfver the österlandiske kyrckiors bruk och hafwa hoos oss inthet wist rätt samma bruk uthan äre een ringa kyrckie prydning och fåfengt vaxespille, ia hafva och stort afguderij med sig, är mykit bättre, att the afskaffas och the peningar, man kiöper vax före, legges till messewijn kiöp, sedan thet blifver dagliga dyrare; och fålcket nu åfthare begynna gå till Gudz bord än i förtijdhen skeedt är.

Om christninga lius.

Endoch christninga lius äre uthi een god meening i förstone uptagne doch lickvell för misbrukedt skull är beleffwat, att the skole afleggias. Förty the påveska vijga them och gifwa them mykidt tilförenne, nempliga att the fördrifva diefwlen och hielpa till saligheten, såsom the samma meening hafva om olio och chrismo, them the vid döpelssen bruka och nempna slikt oleum et chrisma salutis in vitam æternam, thet doch medh Gudhz ordh inthett kommer öfver eens. Förty hwarcken olio eller chrisma, vax lius eller talg lius, hwad heller the äre wigde eller owigde, hielpa menniskione till saligheten eller fördrifva then onda, hwarcken thå hon kommer i werlden eller skils wedh henne. Men Christus är thet sanna liuset, hvilhet uplyser alla menniskior, som komma i verldenne. Han är itt lius till hedningarnas prydning och är upgången till att uppen-

baras them som sittia i mörkret och dödzens skugga. Och ändoch een sådana wantroo icke är alment hoos oss gengse, doch likväll hon än nu hoos eenfalligt folck finnas. Är förthenskul samtykt, att christninga lius skola afläggias.

Om salttet.

Salltet hoos the gambla är brukat för ett tekn eller betydelse till then visdom, som the christne hafva, ia och till then bitterheet, the genom korset lida moste, på thet the uthaf verldennes onda begiärelse icke skola lika som osaltat maath förrotna och förderfwas. Men sedan är een annor meening thär till kommen, nempliga att thet skall vara allom them, som thet till sig taga eller bruka een vissheth bådhe till lif och siäll och tiena till att fördrifva all diefwlens skalkhet och list, ia och syndernes förlåtilse. Hinc apud pontificios sal baptismi nominatur salutare sacramentum ad effugendum inimicum. Item perfecta medicina et sanitas animæ et corporis omnibus sumentibus. Thärföre pläga the göma thetta saltet och bruka till läkedomar udi kranckheten. Men efther sådant stimmer inthet öfwereens medh schrifthennes grundh, är belefwat, att christninga saltet skall afskaffes. Thessa äre nu, honorandi domini pastores fratres in domino dilecti, the argumenth, bevis och undervisningar, som man på thenna tid hafve velat idher med deela till afstilla och förtaga then förargelsen, som igenom thesse förberörde ceremoniers hastig och otijdig aflegielse upkommen är. Så och till att öfvertala the eenfållige i the sochnar, ther thesse ceremonier icke äre ännu aflagde, att the gifva sig till fridz, när så widkommer the afleggias skole. Och bedher iag idher, käre godhe män, I wele sådant tage till godho. Förmanar ochså, att the ther icke kunna bättre rationes af sig siefve åstadkomma, wele thenna schrift öfwerläsa, besinna och sedan beskedeliga udi Gudz fruchtan almogenom ä som åftast förehålla. Gudh then allerhögste värdigas ther gifva sin helge nådher till, att the som giöre sig samveeth öfver thesse ceremonier, måge låta lära sig och besinna, att sådant är menniskio stadgar, udi hvilcha ingen Gudz tienst stånder och tiena inthet församblingenne till för-

bättring, hwarken gifva eller taga något ifrå the h. sacramenten och äre fri medell ting, så lenge the äre uthan misbruk them Gudz försambling må bruka eller ej bruka. Men sedan the äre komne[1] i misbruk (som bewijst är) äre the inthet meer fri medell ting uthan styggelse för Gudhi. Och må Gudz försambling för then skull them afskaffa, såsom och vår kyrckie ordning thet med gifver. Och medan thenna afskaffelse är lagliga påbegynt udi itt almenligt, frit concilio i Upsala, skall theste meer gälla och hoos mottståndarer macht hafva. Bene et feliciter in

Domino valete. Datum Abå,
VI Idus Decembris,
Anno supra sesqvi-
millesimum no-
nagesi-
mum
V.

Ldm.

Ur vatikanarkivet
och
andra romerska arkiv och bibliotek.

3.

Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

Vid de förhandlingar, som under 1570-talet fördes mellan det svenska hofvet och den romerska kurian, spelade som bekant frågan om nattvardskalken en viktig roll. Johan III och hans gemål skydde ingen möda för att söka vinna påfvens tillåtelse att bruka nattvarden under två gestalter. Man nöjde sig ej med att vända sig direkt till påfven, utan sökte äfven erhålla bistånd hos andra inflytelserika män inom den romerska kyrkan. Bl. a. sökte man vinna den apostoliske nuntien

[1] Hdskr.: komme.

i Polen VINCENTIO LAUREO (biskop af *Mondevi* i Italien, påflig nuntie i Polen 1574—1578) för sin sak. Ifriga underhandlingar fördes mellan det svenska kungaparet och denne, men utan resultat. Nedanstående hittills obekanta bref från drottning Katarina till Laureo, hviket finnes i med originalet samtida kopia i Vatikanarkivet (Nunziatura di Germania 95; fol. 367) lämnar i sin mån ett bidrag till dessa förhandlingars historia. Brefvet aftryckes här efter en af lektorn d:r Hampus Huldt i Rom tagen afskrift.

Catharina Dei gratia Svecorum, Gothorum, Wandalorumque Regina et nata Poloniæ Princeps.

Salutem benevolentiam et siquid præterea grati bonique a nobis præstari unquam possit Reverendissime in Christo Domine. Fecit Beatissimi patris et summi Pontificis singularis paterni in nos animi voluntes multis in rebus nobis cognita et perspecta, ut a Sanc:te ipsius et peteremus et nullo moveremur dubio quin obtineremus pro nobis nostraque aula utriusque speciei in sacrosancto eucharistiæ sacramento usum liberum. Verum nescimus qua adversante ne, id quod tot millibus hominum concessum est, nobis in hunc diem datum non sit. Etsi autem ita sumus (Deo laus) edoctæ, ut fixum immotumque animo nostro intideat non minus sub una, quam sub utraque specie administrari; tamen multæ fuerunt et graves causæ cur id peteremus, quas literis nostris complecti volumus. Quocirca a Reverendissima Dignitate Vestra diligentissime petimus, ut pro ea qua apud Beatissimum Patrem et summum Pontificem valet authoritate velit suas interponere partes, ut ipsius S:tas petitioni nostræ in permissione utriusque speciei benigne annu[at et] liberum sit nostris hominibus, qui aulam nostram sequuntur, sub una vel utraq(ue) [specie][1] communicare, prout ipsis placuerit. Id quod non obfuturum, si concedatur, fidei catholicæ, verum profuturum plurimum nos

[1] Ett litet stycke af brefvet är bortrifvet i kanten. De inom klammer satta orden äro gissningsvis upptagna.

Reverendissimæ Dignitati Vestræ certo confirmamus. Speramus itaque omnino Vestram Reverendissimam Dignitatem tantum studii deligentiæ atque operæ ad illud negotium explicandum et conficiendum allaturam, quantum eam scimus et pro Dignitate sua offerre posse, et nostra causa libenter facturam esse nobis certo pollicemur. Daturæ vicissim operam, ut nostræ in Reverendissimam Dignitatem Vestram singularis voluntatis ac benevolentiæ pro rerum occasione exstet grata significatio. Qua bene ac feliciter valere ex animo cupimus. Dat(um) Swartzöö VIII die mentis Augusti Anno MDLXXV.»

Catharina.

a tergo:
Copia litteræ Reginæ Sveciæ ad episcopum montisregalis.

Ur Peter Murbecks predikningar och tal.

I Wexiö gymnasiebibliotek finnas tvänne volymer, som uti gammal vacker afskrift bevara flera för historikern intressanta predikningar af Peter Murbeck. I den ena samlingen finna vi en predikan »Om de falska propheter», hållen den 27 juli 1740 uti Risekatslösa.[1] »Ingången» stöder sig på Apg. 20: 29—30. I »propositio» anmärker Murbeck, att »efter denna texten är ganska märkwärdig, will man i dag läta bestå med catechismi predikan, som annars till ingång plägar blifwa förklarad, och straxt begifwa oss till sjelfwa textens afhandling». Ämnet lyder så: »Om de skadeliga och swåra ulfwar, som förderfwa Christi hjord: hwilka äro de falska propheter.» Falska profeter voro sådana, som gå ifrån Jesu lära, t. ex. i bergspredikan. Efter en förträfflig öfversikt af denna kommer Murbeck in på dagens text och stannar därvid, att den som »säger emot» bergspredikan är en falsk profet. Han förde själar till fördömelsen. I andra delen talar Murbeck om olika slag af falska profeter: sådana, som föra från raka vägen till höger eller vänster. De förra »framföra

[1] Jfr Alexander Rydberg, Peter Murbeks verksamhet i Skåne, Lund 1904, sid. 138 och 143.

en falsk tro och en falsk grund, hwarpå de bygga allahanda wrånga meningar». De senare »föra ett gudlöst och ogudagtigt lefwerne». De äro lärare, »förnäma och mägtiga», föräldrar och husbönder, grannar och kamrater. Till höger om den rätta vägen föra de, som »förklena Jesu Christi höga person», och de, som sätta gudaktigheten uti utvärtes öfningar, samt de, som »förkasta ceremonier och kyrkoanstalter, ja ock de heliga sacramenterna». Äfven bland åhörarne funnos sådana, som förde till höger om den rätta vägen. I tredje delen talar Murbeck om kännetecknen på de falska profeterna. Man bör se efter, om en människa »efterkommer själf det han lärer», om han lefver efter Guds ord, om han »redeliga gör Guds Faders wilja.» 2 Petr. 2 talade om dem, som förfalskade Guds ord och försmädade Jesu sanna vittnen samt droge andra med sig i ogudaktighet. Så följer en tillämpning, kallad usus.

Af Murbecks predikan i Malmö den 7 december 1735[1] finna vi ett utdrag. Af detta anföra vi: Församlingen i Rom var en liten hop i staden, men den var dyrbar för Gud, »efter de då woro mäst kärne-christna.» Så fortsatte Murbeck: »Monne wår Frälsare Jesu Christi lefwerne altid står så måladt för ögonen på os, så at wi gifwa akt derpå till wår efterfölgd? Ack, Gudi ware klagadt! Nej. Sannerligen hade Apostelen nu lefwat och *skulle ha skrifwit en Epistel til os, han hade helt annorlunda skrifwit än han skref til församlingen i Rom.*[2] Ty då bestod Församlingarne mäst af trogna, och skrymtarna utgjorde den minsta delen, besynnerl. i förföljelserna: men nu består församlingarna mäst af skrymtare och ogudagtiga, och den minsta delen äro trogna, at man må wäl sucka med David och säga af psalmen 12: 2. Hjelp Herre; de helige äro förminskade, och de trogna äro få ibland m[enni]sk[o]rs barn. Derföre kunna wi intet lämpa denna epistelen på sådant tilstånd som de. Men det bedröfligaste är detta, at satan likwäl inbillar dem, at de äro goda christna, och så länge detta sker, stå de intet till at hjelpa. Bekände

[1] Jfr Alexander Rydberg, Peter Murbecks verksamhet i Skåne, sid. 53—54 samt bilaga VI, sid. 88—89.

[2] Kursiveringen af undertecknad. Jfr P. Murbecks verksamhet i Skåne, sid. 54.

folket sig för hedningar, så kunde de kanske öfwertalas till at bli christna, och likwäl äro Christi försmädare, som man kan förklara på dem med all skäl hvad Guds Anda säger Rom. 2: 24 . . . derföre wet man intet hwad man skal predika för dem, ty de aktat intet. Skulle man i detta tilståndet kalla dem för rättsinniga christna och wälsignade Guds barn eller Christälskande själar, så tog man och störte dem ännu djupare i säkerheten. Hwar finnes det rättsinniga wäsendet? Hwar wisa de i sjelfwa wärket, at de äro Guds barn? Hwilka äro Christälskande? så at de älska Christum rättsinnelige? Ack nej! Fiender till Christi kors, med sådana är wår arma christenhet full, med sådana är wårt k. Swerige upfyldt, hela wår stad Malmö består mäst af sådana, ja ock denna församlingen. Ack, k. själar! borde icke christne följa Christum i en lefwande tro, och som Guds Anda os råder till, då han ber os lägga bort synden och löpa i den kampen, som os förelagd är, då säger han: Ebr. 12: 2 se på Jesum, som trona begynt och fulkomnat hafwer.

Här står ju Christus os föremålad i texten, som den der försakade sig sjelf, och uti kärlek uptog andra till Guds äro, hwartill de christna ock rådes och förmanas; — men monne wårt folk nu gör detta? Ack nej, man ser helt och hållit wederspelet, at det går helt annorlunda till i wår ochristeliga Christenhet. Låtom os gå igenom alla stånd, så få wi snart se, hur många christna här finnas uti wår förderfwade Christenhet... Christelige öfwerhetspersoner och domare, som göra wåld och orätt, ej besinnandes at Gud satt dem dertill, at de skulle tjena folket med lag och rätt, utan de wilja härska efter sitt hjertas tycke. Följa de Christum? Christelige skolemästare, som ifrån början föra barnen till ett hedniskt och ogudaktigt wäsende medelst hedniska böckers läsande, men icke söka intrycka i dem den sanna christendomen utan snarare inplanta i dem högferd, ja ock försmädelse emot gudagtigheten, och när de stundom skola föra dem till det godt är, så föra de dem till en hednisk beskedlighet, men ej till Jesu sanna efterföljelse — är det at följa Christum?

Christelige lärda och wisa, som nog flitigt studera i hedningarnes skrifter, men icke i Jesu, dertill ha de ingen

tid. Ja, de wisa hedningarna skämma stundom ut dem dermed. at de fördt ett anständigare lefwerne. Hedningarne hafwa gjort sig samwete deröfwer at föra ett sådant wäsende, som dessa christna inbilla sig kunna föra. De inbilla sig wara så starka, at de kunna all ting göra; men at ha et trångt samwete, hålla de för en swaghet. Mån detta är at följa Christum? . . . Christeliga föräldrar, som aldrig tala ett ord med sina barn om gudagtigheten utan lära barnen alt det som syndigt är ifrån barndomen, dels med orden dels med deras syndiga exempel. Ack detta kan ej nog med tårar beklagas! De bekymra sig ju icke i det ringaste om Jesu efterföljelse . . .

Christeligit tjenstfolk, som äro fulla med all otrohet och bedrägeri, tjena på ett falskt och listigt sätt sit husbondefolk under ögonen, men tilfoga dem hemligen all skada. Äro ej mera bekymrade om sina egna själar än dumt fä, utan då de hade tid at sköta själen öfwa de sig i allahanda galenskaper och lösagtigheter. Mån dessa söka at likna Jesu lefwerne, då han hade tagit på sig en tjenares skepelse? . . . Ja än mera: christna bli förbittrade deröfwer, at man säger dem sanningen, som Jesus sjelf sagt: Mig hatar werlden, ty jag bär witne om henne, at hennes gerningar äro onda. Joh. 7: 7 . . . Man må wända sig hit eller dit, till höger eller wänster, så finner man hopetals sådana christna; sådana christna ären ock I, I, I, ja alla I, som icke låten det wara edert alfware at gå ut ifrån orättferdigheten. I som hållen Jesu efterföljelse för en ringa och onödig sak. I som hållen ett rättsinnigt väsende i Christo för galenskap, för mistänckt och försmäden det samma. I ären sådana förwända och falska christna, ty I wänden ryggen Jesum. I haten ljuset . . .

Men här är ännu råd: Besinner eder! Erkänner eder styggelse! Ödmjuker eder! Tigger om nåd! Bedjen Gud om ett annat hjerta och ett annat sinne! Wänder eder af hjertat till Jesum! Ack! Han är beredd att taga emot eder. allenast I wiljen låta försona eder med Gud, känna edert elände och tigga om nåd . . . Besinnen, att Jesus är wägen och sanningen och lifwet! O att de wisa woro!» Häremot gör satan inkast. En del åberopa sig på, att de äro döpta till kristna och mena, att Kristus lidit för dem, att de skola få frihet att

synda. »Det är gräseligt at sådana göra Christum till en syndatjenare.» — Såsom slutord anförde Murbeck Joh. 2: 6.

I samlingen förekommer äfven ett utdrag af Murbecks predikan i Helsingborg Kyndelsmässodagen 1738.[1] Med utgång från Jer. 5: 1—5 gjorde Murbeck i inledningen följande tillämpning: »Detta har Guds Anda upteknat os til lärdom, at wi måge ransaka wåra tider derefter. Skulle wi gå omkring gatorna här i Helsingborg och se till och förfara och söka på denna stadsens gator och i dess hus, om wi skulle finna någon, som giorde det Gudi war behageligit och som wandrade redel[ige]n i sanningen, så at man kunde se hos dem lysa en lefwande tro på Herran Jesum; ack jag frugtar man skulle då finna alt för få. Nog bekänna de sig alla till Christi lära, men at de flästa göra det falskel[ige]n är klart; ty det är ingen ting de mindre akta, än at wandra som Christi evangelio wärdt är. Phil. 1: 27. Wi måga intet hålla wåra tider bättre än prophetens tid, utan snarare wärre; ty fast här finnes någon trogen själ här och der, äro de likwäl rara; likasom uti prophetens tid, fast han säger alla, woro der doch några trogna, som konung Josias, Baruch, Ebedmelech.» — Texten ur Luc. 22—32 gaf Murbeck anledning att tala om: »Huru rart det är at finna sanna christna och rätta Guds barn här ibland os.» Det kunde man se däraf, att de ej »upoffrade sig till Gud.» De förde ej sina barn till Gud. Ej heller voro de s. k. kristna lydiga mot Gud. »De säga sig känna Gud, men med gerningarna neka de det, efter de äro styggelige inför Gud.» Deras vandel vore ej rättfärdig. Simeon var rättfärdig och gudfruktig. Simeons begär efter Gud hade de ej. Deras framträdande inför Gud vid gudstjänsten och vid nattvardsgången vore blott utvärtes gudstjänst. Deras kärlek till Gud vore kall. Deras lof liknade ej Simeons. När vårt folk nu »äro wid godt mod, så supa de sig fulla, så swärma de, så hafwa de ohöfwiskt snack och tal, så spela de etc.» De längtade ej till Gud. Deras vittnesbörd om Gud vore ett ogudaktigt tal, genom svordomar och styggelser tjänade man satan. De hade ej nit för Gud. »Huru rart är det ej att finna sanna Christna och rätta Guds barn här ibland oss?»

[1] Jfr Peter Murbecks verksamhet i Skåne, sid. 121.

På Fru Cedercrantz födelsedag, som firades på Esperöd. den 14 mars, höll Murbeck ett långt tal. Med utgången från Esters boks 2 Cap. 12 v. framhöll Murbeck, att drottning Vasthi erinrar om att hvarje olydig själ och ofruktsam gren blifver bortkastad. Liksom textens jungfrur beredde sig, måste Jesu brud bereda sig att få vara hos sin himmelske brudgum. Jungfrurna uttogos från sina släktingar, så får Jesu brud ofta blifva främmande för sina närmaste. Liksom jungfrurna luttrades till sin lekamen, måste Jesu brud genomgå luttringsprof. Hon måste beredas 1) med »mirrhams oljo» d. ä. af Anden ledas i ängslan och bedröfvelse, då hon skall låta Anden bryta den gamla fördärfvade viljan, och 2) med balsam d. ä. renas med Jesu blod, med Jesu Kristi Guds Sons blod till befrielse från syndens skuld och straff och makt. Då kan bruden möta sin brudgum med de frukter, som äro godhet, rättfärdighet och sanning.

Till text hade Murbeck valt 2 Kor. 12: 9 och formulerade ämnet så: »Huru Jesu brud här i tiden genom nåden beredes at sin brudgumme der i ewigheten för nåden lofwa och prisa.» 1) Hon lär sig att högt skatta nåden och 2) hon tager sig till vara, att hon ej släpper nåden. Grundligt och redigt framlägger Murbeck så läran om nådens ordning. Han talar om nådens grund och väsen, nådens växande (den förekommande, den beredande, den verkande, den medverkande och den bevarande nåden) och nådens kännande. — För att ej släppa nåden måste vi erkänna vår svaghet och söka Kristi kraftiga hjälp. Det härliga ordet: »Min nåd är dig nog» tilllämpas på olika bekymrade i en trösterik och varmhjärtad afslutning.

Alexander Rydberg.

Instruction

för Sochne skolmästaren i *Bjuf* af Södra *Åsby* härad, till underdånigst följe af Kongl. Maj:ts nådiga befallning under d. 10 October 1806, och i öfverensstämmelse med nyssnämnda församlings sochnestämmo beslut d. 8 förutgående Junii, upprättad af undertecknad Biskopp och *Consistorium Ecclesiasticum i Lund* d. 21 *Januarii* 1807.

1:mo. Till skolmästare må ingen antagas, som ej äger en grundlig och redig christendoms-kunskap, såväl i anseende till tros-läran, som de skyldigheter, hwilka emot Gud den Högste, öfverheten och wåra medmenniskor i samhället böra iakttagas, skrifwer ren och läselig stil, räknar, till det minsta *quatuor species*, med lätthet, är fallen för undervisningswerket, samt, framför allt, allmänt känd för en sann gudsfruktan och deraf härflytande goda seder.

2:do. Sökandernes kunskaper och fallenhet för underwisningen pröfwas och bedömmas af församlingens kyrkoherde, som, sedan han om de föreslagnes frägd församlingen hört, till skolmästare antager den han dertill skickligast funnit.

3:io. Emot den lön, som enligt Kongl. Maj:ts nådiga bref d. 10 *Octob.* 1806, af kyrkan tillfaller skolmästaren, och de förmåner honom särskildt af församlingen hittills warit bevilljade, eller wid antagandet hädan efter tillerkännas, åligger det honom, att hwarje år 8 månader, nämligen från d. 1 *Mars* till d. 1 *November*, och hvarje söknedag 8 timmar, nemligen förmiddagen från klockan 8 till 12 och eftermiddagen från klockan 2 till 6 undervisa barnen uti innan läsning så wäl som utan läsning, och en efter barnens begrepp lämpad uttydning af *Lutheri Cateches*, samt *Svebilii* förklaring deröfwer, hwilken i Kongl. brefvet af den 15 Septemb. 1773, till förekommande af olika undervisningssätt och deraf flytande hinder för de enfaldige i sin christendomskunskap, till allmänt bruk i svenska församlingen owillkorligen är anbefald och föreskrifven samt nu senast genom Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse d. 12 *Julii* 1806 äfven wid ungdomens undervisning i Hans Kongl. Maj:ts tyska stater, är till nyttjande, såsom vid allmänna läroverken

i Swerige antagen, påbuden och fastständ, eller den, som framdeles i lika nådigt afseende skulle till äfwentyrs, till församlingens gemensamma bruk och nytta, blifva förordnad, hvarförutan han äfwen i räknande och skrifwande skall gå dem af ungdommen med underwisning till handa, som sådant åstunda. Då under de öfriga 4 månaderna årstiden hindrar barnen, i synnerhet de smärre att gå längre wäg till skolan, skall skolmästaren wissa dagar efter anvisning af kyrkoherden, dem i deras hemwist besöka, för att såwäl genom förhör utröna, huruwida de bibehållit hwad de lärt, samt meddela dem hjelpredor och anwisning jemte tjenliga förmaningar och uppmuntran till widare framsteg i deras kristendoms kunskap, läsande, skrifvande och räknande med mera.

4:to. Barn inom församlingen, som icke genom föräldrars eller slägtingars åtgärd eller undfångit arf äger något att för sin underwisning anwända, skola, sedan de af kyrkoherden, med församlingens samråd, befunnits wara i sådan medlidanswärd belägenhet, af skolmästaren underwisas lika med de öfriga barnen utan annan betalning, än den lön honom af kyrkans tionde blifwit i nåder bewilljad.

5:to. Skall det åligga skolmästaren att med sina lärlingar öfwerwara alla *Catechismi*- och husförhör, på det att skolmästaren så småningom må vänja sig vid samma underwisningssätt som församlingens presterskap widtagit, och ej genom hans okunnighet om deras sätt att underwisa, hinder och oreda må uppstå för dem, som till den Heliga Nattwarden skola framhafvas, och nyttan således af hwad de tillförene under skoletiden lärt må finnas ofullständig och fruktlös.

6:to. Som mängden af lärlingar skulle kunna lägga hinder i wägen för deras framsteg, må barn från andra församlingar ej utan kyrkoherdens särskilda tillstånd af skolmästaren till undervisning antagas.

7:mo. Om skolmästaren genom wårdslöshet i sitt uppförande och undervisningssätt wisar sig owärdig att wara barnens lärare och eftersyn, äfwen som om han brister i den lydnad och aktning, han är skyldig kyrkoherden på stället, såsom den närmaste förman, skall denne honom först söka att sådana hos honom yppade fel med sagtmodighet rätta;

men om skolmästaren, sådant oaktadt, i dem finnes fortfara, skall kyrkoherden, efter att hafva i församlingens närwaro meddelat honom 3:ne vederbörliga warnings*grader*, som i sokne stämmo *protocollet* anmärkas, honom från tjensten afsätta, och efter de grunder här ofwanföre äro uppgifne, en annan i hans ställe till skolmästare utwälja; hwilket alt, i kraft af Köngl. Maj:s nådiga befallning till wederbörande underrättelse länder. *Ut supra.*

Nils Hesslén

Sam. Lemchen, Joh. J. Hellman, A. Hylander, J. J. Palm.

C. Wadstein.

Underrättelser.

Enär »Svensk Kyrkotidning», utgifven af J. Th. Bring i Uppsala, som det vill synas, i ganska stor utsträckning kommer att meddela notiser af det slag, som under ofvanstående rubrik här plägat lämnas, och då »Historisk Tidskrift» utg. af E. Hildebrand fortfarande gifver meddelanden om viktigare företeelser äfven på den kyrkohistoriska forskningens inhemska område, kan denna afdelning af Kyrkohistorisk Årskrift måhända anses tämligen äfverflödig. I hvarje fall torde våra »underrättelser» böra hufvudsakligen inskränkas till sådana uppgifter, som, ehuru af intresse eller värde för årsskriftens läsare, kunna anses falla utanför förstnämnda publikationers plan.

— En ypperlig edition af Eusebius' kyrkohistoria har år 1903 utgifvits af E. Schwartz och Th. Mommsen. (Hinrichs förlag Leipzig. Pris 16 mark). Hela det förefintliga handskriftsmaterialet har, för såvidt det ägt något självständigt värde, kommit till användning. Äfven de syriska och armeniska öfversättningarna hafva gjort god tjänst vid textkritiken. Genom detta nya arbete äro alla äldre Eusebius-upplagor antikverade, hvilket äfven gäller Heinichens med en otymplig och högst svåröfverskådlig lärdomsapparat utrustade verk. Schwartz' och Mommsens vetenskapliga apparat utmärkes däremot af en mönstergill koncentration och klarhet. Den sistnämnde har på grundvalen af tre handskrifter äfven fastställt och utgifvit texten till Rufinus' latinska öfversättning af Eusebius' verk.

— På d:r Claes Annerstedts glänsande minnesteckning öfver *Olaus Martini* i 1902 års häfte af »Svenska Akademiens handlingar» anse vi oss böra fästa våra läsares särskilda uppmärksamhet. Ändtligen har den utmärkte ärkebiskopen erhållit en honom och hans verksamhet fullt värdig lefnadsteckning. Vi behöfva väl ej säga, att den står på ett helt annat plan än äldre tiders ofta rätt ytliga och panegyriska »äreminnen». Byggd på grundliga, omfattande forskningar, om

hvilkas svårighet till följd af materialets ofullständighet m. m. endast den som något sysslat med tiden i fråga torde kunna göra sig en rätt föreställning, utgör teckningen ett lysande prof på modern historisk framställningskonst. Ingen skrymmande lärdomsapparat tynger den raskt fortlöpande skildringen, som man följer med det mest spända intresse. Striden mellan ärkebiskopen och Karl IX:de framställes i delvis annat ljus än det sedan Knös' tid vanliga. Karaktäristikerna äro mästerliga. »Kastar man blicken tillbaka — säger författaren — på Olai Martini verksamhet som kyrkans ledare för att klargöra betydelsen af hans lifsgärning, framgår tydligt, att svenska kyrkan har honom att tacka för att dess lära bestod mot de starka, upprepade angrepp, som konung Karl riktade mot densamma. Utan ärkebiskopens ihärdiga och kraftfulla motstånd är svårt att säga, huru saken kunnat aflöpa. Därför måste ock svenska kyrkan i honom vörda väktaren på Sions tinnar, som vaksamt spejat hvarje fara och med oförfäradt mod gått den till mötes.

Men eftervärlden har ock att göra rätt åt hans ädla, storslagna personlighet. Till karaktären mera blid än stridslysten dömdes han af tidsförhållandena och sin ställning att lefva i en ständig strid, i hvilken ofta skarpa hugg utdelades å ömse sidor. I själfva verket är väl striden människans lott; och friden väntar först, när loppet är fulländadt. Ingen har bättre kunnat erfara och förstå det än Olaus Martini, och med fullaste skäl satte han därför till inskrift i sitt sigill orden: 'Vita hominis militia' d. v. s. människans lif är en krigstjänst. Vid hans graf yttrade minnestecknaren, som lefvat och arbetat tillsammans med honom, att hvad hans umgänge med andra människor tillkommer, så hafver han varit uti alla sina dagar en uppriktig, stilla och saktmodig man och vänlig emot alla, så mycket honom möjligt hafver varit, och ofta genom saktmodighet det uträttat, som en annan genom ifrighet icke hade kunnat komma till väga'. Hvad saktmodet angår, kan man, vid läsningen af hans stridsskrifter, först ej annat än känna sig tveksam, huruvida hans karaktär verkligen präglats af detta drag. Men då hans egen store, våldsamme motståndare gifver honom samma vitsord, kan man tryggt lita sig härtill. Tidens

stridsmän, vare sig teologer eller lekmän, voro ej synnerligen hjärtnupna i tal och skrift. Och man har att besinna, att denna hårda tid nog fäste vid saktmod ett helt annat begrepp än vi göra, men än mera gäller att komma ihåg, att Olaus Martini förde sin strid för det, som var honom dyrbarare än lifvet, sin tro; detta förklarar och ursäktar mycket.»

— I VII:de bandet af »*Archiv für Religionswissenschaft*» som utkommit år 1904, har professor Jülicher egnat *Die geistlichen Ehen in der alten Kirche* en specialundersökning. Till det material, som prof. Achelis framlagt i hans i näst-föregående årgång af Årsskriften anmälda arbete *Virgines subintroductæ,* har Jülicher fogat nya dokument af syriskt (nestorianskt och monofysitiskt) ursprung. I motsats till Achelis anser Jülicher, att de s. k. andliga äktenskapen ingingos hufvudsakligast i syfte att utgöra kyskhetsprof.

— I England hafva under de senare åren energiska forskningar bedrifvits för att utreda de invecklade frågor som knyta sig till S:t Patriks lif och verksamhet. Redan 1901 har H. T. KNOX sökt rekonstruera TIRECHANS *The Intenerary of Patrick* och sedermera har professor J. B. BURY i Cambridge egnat kritiska undersökningar åt såväl detta arbete som åt de äldsta biografierna öfver Patrik. I den bebådade nya upplagan af *Book of Armagh* synes en öfversiktlig sammanfattning af resultaten af Burys m. fl. forskningar på detta område komma att efter förnyad kritisk sofring framläggas.

— I oktoberhäftet 1904 af den ansedda engelska tidskriften *Quarterly Review* finnes en artikel öfver *the Church,* hvari särskildt den teologiska undervisningen vid universitetet i Cambridge kritiseras. Artikelförfattaren ger visserligen sitt erkännande åt de nuvarande teol. professorernas vetenskapliga kompetens, men beklagar, att de gifva de kritiska och rent vetenskapliga frågorna för stort utrymme, särskildt vid studiet af den Heliga skrift. Mot professorn i kyrkohistoria riktas förebråelsen, att han egentligen endast inskränkt sig till de fyra eller fem första århundradenas kyrkohistoria och att han sedan år 1893 icke gifvit någon enda föreläsningskurs öfver den engelska kyrkan, Common Prayer-Book eller de 39 artiklarne.

— Ett nytt stort urkundsverk af den kände Huss-forskaren, professor J. LOSERTH i Gratz, bebådas. Det kommer att bära titeln: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II*, och lärer komma att innehålla omkring 1,000 dokument till motreformationens historia.

— I Uleåborg har på Herättäjäs förlag börjat utgifvas ett intressant arbete öfver *Den finska pietismens historia i XIX århundradet.* Det har lektor M. ROSENDAL till författare och utgör en svensk öfversättning af hans finska originalarbete. Att en sådan öfversättning nu kommer till stånd må helsas med glädje, ty arbetet är i hög grad förtjänt af intresse och spridning äfven bland icke finsktalande vänner till Finland, dess folk och kyrka. Förf:n står icke främmande och kall för den rörelse, han tecknar. Med rastlös flit har han samlat urkunder och andra svåråtkomliga första-hands-underrättelser. Professor *Gummerus* i Helsingfors har ock i finsk teol. tidskrift med rätta framhållit, att läsarens första känsla, hvars uttalande äfven är kritikerns främsta plikt, otvifvelaktigt är den största och uppriktigaste tacksamhet för den värdefulla gåfvan. Han yttrar vidare: »På ett klart, kraftfullt och af tändande hänförelse besjäladt sätt täljer författaren den storartade sägnen om denna andliga rörelses framträdande, hvars dyningar ännu så tydligt spåras i vår kyrkas och vårt folks lif.... Det är första gången vi fått en enhetlig skildring af detta ämne. Hvad som förut funnits är antingen källsamlingar såsom Akianders eller ock smärre populära teckningar öfver enskilda personer såsom öfver Routsalainen, Renqvist och Hedberg.... Säkert är ..., att lektor Rosendals arbete öppnar nya vyer för de flesta läsare». Äfven för den svenska kyrkohistorien är arbetet af värde, då det sprider ljus öfver en rörelse, som särskildt i Norrland framträder på ett med den finska öfverensstämmande sätt. Vi afvakta med uppriktigt intresse fortsättningen och afslutningen af detta lektor Rosendals arbete, som i sin helhet beräknas omfatta ungefär 15 häften à 2 mark.

Granskningar och anmälningar.

Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen. In Verbindung mit dem Verein für Reformationsgeschichte herausgegeben von WALTER FRIEDENSBURG. I årg. C. A. Schwetschke u. S. Berlin 1903—4.

Frånsedt kyrkans grundläggningsperiod har intet tidehvarf af hennes historia i högre grad varit föremål för våra dagars forskning och intresse än reformationsepoken. Att denna väldiga brytnings- och jäsningstid med dess många hittills olösta eller åtminstone på ett ofullständigt eller i andra afseenden otillfredsställande sätt klarerade problem fortfarande och länge nog kommer att behålla sin starka dragningskraft, är väl antagligt redan därför, att vi här hafva att söka de närmaste grundvalarne till hela den nyare tidens kyrkliga och allmänt kulturella utveckling. Men därtill kommer, att reformationstiden bjuder på ansatser och uppslag, som visserligen icke under närmast följande århundraden fullföljdes eller ens upptogos, men som förvisso kunna vara af värde vid sträfvandet att lösa våra dagars invecklade samhällsproblem.

I fråga om en tidsepok med så rika impulser, sådan sällsynt troskraft, så allmän lyftning och vaksamhet inom alla samhällslager kunna vi mindre än någonsin blott och bart nöja oss med kunskapen om händelsernas *yttre* förlopp eller om de store banbrytarnes lefnadsöden och följdrikaste handlingar. Mer än eljest framstår här krafvet att söka få fatt på och klarlägga utvecklingens *innansida.*

Det är ock i detta syfte, som professor d:r W. Friedensburg och öfrige grundläggare af Archiv für Reformationsge-

schichte startat sitt synnerligen löftesrika företag. I prospektet framhålles bl. a. vår tids ständigt stegrade kraf på den historiska framställningen och dess med allt större eftertryck gjorda fordran, att framställningen bygges på primärkällorna eller på vittnesbörden från själfva den tid, som utgör teckningens föremål. Men samtidigt öppnas tillflödet från nya källor. Den historiska betraktelsens omfång vidgas. Talrika lifsyttringar från gångna tider, hvilka såsom förment oväsentliga eller betydelselösa lämnades utan beaktande af den äldre häfdatecknigen, utgöra nu forskningsföremål af stort värde och intresse.

Sådana tidskraf vill den nya publikationen tillgodose och skall därför i första rummet offentliggöra hittills obeaktadt eller outgifvet material till reformationstidehvarfvets historia, hvilket ingalunda är i hela sin rikhaltighet framlagdt eller tillgodogjordt trots »Corpus Reformatorum» och den förtjänstfulla verksamhet, som »der Verein für Reformationsgeschichte» utvecklat för att nu icke tala om enskilde forskare af hög dignitet, sådana som en KÖSTLIN, en KAWERAU, en KOLDE m. fl. »På strängt vetenskapligt sätt och i öfverensstämmelse med den moderna editionsteknikens ståndpunkt» skola texter utgifvas, som antingen föreligga blott i handskrift eller i svårtillgängligt eller unikt tryck. Men dessutom skola kritiska undersökningar, synnerligast sådana som tjäna till källmaterialets förklaring här få plats. Och slutligen skall i »Arkivet» meddelas upplysningar om nya företeelser och framsteg på forskningsområdet i fråga, om tidskriftsartiklar, fynd och enskilda iakttagelser, som kunna vara af intresse för det reformationshistoriska studiets idkare och vänner.

Att döma af de hittills utkomna häftena, kommer utgifvaren, professor Friedensburg att på ett förträffligt sätt lösa den sålunda föresatta uppgiften. Själf har han bidragit till denna första, innehållsrika årgång med en högst intressant brefvexling mellan den påflige nuntien i Tyskland Giovanni Morone och kardinalen Giacomo Sadoleto i Rom med anledning af den senares smickrande bref till Melanchton af den 17 juni 1537. Den som humanist och teolog lika berömde Sadoleto var i fråga om andlig utrustning otvifvelaktigt en af det »heliga kollegiets» mest framstående medlemmar. I sitt nyss-

nämnda bref till Melanchton hade han gifvit uttryck åt sin oförställda beundran för den berömde Wittenbergerteologen och hans författarskap. Särskildt hade han prisat Melanchtons eleganta diktion och slutligen utbedt sig hans vänskap. Brefvet är tydligen att betrakta som ett led i sträfvandena att återföra Melanchton till den katolska kyrkans sköte. Det var säkerligen ej illa uttänkt — säger Friedensburg — att på detta vis »Melanchton von der Seite des Humanismus zu packen». Och Sadolets bref förfelade icke heller — åtminstone icke i början — sitt intryck på mottagaren. Verklig påföljd i åsyftad riktning har emellertid skrifvelsen icke haft och den förblef också obesvarad. Men däremot ådrog den sin författare en sannskyldig storm af hat och ovilja från tyske trosförvandters sida. Den finbildade kardinalens handlingssätt ogillades på det häftigaste af katolicismens litteräre förfäktare i Tyskland. Sadolets förfaringssätt gick ju alldeles stick i stäf med deras eget, då de i sina talrika stridsskrifter aldrig kunde finna nog mörka färger vid utmålandet af reformatorerna och deras vänner. Om detta oväder ansåg sig Morone böra underrätta kardinalen, men icke för att instämma i klandret. Han uttalar sig tvärtom med bestämdhet emot de ofruktbara pennfejderna och pennfäktarnes beskäftiga »Treiben» öfverhufvud. I de af Friedensburg meddelade brefven fortfar nuntien att eftertryckligt gissla de katolske ifrarnes i Tyskland blindhet. De förstå — säger han — icke något annat än att skymfa och smutskasta. De förmå icke föreställa sig någon annan »modus» för umgänget med den nya riktningens anhängare än att genom de gröfsta smädelser stöta dem tillbaka. Hade man — menar nuntien — från början med mildhet kommit de afvikne till mötes, så skulle man nu hafva haft mindre svårighet att återupprätta kyrkans enhet. De sålunda meddelade brefven aflägga i sin mån ett vittnesbörd om kurians sällan saknade tillgång på utmärkta diplomatiska krafter inom hierarkiens högsta grader. Hvilken kolossal klyfta i detta hänseende mellan män, sådana som Sadolet och Morone å ena sidan och kurians lägre vapendragare af en Ecks, en Cochläus' och andres grofkorniga kaliber å den andra! I oförståelse af refor-

mationsrörelsens djupa berättigande och verkliga innebörd voro dock båda parterna lika.

Icke mindre intresse knyter sig vid den ingående undersökning, hvarmed d:r P. Kalkoff, öfverlärare i Breslau, inleder den nya publikationen. I sin afhandling, som han gifvit till öfverskrift: »Erasmus' förmedlingspolitik och hans andel i den första reformationstidens flygskrifter» skildrar förf:n på ett särdeles fängslande sätt den store humanistens tidigare publicistiska verksamhet och förhållande till sin tids journalistik i det hela. Förf:n döljer icke, att Erasmus var en egendomlig, motsägelsefull, af ljusa och mörka drag underligt sammanväfd karaktär, men uppvisar samtidigt klart, huru han trots den allmänna misstron mot sin personlighet lyckades utöfva ett vidsträckt och betydelsefullt inflytande på den allmänna meningen till Luthers förmån. I själfva verket framstår Erasmus som hufvudpersonen i den med största energi förda litterära kampen mot den påfliga hotelsebullan om bannlysning af den 15 juni 1520.[1] Till Köln löpte snart den omfattande agitationens trådar samman, och sedan Erasmus samlat dem alla i sin skickliga hand, förstod han — hvad man knappast skulle vänta af honom — att med icke mindre djärfhet än klok smidighet, sköta spelet. Hans lärdom, skarpsinne och sällsynta satiriska begåfning kommo honom härvid väl till pass, men äfven hans förmåga att öfverallt, till och med vid kejsarhofvet, skaffa inflytelserika förbindelser. Korteligen: Erasmus röjer en diplomatisk och organisatorisk duglighet, som en modern politisk ledare eller hufvudredaktör för en stor tidning i våra dagar väl kunde ha skäl att afundas honom. Länge dröjde det icke heller innan kurians vänner lärde inse, hvilken fruktansvärd motståndare de erhållit i den skenbart så oansenlige och timide mannen (»mobile et anxium ingenium Erasmi»). Aleander gaf sig också ingen ro, förr än han lyckats oskadliggöra honom både vid kurian och det kejserliga hofvet samt fördrifva honom från hans hemort.

---

[1] Det är oriktigt att såsom vanligen sker kalla denna bulla »bannlysningsbulla». Se K. Müllers af Kalkoff åberopade undersökning. Zeitschrift f. Kircheng. Bd. 24.

Bland öfriga till föreliggande publikation lämnade bidrag märkas sådana af professorerna P. Tschackert i Göttingen, G. Mentz i Jena och Nikolaus Müller i Berlin. Den sistnämnda meddelar ett nytt, värdefullt dokument till belysning at den bedröfliga historien om landtgrefven Filips af Hessen dubbeläktenskap.

Utrymmet medgifver icke ett närmare ingående på dessa artiklar eller — på ett undantag när, hvarom mera strax — det rikhaltiga innehållet för öfrigt. Ett blott uppräknande af medarbetarnes namn, meddelade urkunder och afhandlingstitlar torde ej heller löna mödan. Det återstår mig då endast att fästa uppmärksamhet vid ännu ett bidrag, som synes förtjäna en särskild sådan, då det medelbart kan anses ega en viss betydelse för vår kyrka och hennes historia. Det är O. ALBRECHTS sorgfälligt utförda redogörelse och undersökning *»Zur Bibliographie und Textkritik des kleinen Lutherschen Katechismus»*. Förf:n har bl. a. lyckats finna hittills okända upplagor af detta Luthers mästerverk och vittnesbörd om sådana, så att t. o. m. professor Knokes förträffliga år 1903 utgifna öfversikt, »Ausgaben des Lutherschen Euchiridions bis zu Luthers Tode und Neudruck der Wittenberger Ausgabe 1535» redan befinnes i icke alldeles oväsentliga punkter antikverad.

Då katekesfrågan hos oss nu blifvit aktuell, bör Albrechts och andras sträfvanden för ett fastställande af den lutherska texten icke sakna sitt intresse och värde. Vid en än så »varsam» revision af den häfdvunna svenska texten till Luthers katekes, kräfves uppenbarligen hänsyn icke blott till den inhemska traditionen utan jämväl i minst lika hög grad till originalarbetets bästa och säkert fastställda läsarter.

Men förutom upplysningar i denna riktning, hvilka sålunda kunna blifva af ett visst praktiskt värde, lämnar oss Albrecht ett medel att komma ett litet steg närmare lösningen af det för några år sedan lifligt debatterade spörsmålet om den tidigaste svenska upplagan af Luthers euchiridion.

I sina »Dokumenter og Studier vedrørende den lutherske katechismus' historie i Nordens Kirker» (Kristiania 1893) gjorde d:r A. Chr. Bang gällande, att till grund för den äldsta,

i behåll varande svenska öfversättningen, som år 1572 utgafs från trycket, ligger den tyska originalupplagan af år 1531. Så säkert fann den framstående forskaren detta resultat, att han betraktade det som ett afgjordt faktum och förklarade, »at der ikke lader sig reise någen invending derimod» — en mening, som hittills icke heller af någon blifvit bestridd och säkert delats af alla, som tagit kännedom om hans utredning. Icke minst har den, som skrifver dessa rader, varit öfvertygad om riktigheten af den frejdade norske kyrkohistorikerns bevisning i denna punkt. Men nu visar sig, att hufvudgrunden för nämnda mening helt och hållet faller. Hufvudbeviset var nämligen, att i den mellan fjärde och femte hufvudstycket förefintliga afdelningen, som handlar om skriftermålet, *endast och allenast* 1531 års tyska originalupplaga befanns hafva orden *»vnvleissig, Zornig, vnzüchtig, heissig gewest»* (tydligen motsvarande den svenska katekesupplagans af 1572 ». . . *warit försumeligh, wredsam, otuchtig, hätsk»*, medan alla öfriga upplagor hade det kortare uttrycket *»vnvleissig gewest»*. Nu upplyser emellertid ALBRECHT (s. 252) att förutom Wittenbergerupplagan af år 1531 äfven den hos Hans Kilian i Neuburg a. d. Donau år 1545 tryckta upplagan har dessa ord med obetydlig modifikation, så lydande: *»vnfleissig, Zornig, vnzüchtig, hessig gewest»*.

Tyvärr har Albrecht icke haft anledning meddela, huru det i Kilians tryck förhåller sig med öfverskrifterna till buden. Men vid ifrågavarande förhållande eller att den svenska upplagan i likhet 1531 års tyska har *»Thet första»*, *»Thet andra»* o. s. v. (utan tillägg af ordet: *budhet;* sålunda motsvarande »Das Erst.», »Das Ander.» etc.) fäster Bang med rätta mindre vikt. Äfven 1542 års Wittenbergerupplaga har för öfrigt beteckningen »Das I.», »Das II.» o. s. v.

Skulle det kunna visas vara möjligt eller sannolikt, att den svenske öfversättaren icke användt en tysk upplaga af år 1531 utan en sådan från 1540-talets förra hälft, så rubbar detta dock för ingen del hufvudresultatet af Bangs undersökning. Schaumans bestämda, ehuru af honom helt och hållet obestyrkta uppgift, för hvars riktighet den norske forskaren gifvit goda skäl, eller att en tidigare svensk öfversättning af

år 1548 förefunnits, hade då tvärtom vunnit ett ytterligare stöd.

Med intresse afvakta vi Albrechts till nästkommande årgång utlofvade »Katechismusstudien» liksom professor Friedensburgs »Ergänzungen zu den Briefen Canisius» och professor K. KNOKES »Ein Bild vom kirchlichen Leben Göttingens a. d. J. 1565». Äfven professorerna V. Schultze och Haussleiter i Greifswald hafva utlofvat sin medverkan, hvilket icke kan annat än ytterligare stärka förtroendet till det nya företaget. För vår del hälsa vi det med glädje och drista utan tvekan varmt anbefalla det till reformations- och kyrkohistoriens vänner och idkare äfven i vårt land.

Vid subskription beräknas priset efter 45 pfennige per tryckark eller omkring 10 mark för en årgång. Köp af enskilda häften ställer sig betydligt dyrare. Den typografiska utstyrseln är god och präglas af en gedigen smak, som hedrar förlagsfirman.

Herman Lundström.

Denifle, Heinrich, P., O. P. *Luther in rationalistischer und christlicher Beleuchtung. Prinzipielle Auseinandersetzung mit A. Harnack und R. Seeberg.* Mainz 1904.

Heinrich Denifles arbete: *Luther und Luthertum* in der ersten Entwickelung, Qvellenmässig dargestellt, af hvilket första bandet, omfattande 860 sidor, utkom 1903, har väckt ett oerhördt uppseende. Med glädje och förtjusning har det blifvit hälsadt inom den romersk-katolska världen. Verkan af detta arbete, har det blifvit sagdt, är för den, som är kvalificerad att uppskatta det, öfverväldigande. Slutresultaten tvinga sig med oemotståndlig pondus på till och med den mest motsträfvige (*Stimmen aus Maria Lach*, 1904, H. 1). Bland protestanterna åter har det icke blott framkallat mycken öfverraskning, utan äfven harm och förtrytelse. Att Luther af katoliker i allmänhet groft smädas, det är ingenting öfverraskande; det har skett från reformationens första dagar intill den dag som nu är. I skolorna, framför allt inom rent katolska länder

implantas fortfarande hos ungdomen den föreställningen att Luther var en moraliskt förkastlig människa, som framkallat och utbredt ett pestartadt fördärf inom kyrkan. Så t. ex. säges det i en »mit Genehmigung der geistlichen Oberen» i Regensburg 1884 utgifven lärobok i kyrkohistorien att Luther, af naturen skrupulant och hypokonder, efter en stormig ungdom utan sann kallelse inträdt i Augustinerorden och sökte först såsom pelagian genom fariseisk gerningsheligheit, utan Guds nåd, vinna frid i själen och salighet, men föll snart i det andra extremet, förnekade viljans frihet och sade, att nåden allena utan all mänsklig medverkan, utan bot och sinnesändring(!) verkar rättfärdiggörelse och salighet. Under utvecklingens gång »blef af munken en kyrklig och politisk demagog, af folkets man en furstetjänare». Men det sorgligt öfverraskande var detta, att en historieforskare af högt anseende kunnat offentliggöra ett arbete af den beskaffenhet som Denifles *Luther und Luthertum* är. De ställen i det nu utgifna bandet, på hvilka förf. om Luther använder smädeord och tillägger honom dåliga, ja, äfven de sämsta egenskaper, uppgå åtminstone till ett antal af 100. Exempel därpå kan det vara öfverflödigt att lämna då vi senare vilja anföra hvad D. säger Luther vara för den som är en sann *kristen*. »Der Verfasser, yttrar Harnack (Theol. Literaturz. 1903 N:o 25), hat den Rahmen seines Buches benutzt um in demselben ein Schandmal für Luther aufzurichten wie es so tedenziös, objectiv unwahr und erschreckend gemein in unserem Zeitalter nicht einmal von inferioren Sudlern erfunden worden ist.»

Bland de protestantiska *teologer*, som *redan* egnat detta arbete en kritik, vilja vi omnämna Harnack, Kawerau, Kolde, Seeberg och Walther. I sin skrift *Luther in rationalistischer und christlicher Beleuchtung* angifver D. i den förra delen »den kristliga och den rationalistiska ståndpunkten vid bedömandet af Luther» och i den senare (p. 34—89) uttalar han »ein freies Urteil über die Kritik Harnacks und Seebergs». Att redogöra för Denifles antikritik i den skrift, hvarom här är fråga, ligger utanför syftet med denna anmälan — en sådan redogörelse torde lämpligen kunna uppskjutas till dess åtminstone äfven den *senare* delen af första bandet af *Luther und*

Luthertum[1] utkommit, då en redogörelse för stridens gång dittills i det hela kan lämnas — och därför inskränka vi oss här till följande referat.

Såsom ett af Gud skapadt, med förnuft begåfvadt väsen är människan berättigad att uppresa sig emot allt, hvari Guds höghet icke omedelbart eller medelbart träder henne till mötes. Gud måste behandla henne såsom ett med förnuft begåfvadt fritt väsen: vill Gud att människan skall böja sitt förstånd och sin vilja för hans höghet, så måste han uppenbara denna för henne. Och vill han för att uppenbara sin höghet, sin befallning betjäna sig af ett verktyg, vill han genom en människa tala till människan, så måste han genom en återglans af sin gudomliga höghet utmärka henne såsom sitt sändebud. Den med förnuft begåfvade människan, äfven den mest troende och kristliga, underordnar enligt förnuftet ej sitt förstånd och sin vilja under någon af sina medmänniskor, så framt hon ej i den samma ser den naturliga och öfvernaturliga återglansen af Guds höghet. Att Guds helighet skulle kunna till bärare af denna öfvernaturliga återglans, till bärare af hans uppenbarelse och befallningar välja en lastfull människa strider mot vårt förnuft. Gud måste för att bli förstådd af oss, för att kunna kräfva lydnad af oss välja ett sändebud, som är honom värdigt. Men å andra sidan skulle äfven det största helgon trots all sin helighet ännu icke vara kvalificeradt och berättigadt att i Guds namn framställa för oss nya, utöfver den naturliga ordningen gående befallningar, om det icke styrker sig vara Guds sändebud genom att gripa in i den naturliga ordningen, hvilken, såsom grundad af Gud, blott af Gud tillfälligt kan upphäfvas. Blott om förkunnaren af en ny lära genom *under* har bevisat sig för oss såsom Guds organ, har han rätt att kräfva tro och lydnad af oss. Vi *tro,* emedan vi *veta,* att Gud har talat. Är det väl i denna tro någonting mot förnuftet stridande, någonting nedsättande? Hvad rationalismen däremot angår, så kan han icke tro, emedan *hans* Gud icke har några under, icke kan modifiera den af honom framkallade ordningen. Utan under ingen tro, men utan undrens möjlighet intet sannt gudsbegrepp. *Ur den rationalistiska världen*

[1] Erster Band (I. Abteilung) utkom i en andra »durchgearbeitete Auflage» 1904.

äro Guds sändebud utträngda, hon har ju blott sina öfvermänniskor.

Däremot måste den här antydda vägen till kristlig tro vara gemensam för *katoliker och troende protestanter*. Äfven för de senare kan det icke gifvas någon kristlig tro utan under. Äfven för dem måste den, som talar å Guds vägnar och därmed kräfver tro på Gud, legitimera sig genom *lefvernets helighet och under*. Men den af Kristus grundade kyrkan i hvilken han *förblifver intill världstidens fulländning* (Matt. 28: 20) är *sanningens pelare och grundfäste* (1 Tim. 3: 15). Däraf följer att den af Gud sände Jesus Kristus för alltid har *uteslutit* den möjligheten, att någonsin i framtiden någon skulle kunna komma i *hans* namn eller i *Guds*, för att uppställa en mot den allmänna kyrkoläran stridande religiös teori, utan att (något som är omöjligt) ega en gudomlig mission därtill och att bekräfta den samma genom de ofvannämnda utomordentliga kriterierna. Men under sådana förhållanden kan man med rätta på Luther tillämpa Kristi ord: *Ex ore tuo te judico*. Ty att Luthers verk är en omgestaltning af kristendomen, representerar en ny religion, att det nya, eller såsom man säger, rena evangelium hos Wittenbergermunken för honom betyder en omstörtning af kyrkans gamla troslära, det medgifver man i våra dagar äfven från protestantisk sida. Om någonsin någon, så var det Luther, som måste bevisa sig såsom ett Guds sändebud, och detta knappt mindre än Jesus Kristus själf; ty skillnaden mellan hans och den gamla läran är tilläfventyrs än mer genomgripande än den mellan det nya och det gamla förbundet.

Men hur legitimerade sig nu Luther såsom gudasänd? Det står orubbligt fast, att han icke på minsta sätt gjort det, ehuru han teoretiskt hade den öfvertygelsen att han måste göra det. Och likväl har han företagit det vanvettiga vågstycket att bryta med en 1,000-, ja 1,500-årig kyrka, att störta kristendomens grunddogmer och i deras ställe upphöja sin för villfarelse utsatta andes fantasiprodukter till dogmer. Och trots denna alltigenom falska basis har hans verk lyckats: detta är det enda, i sanning sorgligt stora i hans gärning.

Från kristlig ståndpunkt måste Luther därför förkastas

såsom reformator; och hvar och en som icke gör det, förnekar anspråket på det sköna namnet kristen, förnekar Kristus, hans löfte och hans trosprincip. En hvar som erkänner honom såsom reformator, kan detta blott såsom *rationalist*, låt vara att han på yttre sätt bekänner sig till den positiva kristendomen, ja, än mer: till och med från allmän logisk och kunskapsteoretisk ståndpunkt, ja, äfven från Luthers ståndpunkt, hvilken han intog gent emot andra, måste man protestera mot hans egenskap af den kristna religionens förnyare och återupplifvare.

Men hvad är då Luther positivt för en sann *kristen?* En vanlig, eller om man så vill, en ovanlig *revolutionär*, hvilken såsom en *demon* gått fram genom sin tid och hänsynslöst nedtrampat hvad ett årtusen före honom vördat; en *förförare,* som ryckte med sig hundratusenden i sina olycksdigra villfarelser; en *falsk profet,* som i sin motsägelsefulla lära likasom i sitt syndfulla lif visade raka motsatsen till det, som man bör fordra och vänta sig af en gudasänd; en *lögnare* och *bedragare,* som just genom att prisgifva alla sedliga skrankar under slagordet kristlig frihet drog så många förblindade öfver till sig.

Och hvad är Luther från *rationalistisk* ståndpunkt? Äfvenledes en revolutionär, en rätt stor sådan; just därför firas han af denna skola såsom en öfvermänniska och upphöjes till den högsta himlen, emedan han en gång för alla brutit med det kyrkliga och de besvärande sedereglerna, i det att han stödde sig på sin starka individualitets spontana kraft, utan att behöfva den öfvernaturliga upplysningen; emedan han befriat mänskligheten från den positiva trons band och hänvisat henne till sig själf; emedan han med brutal våldsamhet afskurit de trådar, hvilka oafbrutit genom århundradena ledde till kristendomens upphofsman och hvilka förenade människan med det högre väsendet genom lagar, hvilka icke ligga i mänskligt godtycke, Hvad rationalisterna konsekvent vörda i Luther är just det negativa, det oerhördt destruktiva i hans stordåd.

I grunden är och förblir Harnack rationalist. Hans kristendom, med hvilken han vill kristianisera de moderntliberalt bildade, är ingen kristendom. Dess stiftare, Jesus Kristus, är icke Gud, är icke sann gudason. Harnack har upp-

hört att vara *kristen,* ehuru han förblir och kan förblifva *protestant.* Härmed är Harnacks och hvarje rationalists ståndpunkt gentemot Luther bestämd.

Härefter öfvergår Denifle till en granskning af Harnacks kritik. På tonen i densamma vill han ej ingå; det är blott det sakliga innehållet i denna kritik, som intresserar honom. Han finner detta vara ytterst obetydligt.

Den senare hälften af sin skrift egnar Denifle åt en uppgörelse med Seeberg. Att börja med angifver han dennes *ståndpunkt.*

Nu talar, säger D., en »positiv» teolog: Hos Luther, af demonisk storhet, verkade underbara krafter, till följd af hvilka han talar ord och utför gärningar, som ljuda genom århundradena; han var en människa af väldiga dimensioner och krafter; han hör till historiens verkliga stormän, till dessa söndagsbarn, hvilka världshistoriens veckodagar icke producera. Men hos nästan alla sådana bära icke blott dygderna heroisk karakter, utan äfven »die Untugenden». Och Luther har icke utgjort något undantag härifrån.

Denna Seebergs karakteristik af Luther finner Denifle vara så öfverensstämmande med hvad Nietzsche har att säga om *öfvermänniskan* och hennes herremoral, att den enes tal skiljer sig från den andres blott genom dess författares namn. »*De positiva lutherdyrkarnes ordförande i denna fråga, Seeberg, har med logisk konsekvens drifvits in i hans läger, hvilken är den radikalaste af alla revolverfilosofer.* Hvarför? Emedan han ville à tout prix försvara sin »reformator» och på annan väg icke förmådde det. Seebergs öde belyser på ett bjert sätt vår tro, att *lutheranism och protestantism med tvingande konsekvens alltid mynna ut i omstörtning.* Reformationen, som icke blott betydde en fysisk, utan framför allt en religiös och etisk omhvälfning i världshistorien, måste om hon skall förtjäna sitt namn, återföras till en upphofsman, hvilken var stor icke blott i fysisk, utan först och främst i etisk och religiös mening. Men har nu Luther ingen annan storhet att uppvisa än den, som Seeberg prisar hos honom, och hvilken äfven vi villigt till en viss grad tillerkänna honom, då är hans verk byggdt på svek, då är han själf en lögnare och bedragare.

För att afgöra den kontroversen, huruvida Luther verkligen var sänd af Gud, måste man enligt D. tillse, huruvida han verkat utomordentliga tecken, och huruvida han i lifvet lagt i dagen en utomordentlig dygd och helighet. — Men nu frågas det: antager Seeberg *under*, antar han åtminstone deras möjlighet eller icke? I förra fallet måste han obetingadt förkasta Luther såsom reformator; i det senare står han på naturalistisk och rationalistisk grund. — Och i själfva verket förhåller det sig så, att hvad som för rationalisterna af en Harnacks art är *utgångspunkt*, den kristliga religionens förmänskligande, det är för den positive protestanten *slutresultat*. Men båda klasserna äro blott graduellt skilda afarter af en och samma rationalism, hvilka genom en djupare klyfta än i förhållande till hvarandra äro skilda från den sanna kristendomen.

Vi kunna alltså lugnt påstå: kampen mellan den katolska och den protestantiska religionsprincipen är i sitt innersta väsen en kamp om den kristliga och den rationalistiska världsåskådningen. Hvad den troende protestanten å den ena sidan antager såsom grunddogm, Kristi gudom, förnekar han å den andra sidan *indirekt* genom antagandet af Luther.

De följande 25 sidorna upptagas af den granskning Denifle ägnar åt »enskildheter» i Seebergs här i fråga varande skrift. Därefter följer »Schluss», hvari de 5 sista raderna lyda sålunda: »Was aber meine protestantische Kritiker, speciell ihre Koryphäen Harnack und Seeberg, gegen mich ins Feld geführt haben, hat auf der wissenschaftlichen Tenne nur leeres Stroh ergeben. Das Fazit, mit dessen Feststellung ich meine Abwehr schliesse, welche man mir so leicht gemacht hat, kommt einer Bankerotterklärung der protestantisch-teologischen wie -historischen Wissenschaft gleich.»

Af det som här ur Denifles skrift blifvit refereradt framgår tydligen, att *hvarje* historieskrifvare, som hyllar de grundsatser, hvilka D. här uttalat, måste vara urståndsatt att opartiskt bedöma Luther och hans verk. Och hvar och en som är en lika trogen son af den romerska kyrkan som Denifle *måste* hylla dem. Då påfven förklarat, att Luther är en kättare; då påfven från *»rebellio lutherana»* härleder ett tillväxande sedefördärf; då han i Luthers lära ser ett »malum virus», som småningom

genomträngde »provincias fere universas»,[1] så måste detta vara själfva *utgångspunkten* för den katolske historieskrifvaren och hans *uppgift* blir den, att söka bevisa, så godt han det förmår, riktigheten af det sagda. Men låtom oss antaga, att han icke *kunde* bevisa det, det vill här säga, att Luther »i sitt lefverne ådagalagt en utomordentlig dygd och helighet» samt gjort *underverk*, hvem skulle *då* fått rätt, *Luther* eller *påfven?* Visst icke Luther. Resonnemanget måste nämligen då hafva blifvit detta: Luther förkunnade en från den *ofelbara* (= den romerska) kyrkan afvikande lära; alltså måste denna lära vara *falsk*, hans helighet endast *skenbar* och de under han gjort blott *djäfvulens bländverk*. Till belysning af denna sak vilja vi erinra om, hur en annan bland den katolska kyrkans vetenskapliga stormän nämligen Döllinger behandlat reformationens historia. Såsom god katolik framställde *han* Luther och reformationen ungefär på samma sätt som nu Denifle gjort det; men sedan han, genom att förneka påfvens ofelbarhet, blifvit *kättare*, var det möjligt för honom att göra Luther rättvisa. Han *gjorde* det äfven, och försonade därmed sin förut skedda försyndelse mot den historiska sanningen. Någonting sådant kunna vi svårligen vänta af dominikanern Denifle.

J. E. B.

Wilpert, Joseph. *Die Malereien der Katakomben Roms.* Herder. Freiburg i. B. 1903. Pris för ex. skinnband 330 Mark.

Det är en fröjd att taga detta allt igenom solida och präktiga arbete i sin hand. Frukten af femton års trägna forskningar har Wilpert här nedlagt. Resultatet har ock blifvit glänsande: ett monumentalt verk, hvilket — såsom Harnack (i Th. L. Z. 16. 1904. 5) framhållit — vid sidan af de Rossi's *Roma Sotteranea* kommer att för alla tider förblifva det grundläggande arbetet öfver målningarna i Roms katakomber.

Den ena af de båda väldiga foliovolymer, af hvilka verket består, är hufvudsakligast ägnad åt undersökning och utred-

[1] Se Leo XIII:s rundskrifvelse: Militantis Ecclesiæ af den 1 aug. 1897.

ning af de många frågor, som röra det fornkristliga måleriet. Den andra innehåller icke mindre än 267 reproduktioner af katakombmålningar. Af dessa äro 133 äfven kolorerade i så diskreta och sanningstrogna färger, att det måste väcka beundran hos hvar och en som fått tillfälle att besöka Tiberstadens underjordiska grafkamrar. Äfven i täxten finnas för öfrigt mer än ett halft hundratal afbildningar intagna. Vi ha säkert ej lätt att rätt föreställa oss, hvilka oerhörda svårigheter måst öfvervinnas, innan dessa förträffliga reproduktioner kunnat framställas. Man betänke blott, att originalen utgöras af svåråtkomliga alfresco-målningar i underjordiska rum, dit i de flesta fall ingen solstråle någonsin hittar vägen.

Enkelt och flärdlöst antydas dessa svårigheter i det intressanta förordet. Man häpnar öfver den sega ihärdighet och uthålliga flit Wilpert utvecklat. Han har i ljuset framdragit halft utplånade väggmålningar, utgräft igenfallna katakomber, sökt efter nya, hittills okända målningar, af hvilka han upptäckt många, och han har för att vinna ett så tillförlitligt resultat som möjligt, i detalj öfvervakat sin stab af akvarellmålare, fotografer och boktryckare.

Sin tilltalande och lättlästa framställning delar Wilpert i två böcker, hvardera innehållande 24 kapitel. Den första boken ägnas åt allmänna undersökningar och afhandlar 1) de »cömeteriala» målningarnas teknik, 2) nämnda måleris förhållande till de hedniska väggmålningarna o. s. v. Femte kapitlet ägnas åt den viktiga frågan, om porträtt finnas bland katakombmålningarna. Svaret blir i det hela ett väl motiveradt nej. Endast i fråga om apostelen Petrus tyckes saken ej vara alldeles klar. I det intressanta 7:de kapitlet lämnas kriterierna för bildernas kronologiska bestämmande. Det 8:de kapitlet handlar om målningarnas konstnärliga värde, det 9:de meddelar grundreglerna för de religiösa framställningarnas tolkning, det 10:de handlar om det andra, tredje och fjärde århundradets bildcykler o. s. v.

Den andra boken ägnas åt utforskandet af katakombmåleriernas innehåll. Så handlar det 13:de kapitlet om de kristologiska målningarna, det 14:de och 15:de om sådana, som

afbilda dopet och evkaristin, det 16:de om sådana, som uttrycka tron på uppståndelsen, det 17:de om sådana, som hänföra sig till död och synd, det 18:de om sådana, som uttrycka bönen om Guds bistånd för den aflidnes själ, det 19:de om sådana, som föreställa den yttersta domen, det 20:de om sådana, som uttrycka bönen om den aflidnes tillträde till den eviga saligheten, det 21:ste o. f. om sådana, som föreställa de aflidne i saligheten, helgonen o. s. v. Två stora bilagor bilda afslutningen.

I besittning af alla nödiga tekniska och antikvariska förkunskaper samt en omfattande kännedom om den fornkristliga litteraturen har Wilpert ägnat sig åt katakombbildernas utforskande. Väl utrustad har han sålunda gått till sitt verk, och genomträngd af ett äkta historiskt sinne har han lyckligt fört det till slut. Talrika misstag och villfarelser, som uppstått på grund af de äldre afbildningarnas otillfredsställande och vilseledande beskaffenhet, har han också lyckats rätta.

Harnack konstaterar ock en »dubbel frukt», som uppvuxit ur de lyckliga inre och yttre förutsättningar, under hvilka Wilpert arbetat. För det första kan numera ingen strid uppkomma angående de principer och synpunkter, enligt hvilka katakomb-målningarna äro att förstå. *I alla hufvudpunkter är enighet uppnådd mellan protestantiska och katolska forskare.* Och detta vill ju ej säga litet. Ännu en katakombforskningens storman sådan som de Rossi var vid bildernas förklaring bunden af icke få dogmatiska och romantiska fördomar, ehuru just han gjort så mycket för deras undanrödjande. Först protestantiska forskare togo de afgörande stegen. Efter mycken strid vanns småningom en gemensam, fast vetenskaplig basis och numera hoppas man vara förskonad från »konfessionella» kontroverser på detta område. Naturligtvis kunna forskarne hysa olika meningar om den ena eller andra detaljens tydning, men hufvudgrundsatserna för tolkningen äro af vetenskapen fastställda.

Den »andra punkten» formulerar Harnack så: *Wilpert har åstadkommit en större säkerhet i katakomb-målningarnas kronologi, än vi hittills ägt.* Ehuru Berliner-historikern tillstår sig hafva stått skeptisk med afseende på möjligheten att kunna

åtskilja mellan katakomb-utsmyckning (och katakomb-målningar) från tiden omkr. år 90—150 å ena sidan och sådan från tiden omkr. 150—220 å den andra säger han sig nu genom personligt besök på ort och ställe samt **Wilperts** arbete hafva blifvit öfvertygad, att man med fog kan göra en sådan åtskillnad, »emedan man kan *se* den».

Då verket är inom sitt område epokgörande, ha vi velat fästa årsskriftens läsares uppmärksamhet vid detsamma. Då dess höga pris -- som visserligen i och för sig ingalunda kan sägas vara för mycket tilltaget — väl hindrar, att arbetet vinner många enskilda köpare i vårt land, kan måhända till sist förtjäna nämnas, att det teologiska seminariet vid Uppsala universitet genom besparingar af de knappt tillmätta årsanslagen satts i stånd att inköpa ett exemplar, som sålunda är tillgängligt för den vid universitetet studerande ungdomen.

Ldm.

Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katolische Ritualbücher Schwedens und Finnland im Mittelalter. Mit Einleitung und Erläuterungen herausgegeben von Joseph Freisen. VI+LXXIII+260+800. Paderborn 1904. Pris häft. M. 7,50.

Den framstående kyrkorättsläraren professor d:r J. Freisen i Paderborn har med detta arbete slutfört sin föresatta uppgift att ånyo offentliggöra alla ännu i behåll varande manualböcker från de nordiska ländernas medeltid. Redan år 1898 utgaf han sålunda dels »*Liber agendarum secundum ritum et consuetudinem ecclesie et dioecesis Sleszwicensis divinarum rectoribus utilis et necessarius*», dels ock »*Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis*». Båda dessa editioner voro försedda med värdefulla historiska inledningar. Till dessa sluter sig värdigt den sist utkomna editionen af svenska medeltida ritualböcker. Oafsedt dess speciella intresse för oss svenskar torde detta d:r Freisens arbete ur rent vetenskaplig synpunkt t. o. m. böra skattas icke så obetydligt högre än de två förut nämnda upplagorna. Hvarje kyrkohistoriker och liturgiker har emellertid skäl att vara d:r Freisen tacksam för samtliga hans värderika *Monumenta Ritualia Ecclesiæ Septentrionalis*.

Till grundval för d:r Freisens upplaga af *Manuale Lincopense* ligger naturligtvis det enda kända, tyvärr dock defekta exemplaret, som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. För Skarabreviariet har samma biblioteks utmärkt väl bibehållna, såsom komplett helt och hållet unika exemplar användts. Åbomanualet är återgifvet efter det i kungl. biblioteket i Stockholm bevarade exemplaret.

Endast en af dessa täxter förelåg förut fullständig i modernt tryck. *Manuale Aboense* utgafs nämligen år 1894 i Åbo af J. A. CEDERBERG. D:r Freisens i inledningen meddelade skäl för att detta oaktadt upptaga äfven sistnämnda täxt kunna ej annat än till fullo respekteras.

Att dessa för den kyrkohistoriska, kyrkorättsliga och liturgiska forskningen lika värdefulla ritualböcker nu föreligga i en god, för en hvar lättillgänglig upplaga, är ju redan tack värdt. Men editionens värde höjes i betydande mån af den utförliga, intressanta inledningen samt de meddelade, synnerligen rikhaltiga anmärkningarna närmast till *Manuale Lincopense,* men delvis direkt eller indirekt gällande äfven öfriga ritual. Förf:n har här bl. a. lämnat en mängd karaktäristiska och belysande utdrag ur nordtyska, spanska och engelska manual och agendor, som till stor del varit okända äfven för äldre samlare af liturgiska formulär, sådana som t. ex. en Martène, en Daniel m. fl. Stadig hänsyn tages dessutom naturligtvis till *rituale romanum,* liksom till den svenska liturgiska forskningen. Förf:n visar sig sålunda väl känna till och hafva haft stort gagn af Klemmings, Quensels och Geetes förtjänstfulla arbeten på den svenska medeltidsliturgikens område.

Icke i någon förut tillgänglig skrift rörande detta ämne har emellertid ett så omfattande utomsvenskt liturgiskt material, som det Freisen meddelar, stått forskaren till buds för bestämmandet af de svenska ritualens egendomligheter och förhållande till andra västerländska kultformer. Förf:n har särskildt i Britisch Museum i London inhöstat en gifvande skörd.

Hvad kan då sägas vara hufvudresultaten af d:r Freisens nu framlagda undersökningar, för så vidt de gälla Sverige? Först och främst, att »die Einrichtung der nordischen Manua-

lia eine durchaus selbständige ist». Detta gäller icke minst om de svenska. Deras förut väl kända själfständighet gent emot den specifikt romerska traditionen, sådan den kodifierats i Missale Romanum, har vunnit ytterligare bekräftelse. Men därtill kommer, att själfständigheten äfven i andra afseenden fortfarande visar sig stor, trots det betydande nya jämförelsematerial, som d:r Freisen framdragit. Och detta gäller såväl själfva »inrättningen» eller de heliga handlingarnas allmänna gång som åtskilliga detaljer. I sistnämnda afseende må exempelvis nämnas Linköpingsbreviariets af 1493 *ordo qualiter sacerdos preparat se ad missam.* De delvis äfven för ett protestantiskt sinne mycket tilltalande böner, som prästen vid afläggandet af sina egna kläder och den prästerliga skrudens iklädande hade att bedja, äro — säger förf:n — »hos oss okända och helt och hållet skiljaktiga» från dem, som möta i *Missale Romanum.* En enda af dessa svenska, om än i romarspråkets dräkt klädda böner, af hvilka flere ordagrant lika återfinnas i 1498 års Skarabreviarium, må här få plats. »*Exuens propriis vestibus [sacerdos] dicit:* Exue me veterem hominem, Domine, cum actibus suis et indue me novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Per Christum, Dominum nostrum. Amen».

Vid sökandet efter förebilder till de ifrågavarande ritualen har emellertid d:r Freisen vidare kommit till ett resultat, som, om det vid ytterligare granskning visar sig hålla profvet, otvifvelaktigt kan anses utgöra den största vetenskapliga vinsten af hans arbete. Vi mena naturligtvis, hvad förf:n särskildt sid. LXVI ff. (jfr s. 31 not 1) gör gällande, eller att den egendomliga svenska och nordiska medeltida ritus trots sin själfständighet i vissa hänseenden, i andra sådana väsentligen bar *engelskt* ursprung. Det engelska inflytandets utsträckning har förf:n visserligen icke i alla detaljer bestämdt, men redan själfva uppslaget är ju synnerligen förtjänstfullt.

Hvad formen för äktenskaps ingående vidkommer, yttrar förf:n med stor bestämdhet: »Eine Einsicht der englischen mittelalterlichen Ritualbücher in dem British Museum zu London 1902 gab mir die Gewissheit, dass mehrfach dieser (nordische) Ritus (so die Reise des Ringes von einem Finger auf den

andern, etc.) aus der englischen Kirche durch englische Missionare nach dem Norden übertragen wurde». Hänvisningen till de engelska missionärernas verksamhet synes mig emellertid mindre lyckad, ty antagandet, att de »engelska missionärerna» i Sverige, en Sigfrid (omkr. år 1000), en David, en Eskil medverkat till den engelska liturgiens från 1200-talet ingång i vårt land, sådan den föreligger från slutet af medeltiden, är i och för sig orimligt. Snarare kan tänkas på legaten Nikolaus Breakspeare, som vid Linköpings möte bl. a. häfdade, att folket borde iakttaga det kristliga äktenskapet, biskoparne Henrik och Tomas i Finland, hvilka kunna tänkas hafva ägt kännedom om S:t Osmunds i England liturgiska sträfvanden från 1000-talets senare hälft. Ett närmare uppvisande af skälen för sin mening förbehåller sig emellertid förf:n att lämna i ett bebådadt arbete, som lofvar att blifva af intresse: »Über nordisches katholisches und protestantisches Eheschliessungsrecht».

Redan nu kan måhända förtjäna nämnas, att den svenska kyrkans bruk af pället (brudhimmeln, baldakinen el. »pallium»), som saknar motsvarighet i de öfriga nordiska länderna liksom åtskilliga andra liturgiska särdrag redan nu af Freisen återföras till den för den engelska kyrkan än i dag grundläggande Sarisburyliturgien.

Den äldsta redaktionen af denna agenda, som anses hafva sitt ursprung från den af biskop OSMUND († 1099) för diecesen Sarum fastställda liturgien, affattades omkring år 1210 och en senare 1246. *Manuale Sarisburiense* bléf snart gällande för hela England, Skottland och Irland samt de engelska kolonierna. Då den än i dag för det protestantiska England gällande *Book of Common Prayer* i mycket grundar sig på denna Sarisbury-liturgi och å andra sidan en förbindelse mellan våra nu gällande ritual och Sveriges medeltida förefinnes, så är det icke osannolikt, att en grundlig undersökning skulle, trots i ögonen fallande skiljaktigheter, ådagalägga genom sekler nedärfda öfverensstämmelser mellan svensk och engelsk ritus. I hvarje fall har d:r Freisen lämnat en betydelsefull fingervisning för svensk kyrkohistorisk forskning att äfven i fråga om

medeltiden rikta uppmärksamheten på den svenska kyrkans så allt för ofta förbisedda förbindelser med den engelska.

Att döma af de afdelningar, jag haft tillfälle att ord för ord granska, nämligen sponsalia-ordines i så väl *Manuale Lincopense* som *Breviarium Scarense* och *Manuale Aboense*, äro texterna utgifna med stor omsikt och noggrannhet. De många, ofta egendomliga och godtyckliga abbreviationerna hafva upplösts och en god interpunktion tillkommit. För bådadera måste man vara utgifvaren tacksam. Att trots noggrannheten ett eller annat obetydligare tryckfel insmugit sig, torde knappast hafva kunnat helt undvikas. Jag har anmärkt följande, som meddelas för den beramade »Corpus» räkning: Sid. 41 r. 8 nedifr. står: ipsa; läs: ipse (orig.: i p̄ e). Sid. 47 r. 3 uppifr. står: amibilis; läs: amabilis. Samma sid. r. 9 uppifr. står den bättre formen: subole, medan originaltrycket dock har: sobole. Sid. 131 r. 10 nedifr. står: ihesu. Originaltrycket: hiesu. Sid. 132 r. 19 nedifr. står den af sammanhanget visserligen fordrade genitiven: sare, men det borde måhända hafva anmärkts, att originaltrycket här har nominativformen: sara. Samma sida r. 6 nedifr. står: ihesus; läs enligt originaltr.: iesus. Några smärre misstag, beroende dels på förbiseende vid korrekturläsningen dels på förf:ns helt naturliga obekantskap med svensk litteratur och svenska förhållanden har jag dessutom annoterat. Så t. ex. säges sid. XXVII, att den förste protestantiske biskopen i Skara »besteg» biskopsstolen år 1529. Tillträdet skedde dock först följande år. »Heutige bischöfliche Residenz» heter icke »Brunsko» utan Brunsbo, och den svenska kyrkans nu gällande handbok (sid. LXIX) är icke stadfäst af konungen »år 1804» utan som bekant jämt nittio år senare o. s. v. Sådana i det hela obetydliga inadvertenser äro dock icke många och kunna ej förringa bokens obestridliga värde.

Bland »Berichtigungen und Nachträge» meddelar förf:n en kuriös notis. Han upplyser nämligen att han efter sitt arbetes tryckning genom »*Allgem. Anzeiger für Druckereien*» (1904), som utgifves i Frankfurt am Main fått kännedom om ett i Upsala bevarad, år 1484 tryckt Psalterium Davidis, till hvilket »die Gemeinde Bollnäs (schwedische Provinz Norr-

land[!]) Eigentumsrechte geltend macht und einen enormen Preis (90,000[?] Pfund) für Überlassung an die Univ. Bibliothek Upsala fordert.» Det tillägges försiktigtvis, att biblioteket dock aldrig kommer att gå in på denna fordran. Det enda sanna i denna vidunderliga notis, som nu som bäst tyckes göra sin rund i världslitteraturen, är att ett Bollnäs församling tillhörigt (defekt)exemplar af den ifrågavarande inkunabeln verkligen är deponeradt i Upsala universitets bibliotek.

H. Ldm.

Rydberg, Alexander. »Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akademisk afhandling. Lund 1904 (med Murbecks porträtt och 6 bilagor, IV + 285 + 90 s.)

Med rätta betecknar den framstående danske källforskaren H. F. Rördam (Kirkehist. Saml. V, 2, 3 s. 596) ofvannämnda arbete såsom »et Kildeskrift, hvortil enhver der vil sysle med Kirkelivet i Skaane i det nævnte Tidsrum maa vende tilbage med Tak till Forfatteren for hans omhyggelige Granskning af en af den Tids betydeligste kirkelige Personligheders Levned og Virksomhed».

Efter en historisk orientering med teckning af pietismen i Tyskland och i Sverige behandlar förf. först Peter Murbeck under åren 1708—1746, d. v. s. ungdomsåren, hans prästerliga verksamhet i Bjereshög, Malmö, Helsingborg och Hesslunda, vistelsen på Gedsholm och suspensionsåren, samt sedan hans kyrkliga ståndpunkt och betydelse.

Med ledning af de goda källanvisningar beträffande Murbeck, som finnas i Karl Hennings Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, har förf. gått till sitt arbete och sedan sett källmaterialet växa allt mer under ett flitigt och framgångsrikt genomforskande af Lunds domkapitels protokoll och koncepter samt Acta cleri under åren 1736—1746, äfvensom Malmö rådstufvurätts dombok för åren 1737—1740 och Malmö kämnersrätts dombok för åren 1737 och 1739—1740 samt Handlingar hörande till Malmö kämnersrätts dombok för åren 1739—1740 m. m. Kämners-

rättens såsom förlorad ansedda dombok för år 1740 med det viktiga utslaget rörande Murbeck (bil. I) har han återfunnit i Malmö stadsarkiv, originalet till Murbecks »trosbekännelse» (bil. II) i Lunds domkapitels numera i landsarkivet befintliga arkiv o. s. v. Alla trådarne i Murbecks lidandeshistoria under hans verksamhet i Skåne äro återfunna och ordnade. Det hela fortskrider såsom ett drama, som ovillkorligt rycker läsaren med sig och försätter honom i spänning. Och det bästa är, att läsaren icke vilseledes, ty allt är prägladt af en in i de minsta detaljer gående samvetsgrannhet och pålitlighet i dokuments återgifvande, i fråga om data och fakta m. m. Ett ej ringa arbete har förf. ock nedlagt på Murbecks skrifter. En noggrann förteckning på dessa, hvilka på ett par undantag när utgifvits efter Murbecks död, meddelas i bil. V och upptager ej mindre än 7 sidor.

Hvad som kunde anmärkas, är den måhända tröttande utförlighet, med hvilken processer, vittnesmål och förhöret inför Lunds domkapitel år 1741 anföras. Men ur mer än en synpunkt bör man dock vara förf. tacksam för denna utförlighet. Dels skulle ett uteslutande lätt kunna störa sammanhanget, dels äro dessa detaljer af ett ej ringa intresse såsom belysande tidens rättsväsen och processuella förfarande, kultur och moral, religiösa lif och teologiska åskådningssätt. I vittnesmål af Murbecks åhörare framträda t. ex. i. älsklig naivitet och lefvande individuell gestaltning religiösa erfarenheter med mer eller mindre för pietismen karakteristiska drag. Å andra sidan påträffar man sådana ortodoxismens handtlangare som exekutionsbetjänten Wanstedt, hvilken förklarar, att »Murbecks lära är diäfla och en catolisk lära», klagar öfver, att han »fört många uti Malmö från det rena och heliga evangelium», och betecknar Murbeck såsom »en pietist och diäfvul». Icke häller falska vittnen saknades bland dem, som den skenbart för ortodoxien nitälskande stadsfiskalen kommenderade upp mot Murbeck.

De handlande hufvudpersonerna framträda ganska klara och bestämda. Ren och ljus står Andreas Rydelius med klar blick för Murbecks förtjänster och brister, faderlig ej mindre då han varnar, än då han uppmuntrar. Såsom en mörk mot-

bild till honom står Henrik Benzelius. Låt vara att minnet af dippelianismen och kännedom om de pietistiska excesserna i Danmark kunna i någon mån förklara hans afsky för all pietism och därigenom hans ovilja mot Murbeck. Det gällde enligt hans mening »att rädda församlingen från yttersta fara». Men hvad som alltid blir en fläck på hans karaktär, är den systematiska förföljelsen och det inkvisitoriska förfarandet. Att suspensionsdomen varit för hård, säges uttryckligen af nedre revisionen. För öfrigt står midt ibland processerna med deras ofta starka skuggsidor såsom en verklig ljusbild Malmö kämnersrätts förfarande och dess utslag d. 12 febr. 1740. Det senare, som säkerligen är affattadt af rättens ordförande, rådman Wilhelm Flensburg[1], och genom hvilket Murbeck äfvensom de öfriga för brytandet af konventikelplakatet anklagade frikändes, utmärker sig genom rättvisa, klokhet och humanitet.

I redogörelsen för Murbecks kyrkliga ståndpunkt behandlas hans uppfattning af illuminatio och notitia, ångern och tron, rättfärdiggörelsen och tron samt tron och gärningarna, den kristliga fullkomligheten, adiafora, nådemedlen och kyrkan. Det resultat, till hvilket förf. kommer, *att Murbeck nära anslutit sig till Spener,* är utan tvifvel riktigt. Särskildt förtjänar emellertid påpekas Murbecks evangeliska uppfattning af rättfärdiggörelsen. Den människa, som »med allvar söker sin frälsare Jesus, dömer Gud strax rättfärdig utaf nåd för sin sons Jesu dyra försonings skull utan den ringaste hennes förtjänst». Den sålunda rättfärdiggjorde får erfara en »liten fröjd» och får »förtroende till Gud». Domkapitlet, som tolkade detta såsom om det innebure, att rättfärdiggörelsen ginge före tron, saknade tydligen all förståelse för den ur själavårdssynpunkt viktiga distinktionen. Lunds domkapitel contra komminister Murbeck skulle i denna punkten ej ha fått vår tids teologi på sin sida. Öfver hufvud förtjänar erkännas den skicklighet, med hvilken Murbeck, oförberedd på frågorna, besvarar dem. Det vittnar ingalunda om den okunnighet, som domkapitlet ville lägga honom till last. Mera än om kunskaper vittnar det dock om snarfyndighet och om rik pastoral erfarenhet.

---

[1] Sonsonsson till honom var biskop Wilhelm Flensburg.

I Murbeck ser förf. både en »ädel och storslagen» karaktär och en synnerligen framstående homilet, kateket och själasörjare. Mindre förfaren synes Murbeck ha varit i kyrklig jurisprudens, att döma af de ämbetsfel, som ådrogo honom suspension. Själf söker han urskulda dessa fel därmed, att han i sin fattigdom ej hade råd att hålla sig med en kyrkolag, ett svagt skäl, då, såsom domkapitlet anmärker, ett exemplar af kyrkolagen funnes vid hvarje kyrka. Förhållandet är för öfrigt så mycket mer påfallande, som han i sina ständiga rättegångar ådagalägger ej ringa juridisk fyndighet. Hvad hans karaktär beträffar, så är den föremål för skarpa angrepp i Nils Axelsson Gyllenstiernas Anteckningar (utg. af M. Weibull i Skånska Samlingar I, 2, Lund 1894), där deras samvaro på Gedsholm skildras. Gyllenstiernas smak för det mystiska och sysslande med sanndrömmar och uppenbarelser har tydligen ej tilltalat Murbeck. Till verklig fiendskap öfvergick förhållandet, då Murbeck sökte hindra Gyllenstiernas förlofning med Maria Sophia Morman. Harmen häröfver har gifvit sig luft i Gyllenstiernas allt annat än sympatiska skildring af Murbeck, hvilken i sitt myndiga uppförande hos den gudfruktiga majorskan på Gedsholm synes erinra om en depotisk jesuitpater. Försiktighet var nu icke Murbecks starka sida. En viss benägenhet för despotism låg också i hans lynne, och hvad särskildt Gedsholmsvistelsen beträffar, så har Rydberg nog rätt, då han säger: »När en så handlingskraftig person inskränktes till en trängre verkningskrets och dessutom beundrades af alla, så framträdde kraften på ett kanske väl myndigt sätt.» Episoden med Gyllenstierna torde öfver hufvud ej vara ägnad att jäfva det goda totalomdömet om Peter Murbecks karaktär, ett omdöme, som är grundadt på en omsorgsfull granskning af hans lif och verksamhet, sedda i deras hela sammanhang. *Otto Ahnfelt.*

Arnell, Erik, *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning*, akademisk afhandling, Stockholm 1904, 15 + 190 s.

Författaren har haft ett delvis svårarbetadt material att röra sig med. Urkunderna från medeltiden gifva i allmänhet

ringa utbyte, när det gäller att bakom nakna fakta återfinna personligheter och psykologisk utveckling. Man har därför skäl att vara författaren tacksam, att han velat upptaga till behandling just den man, hvilken på det kyrkohistoriska området står som den svenska medeltidens sista representativa personlighet, och om hvars karaktär och gärning domen utfallit så olika, allt från Gustaf Vasas bittra ord ända fram till våra dagars forskning.

Teckningen af Brasks lefnad tvingar till fördjupande i två olika historiska skeden: den utgående medeltiden med dess brytningar koncentrerade kring kyrkans förhållande till unionen och till den nationella frihetskampen, och reformationstidens första år med Gustaf Vasas och Olaus Petris olikartade men åt samma mål syftande verksamhet. Här föreliggande afhandling har tyngdpunkten förlagd till Brasks lif under det förra skedet, och här ligger ock dess förtjänster. Anspråkslöst och åskådligt skildras Brasks första utbildning i Sverige och vid tyska universitet, vidare hans vistelse i Rom, dit en föga behaglig rättegång förde honom, men där han visade sig väl förstå att begagna situationen till förkofrande af sitt lekamliga goda, på samma gång som han förhjälpte det för Sveriges kyrkliga historia ej oviktiga Birgitta-huset till bättre vilkor.

Lifligast skildras Brasks verksamhet som domprost och biskop i Linköping under den katolska tiden, särskildt hans förhållande till Sturarne och de politiska problemen. Och författaren slutar denna teckning med en som det synes mig fullt riktig värdesättning af Brasks ställning: Brask tvekade i valet mellan Sturarne och Danmark, men »tycktes vara öfvertygad, att Sverige i förening med Danmark kunde finna sin lycka; men måhända ligger den djupaste förklaringsgrunden till hans handlingssätt däri, att han i de nationella rörelserna, som hade sin samlingspunkt i riksföreståndarskapet, såg en fara för kyrkans privilegier och intressen. . . . Brask var i grunden en varmt fosterlandsälskande man . . . men vi få ej förgäta, att Brask framför allt annat var den romersk-katolska kyrkans afgjorda försvarare och lydige son, som gjort kyrkans sak helt och hållet till sin egen.»

Den intressanta, halft tragiska belysning, som författaren

lyckats gifva åt Brasks ställning vid medeltidens slut, borde hafva lockat att med ökadt intresse följa mannen under de spännande strider med den nya tiden, då hans öde blef helt tragiskt, och hans kamp för sin kyrka måste sluta med flykt för alltid från ett älskadt fädernesland. Men här gifver icke författaren, hvad säkerligen hvarje läsare spanar efter; hans teckningen af Brasks öden under reformationsbrytningarna är hvarken fullständig eller bringar något nytt utöfver det allmänt kända. Endast några få sidor äro egnade åt dessa år, och dock öfverflödar det här nästan af delvis mycket lättillgängligt och gifvande källmaterial. Redan i de delar af Gustaf I:s registratur, I—IV 1521—1527, som upptages i källförteckningen, finnas mängder af dokument om Brask, hvilka intet spår lämnat efter sig i framställningen; och i den ej upptagna delen V påträffas en hel del ytterst viktiga bidrag till kännedomen om Brasks åtgöranden efter Vesterås' riksdag, (se t. ex. Gustaf Vasas dråpliga bref till honom) och om hans flykt ur landet. De källor, som författaren för dessa händelser anlitat, äro både svåråtkomligare och mycket mindre gifvande än riksregistraturen. Äfvenså har katoliken A. Theines arbete: »Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl» visserligen ej förbisetts, men de däri meddelade originalakterna ha ej utnyttjats.

Naturligt är, att författaren haft rätt att själf bestämma, hvilken del af Brasks lif, som han velat särskildt klarlägga. Ofvanstående observation om ofullständigheten i behandlingen af Brask under reformationstiden syftar närmast blott att påvisa, hurusom Brasks lif fortfarande erbjuder ett intressant och gifvande fält för kyrkohistoriskt arbete, så mycket mera lockande, som Arnells afhandling gjort undan ett godt förarbete genom teckningen af Brask före reformationen. Men ur samma synpunkt torde då ock böra nämnas, att ej blott primärkällorna för reformationstiden ofullständigt anlitats — i förteckningen saknas bl. a. Riksdagsakter, utgifna af Hildebrand och Alin — utan att äfven den anförda litteraturen med gagn kan kompletteras. Ej oviktiga bidrag till kännedomen om Brask och den allmänna situationen i Sverige redan under medeltidens sista år lämna t. ex. de ej omnämda Ahlenius: Sten

Sture den yngre och Gustaf Trolle 1514—1517 (Historisk tidskrif 1897) och Fryxell, Om svenska biskopsval under medeltiden, (Uppsala 1900). Och hvad reformationstiden angår, saknas i själfva verket de viktigaste moderna svenska bearbetningarna till stor del. Ett exempel, det vigtigaste, Brask måste genom sin verksamhet med nödvändighet blifva föremål för behandling både i profan-, kyrko- och litteraturhistorien. Namnen H. Lundström, H. Hjärne och H. Schück saknas ej heller i afhandlingen, men de äro representerade af arbeten med ytterst periferisk betydelse för ämnet, under det att Lundströms »Undersökningar och aktstycken», Hjärnes »Reformationsriksdagen i Vesterås» och Schücks »Svensk Litteraturhistoria» eller hans skrift om Olaus Petri helt och hållet saknas.

Härigenom förklaras ock, hurusom i afhandlingen, hvilken eljes med berömvärd försiktighet i faktiska uppgifter förenar tillförlitlighet, några rätt lätt synliga misstag kunnat insmyga sig. Ett par detaljer torde äga tillräckligt allmänt intresse för att här böra omnämnas. Författaren tror sig vid ett tillfälle ej kunna fritaga Brask från misstankar att hafva användt förkastliga medel för att nå sitt mål; det var, när Brask i Rom hos påfven sökte åtkomma domprostbefattningen i Linköping, hvilken innehades af Hemming Gadh. Samtidigt med att Brask begärde platsen, inlämnade år 1502 en klerk vid namn Venoti en grof klagoskrift mot Gadh och stämplade honom som ovärdig hvarje kyrkligt ämbete. Denna klagoskrift förmodar nu Arnell hafva varit inspirerad af Brask, som på det viset vill nå sitt mål. Men nu är att observera, att Gadh redan året förut, 1501, blifvit vald till biskop i Linköping och lämnat sin domprostbefattning. Hade Brask blott velat komma åt denna plats, så hade enklaste vägen otvifvelaktigt varit den motsatta, att söka vinna påfvens stadsfästelse för Gads episkopat. Här har väl ej egoistiska motiv varit bestämmande; motsatsen mellan Brask och Gadh har vida större dimensioner och är i själfva verket en del af brytningen mellan två tidsepoker. Vid omnämnandet, att kardinalpresbytern Jakob Arborensis år 1501 erhöll Linköpings stift som administrator, anmärkes, att denne jämte Johannes Jerechini torde vara de enda exemplen på, att utlänningar genom påflig prevision erhållit episkopat i

Sverige. I förbigående må här märkas, att utnämning till administrator ej innebar erhållandet af episkopat. Men påflig provision af utlänningar i Sverige har dock om än sparsamt förekommit, hvarom t. ex. Fryxells ofvannämde afhandling och N. Edéns anmälan af densamma i Kyrkohistorisk Årsskrift lämna kännedom. Ett par exempel: Redan år 1274(?) utsåg påfven Clemens genom provision dansken Sacher till ärkebiskop. Denne afböjde emellertid erbjudandet, hvarefter nästa påfve, Gregorius X, utsåg Folke. År 1402 utsåg Bonifacius IX genom provision en tysk vid namn Nikolaus Lunge till biskop i Strängnäs (jfr ock Svenskt Diplomatarium 579 och Karlssons afskrifter ur Vatikanarkivet). Själfva Linköpings stift hade redan förut en gång varit föremål för denna påfliga omtanka, då påfvens kaplan Gottskalk på 1360-talet utnämndes genom provision och verkligen fungerade som biskop några år, till dess han mördades 1404. Dagen för Brasks val till biskop hade redan med hjälp af de i afhandlingen lämnade notiserna kunnat noggrannare bestämmas, än som skett (jfr s. 61, not 1 med sid. 50, not 3). Och hvad beträffar påståendet, att kapitlet först haft sina tankar riktade på Gustaf Trolle, och först när han utpekades som kandidat till ärkebiskopsstolen öfvergått till Brask, så synes verkliga förhållandet ha varit (jfr Styffe-Bidrag 5, n:o 419), att Trolles fader, Stures mäktige rival, försökt få sonen till biskop men misslyckats, hvarefter han med bättre framgång arbetat på att få honom till domprost efter den under tiden biskop vordne Brask. Så framställer ock Ahlenius a. a. saken.

Som synes, ha de här gjorda anmärkningarna mot vissa detaljer ej någon större räckvidd och inverka ej på framställningens värde. I någon mån annorlunda ställer sig saken beträffande de få sidor, som egnats åt reformationstiden. Till ofullständigheter kommer här äfven missuppfattningar i detaljer af större betydelse. Hela Gustaf Vasas ställning till reformationen är för sväfvande tecknad och ger därföre en oriktig bild af situationen. Om uppdraget åt Linköpings-kapitlet att öfversätta vissa Bibelböcker säges blott: »Så litet ägde Brask förtroende till Skriften, att han ansåg, att öfversättningen däraf till svenska endast skulle åstadkomma splittring och falska

läror.» Häraf får man ovillkorligen den uppfattningen, att han afstyrt hela öfversättningsföretaget. Nu förhåller det sig emellertid så, att Linköpings-kapitlet verkligen fullbordade öfversättningen af de sig ombetrodda Bibelböckerna och insände den till teologiska fakuteten i Uppsala; Brask har tydligen varit den egentlige öfversättaren; och så mycket af denna öfversättning finnes kvar, att Schück anser det möjligt att härur bilda sig en föreställning om Brask som öfversättare och bibelteolog.

— Författarens uppfattning af Vesterås' riksdag såsom ett officielt fastslående af Luthers evangeliska grundtankar i Sverige måste betecknas såsom numera öfvervunnen. Vesterås' riksdag bröt hierarkiens och klostrens maktställning och därmed äfven påfvens inflytande i Sverige; men om ett antagande af lutherska grundtankar var aldrig fråga. Beslutet i fråga om den »nya läran» inskränkte sig till hvad vi skulle kalla fri religionsutöfning. Till och med den disputation, som efter mötesbeslutet hölls mellan Olaus Petri och en katolsk prelat, gällde ej religiösa trosfrågor utan blott problemet om påfvens och biskoparnas rätta makt. Först om man fasthåller härvid, blir ock Brasks åtgöranden under och närmast efter riksdagen förklarliga.

Tiden har icke medgifvit författaren att djupare arbeta sig in i den katolska kyrkans allmänna ställning vid medeltidens slut eller att söka teckna tilldragelserna i Sverige mot bakgrunden af det rika fast upprörda religiösa lif, som då lefdes i Europa. Att en viss allmän orientering varit nödvändig, har han dock känt och på flere ställen i afhandlingen enkelt och utan anspråk gifvit det nödvändigaste härutinnan. Det synes mig då ej heller vara anledning att här ingå i kritik eller upptaga till skärskådande de stundom rent ofrivilligt missvisande uttryck, som kanske kortheten i framställningen förorsakat. Särskildt beträffande det religiösa lifvets former under medeltidens sista årtionde hade man önskat någon hänsyn tagen till Müllers Kirchengeschichte (som just här har sin styrka) eller till Seebergs Dogmengeschichte; och beträffande den omstridda frågan om aflatens verkliga inneböird vid medeltidens slut kan man ej utan men förbigå Brügers betydande undersökningar (lättast tillgängliga i artikeln Indulgensen, Hauchs Realencyklopädie).

I Arnells här refererade arbete finnes slutligen ett kapitel, som intager nästan hälften af framställningen och som ock förtjänar sitt eget omnämnande. Det bär titeln »Biskop Brasks mera enskilda förhållanden» och utgör till allra största delen ett referat af en i Linköpings bibliotek förefintlig handskrift, hvilken innehåller fullständig redogörelse för biskop Brasks hofhållning, tjänare, matordning m. m. Insatt som kapitlet är i den fortlöpande teckningen af Brasks lefnadsöden, förrycker det totalt framställningens propotioner; men frånsedt detta bjuder kapitlet på en mängd både värdefulla och lustiga kulturhistoriska detaljer och ger tillika en präktig huslig miljö åt kyrkofursten och politikern Hans Brask; »Der Man ist, was er isst», kan man nästan säga vid åsynen af dessa imponerande matsedlar. Säkerligen skall läsaren roas mera af detta kapitel än af hela den öfriga boken. En del af det dyrbara manuskriptet återgifves diplomatiskt bland bilagorna; skada blott, att det icke kunnat där i sin helhet återgifvas i stället för referatet i texten.

Arnells afhandling är ett glädjande bevis på det intresse, hvarmed vår kyrkas historia och hennes ofta mycket betydande män numera omfattas äfven på de håll, där icke en ihängande kyrkohistorisk forskning är möjlig. Med många sådana bidrag från äfven icke kyrkohistorici af facket skulle kännedomen om vår kyrkas historia taga ett ej obetydlig steg framåt.

Hj. H—t.

Josef Helander.

Just som sista handen lägges vid årsskriftens femte årgång, ingår det lika oväntade som smärtsamma sorgebudet, att Doktor JOSEF HELANDER efter blott fyra dagars sjukdom aflidit i Stockholm den 16 februari 1905. Tyngst drabbar väl detta slag hans vördnadsvärda föräldrar och henne, som för blott få månader sedan stod som hans brud inför altaret. Men äfven i vida prästerliga, akademiska och litterära kretsar, liksom naturligtvis framför allt inom den egentliga kamratkretsen sörjes uppriktigt öfver hans tidiga bortgång. Särskildt närgående är förlusten för den, som haft förmånen att med en äkta och innerlig vänskaps band vara fästad vid honom. Ty han var en vän som få — finkänslig, försynt, och dock på samma gång, hur sann och uppriktig, öfvertygelsetrogen, manlig och trofast.

Väl minnes den, som skrifver dessa rader, hur han redan vid sitt första sammanträffande med den nu hänsofne kände sig sympatiskt dragen till hans ädla, finbildade personlighet. Sympatiens tillväxt i styrka och djup kunde en närmare bekantskap endast befordra.

Det är ej lätt att angifva de drag i hans ljusa bild, som framför allt böra framhäfvas. Outplånligast äro dock i min erinring bevarade många sköna vittnesbörd om den osjälfviskhet och sällsynta nobless, som präglade hans karaktär och hela väsen. Äfven under ganska brydsamma förhållanden, då människors rätta art mer än eljest plägar pröfvas, bestod hans karaktär profvet på ett — man må väl säga — beundrans-

värdt sätt. Att tyda allt till det bästa var för honom ett verkligt behof.

Josef Helanders personlighet gjorde intryck af en inre jämnvikt, som dock säkerligen ej vunnits utan djupa strider.

Den svenska kyrkan har i Helander förlorat en hängifven tjänare och vår kyrkohistoriska forskning en begåfvad idkare.

Bland den Kyrkohistoriska Föreningens ursprunglige stiftare intager han ett märkesrum. Han valdes till hennes förste sekreterare och har i denna egenskap oegennyttigt, oförtrutet och framgångsrikt verkat till sin död.

Ehuru vi ej längre kunna bringa honom personligen uttrycken af vår erkänsla, är det dock ett behof för oss att med varm tacksamhet erinra om hans rika personliga insats och uthålliga arbete i vår förenings tjänst och syften.

Helanders samvetsgranna, på vidsträckta arkiv- och litteraturforskningar hvilande monografi öfver Haquin Spegel, hans för forskningens grundlighet och språkets glans lika utmärkta inledning till *Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne* utgöra väl de mest framträdande alstren af hans kyrkohistoriska författarskap. Men därtill kommer hans edition af Olof Wallquists självbiografi, granskningar och anmälningar samt ett stort antal artiklar i Nordisk Familjebok. Vid sin bortgång hade han dessutom under arbete dels en utförligare, nästan fullbordad teckning af Anskar dels ock en upplaga af hittills otryckta psalmer af Spegel. Önskvärdt vore, att äfven dessa frukter af den så oförmodadt bortryckte kyrkohistorikerns rastlösa flit genom offentliggörande under sakkunnigt inseende komme Sveriges kyrkohistoriska litteratur till godo.

Med hänförelse omfattade Helander sina kyrkohistoriska uppgifter. Hans författarskap på detta område är kanske mindre utmärkt af ett mer i ögonen fallande skarpsinne eller starkare förmåga af djärf kombination, än af samvetsgrannt utnyttjande af källorna och lyckligt herravälde öfver framställningens konst. I sistnämnda afseende gjorde sig hans poetiska begåfning och fina estetiska bildning fördelaktigt gällande.

Till sköldemärke lär någon i flydda tider hafva valt en heliotrop med omskriften: »*Non deteriora secutus*». Var denna symbol hvad heraldiken kallar ett »talande vapen» eller gaf den vackra devisen ett sannt uttryck för den ursprunglige ägarens verkliga lifsriktning? Vi känna det icke. Men visst är, att både sinnebild och motto synas väl passa vid det namn, öfver hvilket dödskorset nu ristats.

Det jordkrypande småsinnet var Josef Helander främmande. Det låga, lumpna och orena afskydde han. Såsom blomman vänder sin kalk mot solljuset, så riktade han sitt hjärtas blick mot de eviga verkligheternas strålande värld. Att så var förklarar ytterst hemligheten till den lyftning, hvaraf hans lif och väsen bar en så påtaglig prägel.

Uppåt drager ock hans minne. Blifve det i välsignelse!

Skalden D:r E. N. SÖDERBERG har i »Örebro Dagblad» den 24 febr. 1905 ägnat sin bortgångne ungdomsvän ett kväde, som vi ej kunna neka oss glädjen att äfven här återgifva.

JOSEF HELANDER.

Hvem kan djupet af Guds tankar loda,
hvem förmår hans dolda råd förstå?
Hvarför skall så ofta för de goda
uppbrottstimman brådt och tidigt slå?

Så i denna stund min undran spörjer,
döde ungdomsvän, när vid din graf
något af det ädlaste jag sörjer,
som en gång min flydda vår mig gaf.

Ljusa, klara blick, nu släckt och brusten,
blida röst, som tystnat, aldrig mer
ser och hör jag eder, och förlusten
sår och sveda åt mitt hjärta ger.

Men mot sorgens moln, som mörka tätna,
skimrar ljus hvar hågkomst från din dag;
oförgätliga och oförgätna
stå för mig ditt lifs, ditt väsens drag.

År ha flyktat, se'n vi som studenter,
eldade af framtidstillförsikt,
möttes i ett samfund, hvars konventer
vigdes blott åt drömmar, sång och dikt.

Yngst och mest försynt du var i ringen,
ofta ej din stämma tystnad bjöd,
men närhälst din genius lyfte vingen,
själfullt, rent och skärt dess tonfall ljöd.

Var det därför att så strängt du dömde
om dig själf, som snart din lyras ljud
sällan hördes mer? Du blygsamt gömde
hvad du stundom klädt i toners skrud.

Men hvad forna skalder skänkt af diktning
du som forskare i dagen drog,
och med tidigt helgad sinnesriktning
främst du helig sång tillvaratog.

Spegels harpodikt, hvars ådra vällde
ur ett hugstort, trosstarkt tidehvarf,
i en grundlig pröfnings ljus du ställde,
som mer dyrt oss gjorde detta arf.

Psalmens studium allt mer dig lärde
älska kyrkans häfder, och du fann
mången uppgift där, hvars höga värde
helt din unga forskarifver vann.

Ödmjuk pietet din gärning ledde,
samvetsgrannhet var dess främsta lag,
och i hoppets solskensglans sig tedde
din på löften rika framtidsdag.

Drifven af en inre röst, beslöt du
att med forskarns ena herdens kall,
men från båda snart till uppbrott bröt du,
snart din korta lefnadsdag var all....

Många hjärtan smärtsamt det berörde,
att så plötsligt döden gaf dig bud
och det hem upplöste, dit du förde
henne, som du tidigt valt till brud.

Hvem kan djupet af Guds tankar loda,
hvem förmår hans dolda råd förstå?
Hvarför skall så ofta för de goda
uppbrottstimman brådt och tidigt slå?

Allt för tidigt gick du, om vi mäta
blott med jordiskt mått det lif som flyr,
men vi kunna, vilja ej förgäta,
att en evig lag vårt öde styr.

Lif och död, de äro lagda båda
i en evig Faders visa hand,
och hvad här vi mörkt och gåtfullt skåda
klarnar bortom timlighetens rand.

Ingen djupare än du det kände,
du, som tidigt gick till evig ro;
och oss huldrikt tröste det och vände
sorgen i förtröstan och i tro!

Fjärranfrån jag sänder till din kista,
vän från ungdomsdagar, mitt farväl.
Ljust och oförgängligt till det sista
gömmer jag ditt minne i min själ.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Ups. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs självbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift. utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Ups. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists självbiografiska anteckningar, utgifna af J. HELANDER. Ups. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, andra årg. Ups. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll. (Afslutn.) B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Ups. 1901 Pris i bokh kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Ups. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Ups. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Ups. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Ups. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Ups. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokanciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Ups. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, femte årg. Ups. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Ups. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

Archiv für Reformationsgeschichte, Texte und Untersuchungen. In Verbindung mit dem Verein für Reformationsgeschichte hrsgn. von WALTER FRIEDENSBURG. Årg. I. H. 1—4. Berlin 1903—1904. Pris för subskribenter: 1:sta häftet 2,80 mk, 2:dra h. 2,70 mk, 3:dje 3,00 mk, 4:de 3,10 mk.

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af Augustana Teologiska Fakultet i samverkan med Synodens President. 6:e årg. 1904. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 21 årg. 1904. Pris 3 kr.

För att bereda nytillträdande prenumeranter och öfriga intresserade tillfälle att till billigt pris skaffa sig förut utgifna årgångar af denna tidskrift, som började utgifvas år 1884 af framl. Prof. O. F. Myrberg samt nuvar Prof. emer. W. Rudin och Ärkebiskop J. A. EKMAN, har priset för årgångsserien 1884—1900, när den rekvireras direkt hos *Bibelforskarens expedition, Upsala,* nedsatts till 15 kr. Enstaka årgångar af angifna serie 1884—1900 erhållas (liksom hela serien inom Sverige *fraktfritt*) à 1 kr. pr årgång.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Ètudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 53:dje årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla inblickar i den franska protestantismens inre lif och hugenotternas hårda kamp för sin tro, utgifvas numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhåller tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller hvarje årg för. 10 fr.

Svenska Jerusalems-Föreningens Tidskrift, utg. af pastor J. NORRBY. 3:dje årg. 1904.

Pastoral Tidskrift, utg. af ERIK G. LJUNGQVIST. 3:dje årg. 1904. Pris kr. 2,50.

Med denna årgång har tidskriften upphört.

Norsk Theologisk Tidskrift. 5:te årg. 1904. Pris pr årg. utom Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 9:de årg. Helsingfors 1904. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 4:de årg. Kphmn 1904. Pris pr årg. 8 kr.

Nordisk Universitets-Tidskrift, utg. af L. WÅHLIN. 4:de årg. Göteb. 1904. Pris 4 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 11:te årg. Kristiania 1904.

Kirkehistoriske Samlinger, 5:te Række, utg. af Selskabet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. RØRDAM. Andets Binds förste Hefte Kphmn 1903; 2:dra och 3:de H. 1905.

H. LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

G. G. ROSENQVIST. Nattvardstvånget historiskt och kritiskt belyst. Helsingfors 1903. Pris M. 1,50.

O. SÖDERQUIST. Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Carl (1576—1582). Separat ur Hist. Tidskr. 1903.

S. AMBROSIANI. Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. A.-Bolaget Ljus. Stockh. 1904. Pris 1 kr.

Afsikten med detta instruktiva häftes utgifvande har varit att lämna en handledning åt dem, som vilja tillgodogöra sig det material för vår odlings historia, som vår kyrkoarkitektur bevarat. På detta område, där det primära samlandet är långt ifrån att vara afslutadt, är det gagn, den intresserade allmänheten kan lämna forskningen, ingalunda obetydligt. Häftet åtföljes därför af ett slags promemoria till användning och ifyllning vid beseende och beskrifning af kyrkor. Sådana uppgifter, helst åtföljda af fotografier, mottagas med tacksamhet af såväl Kyrkohistoriska Föreningen som föreningen Urd i Upsala.

J. S. PAJULA. Bidrag till Herrnhutiska brödraförsamlingens historia i Finland. Tavastehus 1899.

L. A. CEDERBOM. Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Akad afh. Skara 1904.

W. SJÖGREN, De fornsvenska kyrkobalkarna. Särtryck af »Tidsskrift for Retsvidenskab» for 1904.

En särdeles intressant och skarpsinnig undersökning, som förtjänar det största beaktande äfven af kyrkohistorici.

B. BOHLIN. Minnesskrift, Hille församling tillägnad. Strömsbro 1904. Pris kr. 0,50.

A. RYDBERG. Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akad. afh. Lund 1904. Pris 3 kr.

Svenska landsmål och svenskt folklif, Tidskrift utgifven på uppdrag af landsmålsföreningarna i Upsala, Helsingfors och Lund genom J. A. Lundell. 1904, H. 1. Sthlm 1904. Boklådspris för årg. kr. 5,25.

M. ROSENDAL. Den finska pietismens historia i XIX:de århundradet Första delen. Uleåborg 1902 ff. Arbetet beräknas komma att färdigt kosta 30 finska mark.

K. N. RABENIUS. Söndagsskolan, dess nödvändighet, lärare och ledning. Rock Island, Ill. Augustana Book Concerns tryckeri. 1905. Pris h. 50 cents.

I. COLLIJN. Bidrag till svensk bokhistoria 1—3. (Ur »Samlaren» 1903).

Af kyrkohistoriskt intresse är företrädesvis 3. Articuli abbreviati på svenska.

— —, Svenska boksamlingar under medeltiden. 2. Clemens Rytinghs boksamling och bokexpeditioner. (Ur »Samlaren» 1903).

— —, Katalog öfver Västerås läroverksbiblioteks inkunabler. Upsala 1904.

Af särskildt intresse är Bil. 1. Johannes Rudbeckius' inventarium öfver Västerås domkyrkas böcker 1619—1643.

E. MEYER. Program utgifna vid Upsala universitet 1599—1700. Bibliografi. Upsala 1904.

Ett ytterst sorgfälligt utfördt arbete af icke ringa biografiskt, kultur- och litteraturhistoriskt värde.

Från **W. Schultz** i Upsala förlag.

C. R. MARTIN. Sju tal i kristlig didaktik. Upsala 1904. Pris kr. 1,25.

G. M. HULTGREN. Till psaltare och harpa. Sånger och psalmer. Med förord af Professor C. G. Norrby. Upsala 1904. Pris kr. 1,50.

N. J. GÖRANSSON. Undersökning af religionen. Förra delen. Senare delen I. Upsala 1904, 1905.

De svenska missionerna 1904. En öfversikt utgifven af Upsala kristliga studentförbund. Upsala 1904. Pris kr. 0,60.

H. O. WAKEMAN. Den engelska kyrkans historia. Öfvers. af Hj. Holmqvist. 2:dra h. Upsala 1904. Pris kr. 0,80.

Kyrkosången 1904. Sällskapet kyrkosångens vänners årsskrift sjätte årg. utg. af G. T. Lundblad. Enligt centralkommitténs uppdrag redigerad af Richard Norén med biträde af Erik Fredlund och Herman Palm. Upsala 1904.

J. A. EKLUND. Tro och bildning. Uppsatser och föredrag. II. Upsala 1904. Pris kr. 1,25.

Från Evangeliska Fosterlandsstiftelsens förlag.

RUNA. Gamla prästen i Hornsjö och andra berättelser. Ev. Fosterlandsstift. Sthlm 1904. Pris kr. 1,50.

SYLVA. Ernst Wilson. Berättelse för de unga. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

Vid afgrundens rand. Öfversättning af A. T—r. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

Skeppsgossens julafton af M. Öfversättning från norskan af Märta Lagerfelt. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

B. WADSTRÖM. Frideborg. Folkkalender för 1905. Sthlm 1905. Kart. Kr. 1,25, klotb. 2 kr.

Herren löser de fångna. Ur en lärarinnas anteckningar af Emmy Müsken. Bemyndigad öfversättning från tyskan af E. W—n. Sthlm 1904. Pris kr. 1,75.

Bibliotek för de unga.
127. Julgåfvan. Pris kr. 0,10.
128. De moderlösas jul. Pris kr. 0,10.
129. Bönen efter Guds vilja. Pris kr. 0,10.
130. Flaggtåget. Pris kr. 0,15.
131. Britta och Annie. Pris kr. 0,15.
132. Elmas julafton. Pris kr. 0,15.

G. AAGAARD. Sjöluft. Sthlm 1904. Pris kr. 0,60.

FR. HAMMARSTEN. Sådd på Guds åker. Predikningar hållna i Blasieholmskyrkan.

Evangelietexterna. Förra delen. Sthlm 1904. Pris 3 kr.
» Senare delen. Sthlm 1904. Pris 3 kr.

A. KOLMODIN. Varde ljus. Nordisk missionskalender för 1905. Sthlm 1904. Pris kr. 1,25.

E. THORNE. Den gamla Workesterurnan. Öfversättning från engelskan af D:r A. B. Beskow. Sthlm 1904. Pris 1 kr.

FR. HAMMARSTEN. Himmelen. Föredrag. Sthlm 1904. Pris kr. 0,15.

M. Morgontankar för barn. Sthlm.

T. LINDHAGEN. Korn från såningsstunder. II. Sthlm 1904. Pris kr. 0,60.

G. JENSEN. Julafton. Öfvers. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

N. P. MADSEN. Strandfogdens dotter. Bemyndigad öfvers. af Eira Hellberg. Sthlm 1904. Pris kr. 2,50.

H. B. HAMMAR. Bibeln Herrens bok. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

Läkaremissionen, dess uppgift och resultat. Sthlm 1904. Pris kr. 0,35.

A. KOLMODIN. Jesus Guds son. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

J. F. MONTGOMERY. Min vandring med Gud. Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,60.

E. LEBERECHT. Huru tjänar du? Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,65.

M. G. PEARSE. Guld och rökelse. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

A. VOLLMAR. Ett tungt arbete. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

J. R. MACDUFF. Morgonväkter. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

H. S. DYER. Pandita Ramabai, hennes lifs historia. Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,75.

TH. HEMPEL. Andliga körsånger och hymner för blandade röster. Sthlm 1902. Pris 1 kr.

A. KOLMODIN. Sverige och hednamissionen under 19:de seklet. Med illustrationer. Särtryck ur de protestantiska missionernts historia. Sthlm 1904. Pris 1 kr.

G. WARNECK. De protestantiska missionernas historia från reformationen till nuvarande tid (Andra svenska uppl. efter originalets sjunde) jämte Sverige och hednamissionen under nittonde seklet af A. KOLMODIN e. o. professor. Sthlm 1903.

